Ku dyondza hi Vumbiwa ra Riphabiliki ra Afrika-Dzonga (1996)

Vumbiwa ra Afrika-Dzonga (1996) ri na milawu ya le henhla ya tiko. Milawu leyi yi le henhla ku tlula na puresidente, yi le henhla ku tlula tihuvo na ku tlula mfumo.

Yi hlamusela ndlela leyi vanhu va tiko va faneleke ku khomana hiyona, timfanelo na vutihlamuleri bya vona eka vanhu van'wana. Vumbiwa ra Tiko ri kona leswaku ri kota ku sirhelela hinkwerhu ka hina sweswi na vana va hina eka minkarhi leyi taka.

Lemuka matimu ya hina.	Hi nga vuyeleli swihoxo swa nkarhi lowu nga hundza.	Vumbiwa ra hina ri hi pfuna ku anakanya no aka vumundzuku byo antswa bya vanhu hinkwavo.

Hina, vanhu va Afrika-Dzonga,

Hi lemuka ku kala vululami ka nkarhi lowu hundzeke evuton'wini bya hina;

Hi xixima lava va xanisekeke hikwalaho ko hisekela vululami na ntshunxeko etikweni rerhu;

Hi hlonipha lava va tirheke ku aka no hluvukisa tiko ra hina; naswona

Hi tshemba leswaku Afrika-Dzonga i ra hinkwavo lava tshamaka eka rona, hi hlanganile hi ku hambana-hambana ka hina.

Kutani, hi ku tirhisa vayimeri va hina lava hi tihlawuleleke vona hi ntshunxekile, hi amukela Vumbiwa leri tanihi nawu lowu kulukumba wa Riphabliki ku endlela—

Ku lulamisa ku hambanisiwa ka nkarhi lowu hundzeke no vumba rixaka leri simekiweke ehenhla ka masungulo ya swipimelo swa xidemokhirasi, vululami exikarhi ka vanhu na timfanelo ta ximunhu ta masungulo;

Ku simeka masungulo ya rixaka ra xidemokhirasi leri vekaka swilo erivaleni laha eka rona mfumo wu simekiweke ehenhla ka ku navela ka vanhu naswona vaaka-tiko hinkwavo va sirheleriwile hi ku ringana hi nawu;

Ku antswisa xiyimo xa vutomi bya vaaka-tiko hinkwavo no humesela erivaleni vuswikoti bya munhu un'wana na un'wana na;

Ku aka Afrika-Dzonga leri vumbaneke ra xidemokhirasi leri ri kotaka ku teka vutshamo bya rona lebyi faneleke tanihi tiko leri tiyimeleke endyangwini wa tinxaka.

Lava timfanelo ta wena tanihi Muafrika-Dzonga u tlhela u va na vutihlamuleri byo sirhelela timfanelo ta vanhu van'wana.	Tiva Nawumbisi wa timfanelo ta wena & Nawumbisi wa Vutihlamuleri.

Xikwembu a xi sirhelele vanhu va hina.
Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.
God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.
Mudzimu fhatutshedza Afurika. Hosi katekisa Afrika.

Rainbow WORKBOOKS

ISBN 978-1-4315-0113-7

XITSONGA HOME LANGUAGE
GRADE 5 – BOOK 2
TERMS 3 & 4
ISBN 978-1-4315-0113-7
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
10th Edition

Workbooks available in this series:

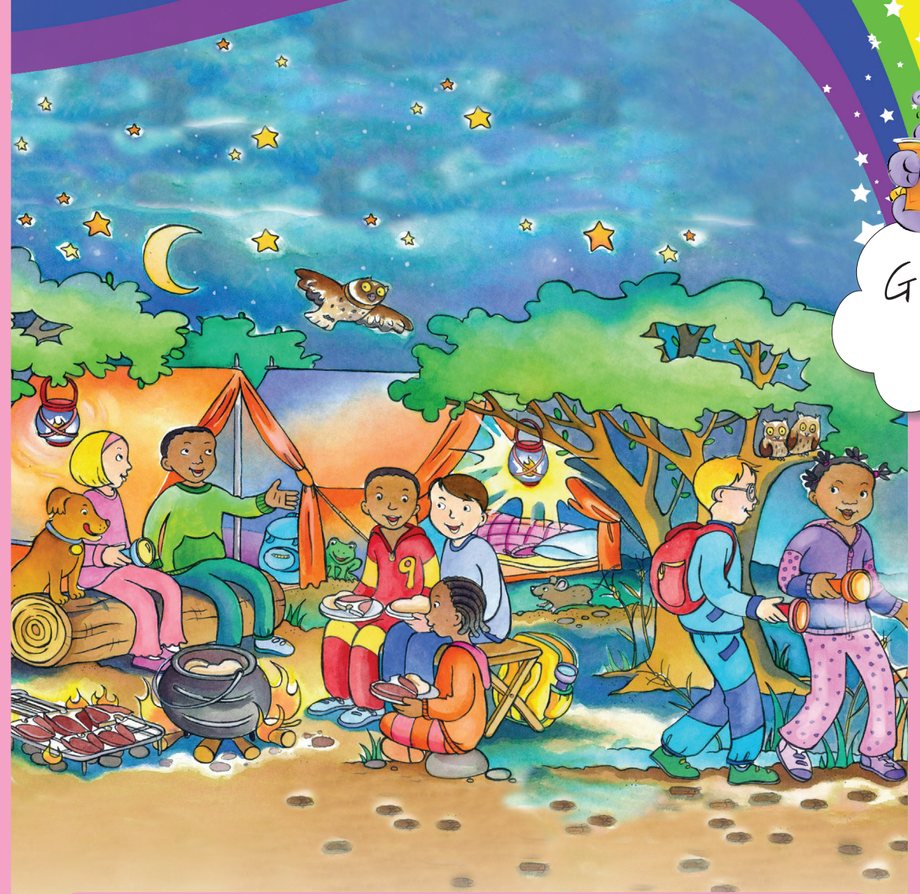
- Grade R (in all official Languages);
- Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
- Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
- Grades 1 to 6 English First Additional Language.

Gr5 XIT HL B2_Cover.indd 1

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA – Giredi ya 5 Buku ya 2

ISBN 978-1-4315-0113-7

Leyi pfuxetiweke hi xiCAPS

Giredi ya 5

XITSONGA RIRIMI RA LE KAYA

Buku ya 2
Tikotara ta 3 & 4

Vito:

Tlilasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

2019/08/12 11:30:47

Manana Angie Motshekga.
Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Nkulukumba Enver Surty.
Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo

Tibuku leti to tirhela ti endleriwe vana va Afrika-Dzonga ehansi ka vurhangeri bya Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Manana Angie Motshega na Xandla xa Holobye wa Dyondzo ya Masungulo, Nkulukumba Enver Surty.

Tibuku to tirhela ta Rainbow ti vumba xiyenge xin'wana xa ntlawa wa migingiriko ya Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo leyi kongomisiweke eka ku antswisa matirhelo ya vadyondzi va Vaafrika-Dzonga eka tigiredi ta ntsevu to sungula. Tanihi xin'wana xa swilo leswi nga swirhangana eka nkunguhato wa matirhelo ya mfumo, phurojeke leyi yi humelerile hi ku seketeriwa hi timali hi Nkwama wa Timali ta Tiko. Leswi swi endlile leswaku Ndzawulo yi swi kota ku endla leswaku tibuku leti to tirhela, ti kumeka hi tindzimi hinkwato ta ximfumo handle ko hakeleriwa.

Hi tshemba leswaku tibuku leti ti ta pfuna vadyondzisi eka migingiriko ya vona yo dyondzisa ya masiku hinkwawo no tiyisisa leswaku vadyondzi va vona va kota ku heta kharikhulamu. Hi tiyisise leswaku hi letela mudyondzisi eka nghingiriko wun'wana na wun'wana hi ku katsa mifungho leyi kombisaka leswi mudyondzi a faneleke ku endla swona.

Hi ni ntshembo wa leswaku vana va ta tiphina no tsakela ku tirha migingiriko leyi nga ebukwini loko va ri karhi va ya emahlweni no dyondza, na leswaku wena, mudyondzisi, u ta tsaka swin'we na vona.

Hi mi navelela ku humelela, wena na vadyondzi va wena eku tirhiseni tibuku leti to tirhela.

Ndlela ya matsalele

Kunguhata

Hlawula nhlokomhaka.
Vulavula na ntlawa wa wena leswaku mi hlengeleta mianakanyo. Tirhisani mepe wa miehleketo ku veka erivaleni mianakanyo ya n'wina mayelana na kungu, swimunhuhatwa na mbangu.

Mpfapfarhuto

Tsala mpfapfarhuto wa wena wo sungula. Ehleketa hi vahlayi, xivumbeko na ndzimana yin'wana na yin'wana.

Pfuxeta

Hlaya mpfapfarhuto hi vuxopaxoperi kutani u kuma mavonele ya vadyondzi-kuloni na mudyondzisi.

Hlela

Hlela ku kambisisa mapeletelo na mahikahatelo.
Endla ndzulamiso eka mpfapfarhuto.

Andlala

Tsala mpfapfarhuto wa wena lowu hleriweke tanihi xitshuriwa xa wena xo hetelela.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Tenth edition 2020

ISBN 978-1-4315-0113-7

This book may not be sold.

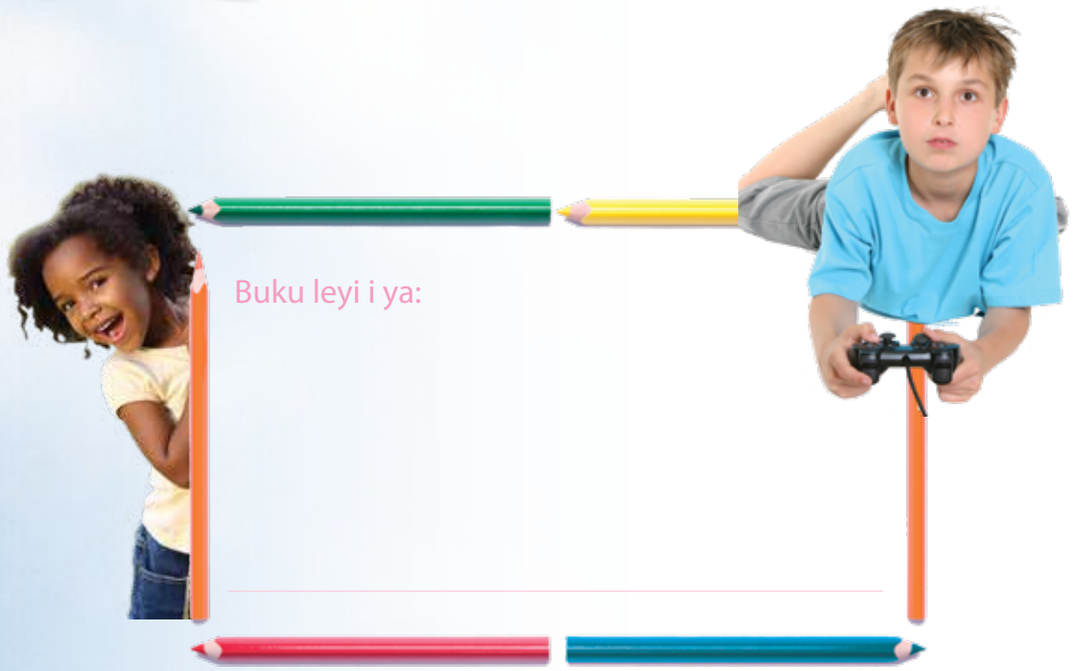
The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

Gr5 XIT HL B2_Cover.indd 2 2019/08/12 11:31:05

Giredi ya 5

Rainbow WORKBOOKS

Rirrimi ra leka kaya

Buku leyi i ya: _____

XITSONGA

Buku ya 2

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 1 2019/10/23 14:10:27

SWILETELO SWO TIRHISA BUKU LEYI YO TIRHELA

Tirhisa buku leyi yo tirhela kun'we na switirhisiwa swin'wana swa wena. Hlaya XIPHOKHAMA xa xiyimo xa le xikarhi xa Ririmi ra le Kaya.

Ha ku amukela eka Buku leyi yo tirhela ya Ririmi ra le Kaya ra xiyimo xa le xikarhi. Xiyimo xa Ririmi ra le Kaya eka xiyimo xa le xikarhi xi kongomisiwe eka ku tumbuluxa vuswikoti bya vadyondzi bya ririmi eka vuswikoti bya mbulavurisano lebyi lavekaka eka tindhawu leti ku hlanganaka vanhu no hluvukisa vuswikoti byo hlawuleka bya xiakademiki lebyi lavekaka eka ku dyondza tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Hi tshemba leswaku buku leyi yi ta pfuna vadyondzi va wena ku tumbuluxa no hluvukisa vuswikoti lebyi.

Buku leyi yo tirhela yi lulamisiwe ku ya hi ndzhendzeleko wa mavhiki mambirhi ya XIPHOKHAMA. U ta kuma nkatsakanyo wa leswi nga ta dyondzisiwa eka ndzhendzeleko wun'wana na wun'wana wa mavhiki mambirhi eka tipheji ta 1, 35, 69 na 103 ta buku leyi yo tirhela. Ndzhendzeleko wun'wana na wun'wana wa 2 wa mavhiki wu katsa vuswikoti bya mune bya ririmi lebyi landzelaka:

1 Ku yingisela na Ku vulavula (swanomo) - tiawara ti2 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

Vadyondzi va fanele va nyikiwa nkarhi wo tala wo hluvukisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela na ku vulavula ku endlela leswaku va swi kota ku hlengeleta vuxokoxoko, ku tshunxa swiphiqo no hlamusela mavonelo na miehleketo ya vona. Buku yo tirhela yi na migingiriko yo hlaya ya ku vulavula na ku yingisela leyi u nga engetelaka eka yona ku tiyisisa leswaku vadyondzi va kuma minkarhi ya ntolovelo yo titoloveta swanomo.

2 Ku hlaya na Ku langutisa - tiawara ta 5 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya va tlhela va vona switshuriwa swo karhi eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki. Leswi swi katsa ku hlaya: swirungulwana, mitsheketo, leswi munhu a hlanganeke na swona, mapapila, tiimeyili, leswi tsariweke eka dayari, ntlangu, tiatikili ta maphephahungu, tiatikili ta timagazini, tiinthavhiyu ta rhadiyo, switshuriwa swa nkucetelo, swinavetiso, swiletelo swa ndlela na maendlele. Ku engetela eka sweswo, XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va hlaya switshuriwa swo nyika vuxokoxoko leswi nga na swifaniso: mimepe, tichati, matafula, tidayigiramu, mimepe ya miehleketo, tichati ta maxelo, tiphositara, switiviso, swifaniso na tigirafu. U ta kuma tinxaka ta switshuriwa leswi hlawuriweke hi vukheta eka Buku yo tirhela. XIPHOKHAMA xi kombisa mahlayele lama vumbiwaka hi swiyimo swa ku lulamisela ku hlaya, ku hlaya na endzhaku ka ku hlaya.

3 Ku tsala na Ku andlala - tiawara ta 4 eka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi lava leswaku vadyondzi va kuma minkarhi yo tala yo titoloveta ku tsala eka mimbangu yo hambanahambana. Buku yo tirhela yi nyika tifureme to tala ta ku tsala na tipulani to andlala switshuriwa swo tsariwa, swifaniso na switshuriwa swa mahungu.

4 Swiaki Milawu ya Matirhiselo ya Rririmi – awara yi1 beka ndzhendzeleko wa 2 wa mavhiki

XIPHOKHAMA xi nyika nxaxameto wa Swiaki na Milawu ya Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (Swihluvi swa mbulavulo) leswi faneleke ku dyondzisiwa eka giredi yin'wana na yin'wana.
Buku yo tirhela yi katsa switoloveto swo karhi swa mindzhendzeleko yin'wana na yin'wana ya 2 wa mavhiki. Ko tala migingiriko leyi yi nyika xiletelo' lexi hlamuselaka matirhiselo ya ririmi.

Ku kuma vuleteri byin'wana, hlaya buku yo letela ya Buku yo tirhela.

Leswinga endzeni

Nkongomelo wa 5: Tinxaka to hambana ta switshuriwa

Switori
Kotara ya 3: Mavhiki ya 1 - 2

65 Nkarhi wo hlaya 2
Ku vulavula hi novhele.
Ku boxa ximunhuhatwa, kungu na nkongomelo.
Ku hlaya xiyenge lexi humaka eka novhele.
Ku hlamula swivutiso leswi humaka eka novhele.
Ku vula swo karhi mayelana na nhlokomhaka leyi humaka eka novhele.
Ku boxa mavonele.

66 Vuxaka 4
Ku tsala ndzimana leyi nga na nhlokomhaka na swivulwa leswi seketelaka.
Ku tsala nkomiso.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku tirhisa masivinene.
Ku boxa tinhlamuselo ta swihlambanyiso.

67 Ku hluta buku 6
Ku bula hi ximunhuhatwa, kungu na mbangu wa buku.
Ku hlaya nkambisiso wa buku.
Ku hlamula swivutiso swa mayelana na nkambisiso.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa marito yo huma eka ndzimana.

68 Ku tsala nhluto wa buku 8
Ku tsala nhluto wa buku ku tirhisiwa fureme.
Ku boxa maendli lama nga eka nkarhi lowu nga hundza.
Ku cinca maendli ya nkarhi lowu nga hundza ku ya eka nkarhi wa sweswi.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa switwananisi leswi faneleke.
Ku tlhantlha marito hi mapeletwana ya wona.

69 Ku tsala eka dayari 10
Ku vulavula hi dayari.
Ku hlaya leswi tsariweke eka dayari.
Ku hlamula swivutiso hi leswi tsariweke eka dayari.
Ku boxa ku hambana exikarhi ka novhele, tsalwavutomi na leswi tsariweke eka dayari.

70 A hi veni na vutumbuluxi 12
Ku tsala nhluto ku tirhisiwa fureme.
Ku tirhisa mabumabumeri, maengeteri na mahlanganisi ku vumba swivulwa.
Ku boxa maviti lama bumabumeriwaka.

71 Nelson Mandela – tsalwavutomi 14
Ku bula hi ku hambana exikarhi ka ntitsalwavutomi na tsalwavutomi.
Ku bula hi ku hambana exikarhi ka novhele, leswi tsariweke eka dayari na tsalwavutomi.
Ku hlaya xiyenge lexi humaka eka tsalwavutomi.
Ku hlamula swivutiso hi tsalwavutomi.
Ku boxa vamavizweni.
Ku boxa hungunkulu na mavonele lama seketelaka.
Ku boxa tinhlamuselo ta marito na swivulwahava.
Ku nyika mavonele.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.

72 Tsalwavutomi 16
Ku tsala tsalwavutomi ra munghana.
Ku longoloxa vuxokoxoko.
Ku tirhisa swihikahato.
Ku tirhisa swivuriso na swivulavulelo.

Switshuriwa swo nyika vuxokoxoko
Kotara ya 3: Mavhiki ya 3 - 4

73 Swinavetiso 18
Ku vulavula hi swiyenge swa ku navetisa.
Ku kanela hi xinavetiso.
Ku hlaya xinavetiso xa mphikizano wo tumbuluxa xinavetiso.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xinavetiso.
Ku ku langutisa hi ku hatlisa xinavetiso.

74 Tumbuluxa xinavetiso 20
Ku pulana, ku tumbuluxa no hlela xinavetiso.
Ku boxa minkomiso ya marito
Ku tsala mahlawuri lama siyanaka.
Ku hikahata swivulwa hi hefemulo na swirhatana.

75 Swakudya! 22
Ku vulavula na ntlawa hi rhesipi leyi rhandziwaka swinene.
Ku hlaya xinavetiso xa swakudya.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xinavetiso.
Ku tsala swivulwa hi marito ya munhu.

76 Xinavetiso xa nyoxi ya vulombe 24
Ku pulana xinavetiso xa vulombe.
Ku tumbuluxa xinavetiso ku tirhisiwa marito yo hlawuleka, swivulwahava kun'we na marito ya yena.
Ku tsala swivulwan'we.

77 Tiyetara ya vana 26
Ku vulavula hi ku hambana exikarhi ka filimi na leswi endliwaka emahlweni ka vanhu va ri karhi va hlalerile.
Ku hlamula swivutiso hi xinavetiso.
Ku hlamusela tinhlamuselo ta swivulwahava.

78 Tiyetara ya mina 28
Ku kunguhata xinavetiso xa ntlangu wa xikolo.
Ku tsala xinavetiso xa ntlangu wa xikolo.
Ku hlela xinavetiso.
Ku boxa maendli na maengeteri.

79 Mphikizano wa khomphyuta 30
Ku bula hi ku nghenela mphikizano.
Ku vulavula hi nkoka wa tikhomphyuta.
Ku hlaya xinavetiso xo tumbuluxa khomphyuta leyintshwa leyi hambanaka na tin'wana.
Ku hlamula swivutiso hi xinavetiso.
Ku yelanisa swivulwahava na marito lama tirhisiweke eka xinavetiso.

80 Xitumbuluxiwa xa mina 32
Ku boxa tinhlamuselo ta swivulwahava leswi tirhisiweke eka xinavetiso.
Ku tsala nhlamuselo yo koma ya ku tumbuluxa khomphyuta.
Ku hetisa swivulwa ku tirhisiwa swutwananasi leswi faneleke.
Ku kunguhata, ku tumbuluxa no hlela xinavetiso xa mphikizano.

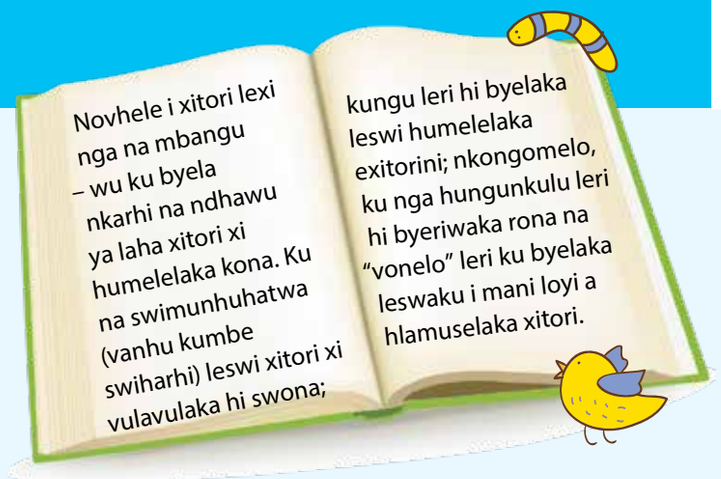
HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 1 2019/10/23 14:10:30

Nkarhi wo hlaya

A hi vulavuleni

Byela tlilasi hi novhele leyi u yi hlayaka. Tiyisisa leswaku u va byela vito ra novhele, leswaku swimunhuhatwa i vamani, leswi humelelaka eka novhele, nkongomelo wa novhele na leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku vadyondzikuloni va fanele ku yi hlaya.

A hi hlayeni

Nkavangaheti ya minkarhi hinkwayo

Sarah Layani

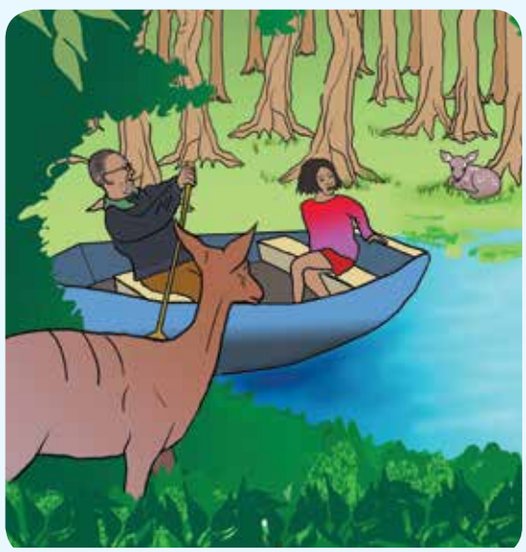

Kokwana u kokela switluto ebyatsweni loko hi ri karhi hi famba ematini lama vangamaka ku kondza hi fika eribuweni. Hinkwerhu a hi vekile tintiho emilon'wini, ku nga ri hi xikongomelo xo miyeta munhu, kambe a hi miyerile hikuva a hi anakanya swilo leswi fanaka. A ndzi swi tivi leswi kokwana a swi voneke kambe lexi ndzi tivaka xona hi leswaku ndza n'wi tshemba.

"Hannah, xana wa xi vona?" ku hlevetela kokwana.

Mindzhuti ya **minkhwati** a yi fambafambi emadyambyini ya xinsuku ya Ndzati naswona a ndzi voni nchumu ekhwatini ra mabyanyi na tinhlanga. Ndzi hlakahla nhloko ya mina.

"Pfula mahlo u languta," ku hlevetela kokwana.

Ndzi landzelela mahlo ya yena kambe swi ndzi tekile nkarhi ku vona ximhuntana lexi a xi songanile no va xi yimele swin'wana. Dzovo ra xona a ri nga hambanangi na ndhawu leyi a xi ri eka yona. Ndzi vona ku **hatima** ka nhompfu ya xona ya ntima kambe xa swi tiva leswaku a xi fanelangi ku endla xanchumu leswaku xi ta kota ku pona. Loko ndzi xi vona, a xi vonaka kahle swinene.

Ndzi **hlevetela**, "Kokwana, xana ximhuntana xi hlayisekile loko xi ri xoxe?"

A pfumela hi nhloko a kongomile njhikwa wun'wana wa ribuwa. Mhunti yi hi langutile hikuva a yi lavi leswaku ku langutiwa ximhuntana xa yona, lexi nga hambanisiwa na yona hi mugerho wa mati.

Kokwana a n'wayitela.

"U ta tshama kumbe u ta hlambela u ya eka tlhelo leriya?" A swi vula wonge yena na mhunti va na leswi va swi tivaka.

Hi miyela nkarhinyana ku fikela loko kokwana a tlhela a vulavula. "I nkarhi wa wena wo tluta". Mina na kokwana hi vile na tendzo to tala swinene ensongeni wa **hlaluko**. Laha hi fana na mathonsi, swivanhwana leswi hlaleleke lwandle leri cincaka. Ndzi tlakusa switluto kutani ndzi tluta **byatso** hi ndlela leyi kokwana a ndzi dyondziseke hayona. Switluto swi tlhambukisa mati tanihi wachi leyi fambaka hi ku nonoka.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 2 2019/10/23 14:10:31

Siku:

"Hannah, ndzi lava leswaku u tsundzuka swin'wana swa nkoka loko ndzo tshuka ndzi rivarile."

"Ndzi ta ku endlela xin'wana na xin'wana lexi u xi lavaka," ndzi hlamula.

Kokwana u veka voko ra yena leri khanyaneke nhlonge ebenceni leri nga exikarhi ka hina. Voko ra mina ra rhetela tanihi mepe lowu nga riki na tendzo kutani ndzi veka ehenhla ka ra yena. Hi **tlhandleka** mavoko ehenhla ka man'wana. "Ndzi tsundzuxe hi tendzo to hlawuleka to fana na leti. Masiku yo hlawuleka lama tshamaka emiehleketweni ya hina ya tlhela ya hi endla vanhu lava hi nga vona."

A hi tsaleni

Hikwalaho ka yini buku yi vitaniwa *Nkavangaheti ya minkarhi hinkwayo*? U ehleketa leswaku vito ra novhele i vito ra kahle? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Hannah na kokwana wa yena va le kwihi?

A va vekile tintiho emilon'weni ya vona. Hikwalaho ka yini?

Ximhuntana a xi hambanisiwile na manana wa xona. U ehleketa leswaku ximhuntana a xi titwisa ku yini? U ehleketa leswaku manana wa xona a titwisa ku yini?

Kokwana a ehleketa leswaku leswi va swi voneke a wu ri nchumu wo hlawuleka swinene. Hikwalaho ka yini a ehleketa leswaku a wu ri nchumu wo hlawuleka?

Kokwana wa Hannah a dyuharile. Hi wahi marito lama hi byelaka leswi?

Kokwana wa Hannah u ri masiku yo hlawuleka lama nga xiyenge xa miehleketo ya hina ya hi endla vanhu lava hi nga vona. Xana u ehleketa leswaku u vula yini hi sweswo?

Xana u na masiku yo hlawuleka lama u nga taka u nga ya rivali?
Tsala ndzimana u hlamusela siku lero ro hlawuleka.

Hi ku vona ka wena i mani loyi a rungulaka xitori? U swi tivisa ku yini?

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 3 2019/10/23 14:10:32

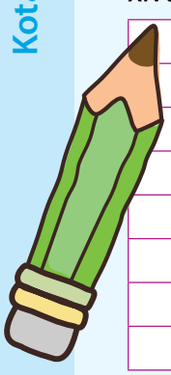
Vuxaka

Swimunhuhatwa leswi nga eka xitori swi hambanisiwa hi tinxaka timbirhi ta ku hanya ta va kokwana - kambe swi na vuxaka byo hlawuleka.

Tsala ndzimana hi vuxaka byo hlawuleka lebyi u nga na byona na kokwana wa wena kumbe munhu un'wana lonkulu. Vona leswaku u na xivulwa xa nhlokomhaka na swivulwa swo seketela leswi hlamuselaka swo tala hi xivulwa xa nhlokomhaka.

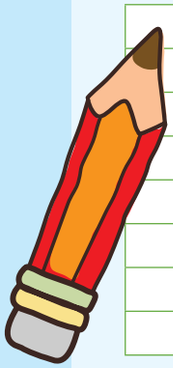

Tlhela u hlamusela xiyenge lexi tekiweke eka *Nkavangaheti ya minkarhi hinkwayo.*

Vula leswi humeleleke, boxa vanhu lava khumbekaka na leswi mbuyelo wu veke swona. Tivutise loko u katsile ntsena vuxokoxoko bya nkoka na leswaku munhu loyi a hlayaka nkomiso a ta twisisa timhaka ta nkoka. Tsala 5 wa swivulwa.

Loko u **komisa** kumbe u katsakanya leswi vuriweke, u hlamusela timhakankulu hi marito ya wena. Ko tala u ta komisa **xitori hinkwaxo** u tlhela u katsakanya **xiphemu xo huma eka xitori**.

Marito lama tsariweke hi ku tikisa ya vula yini? Hlawula nhlamuselo leyi faneleke eka nxaxameto lowu nga eka tlhelo ra xinene. Tsala marito lama tikisiweke eka dikixinari ya wena.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 4 2019/10/23 14:10:33

Siku: _____

hlaluko	xikwekwetsu
vangama	ku veka xanchumu ehenhla ka xin'wana
minkhwati	mintila, tilayini, mindzhati
tlhandleka	hatima
hlevetela	ku vulavulela ehansi leswaku u nga twiwi
byatso	xitichi xa swikepe na swikwekwetsu

Hlanganisa swivulwa u tirhisa **kambe**, **hikuva** na **naswona**.

Kokwana u na byatso. Byi ringanela vanhu vambirhi.

Loyi i kokwana wa mina. U tlharihile swinene.

Hi yile exihlaleni. Xi sasekile swinene.

MASIVINENE

Hi tirhisa masivinene ematshan'weni ya maviti.

Risivinene ri nga va emasungulweni ya xivulwa tanihi nhlokomhaka.

Ri nga tlhela ri tirhisiwa tanihi xiendliwa.

Hannah u vula leswaku **switluti swi tlhambukisa mati tanihi wachi leyi fambaka hi ku nonoka**.

U **fananisa** switluti na wachi leyi fambaka hi ku nonoka. Ku fananisa loku ku kombisa leswaku switluti swi ba hi ku nonoka na hi mpfumawulo wo karhi ematini.

Xihlambanyiso xi fananisa nchumu wun'we na nchumu wun'wana hi ku tirhisa marito yo fana na **wonge**, **swange** kumbe **tanihi** ku vumba xifaniso.

Ku na xihlambanyiso xin'wana exitorini: *Voko ra mina ra rhetela tanihi mepe lowu nga riki na tendzo.*

U fananisa voko ra yena na yini?

Ku ringanisa loku ku hi kombeta yini?

Hi ku ehleketa ka wena voko ra yena ri hambanisa ku yini na voko ra kokwana wa yena?

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 5 2019/10/23 14:10:34

Ku hluta buku

A hi vulavuleni Tirhani hi mintlawa.

Hi yihi buku leyi u yi tsakelaka swinene? Byela tlilasi hi buku leyi: mbangu wa yona, swimunhuhatwa, kungu na leswaku hikwalaho ka yini buku yi fanele ku hlayiwa.

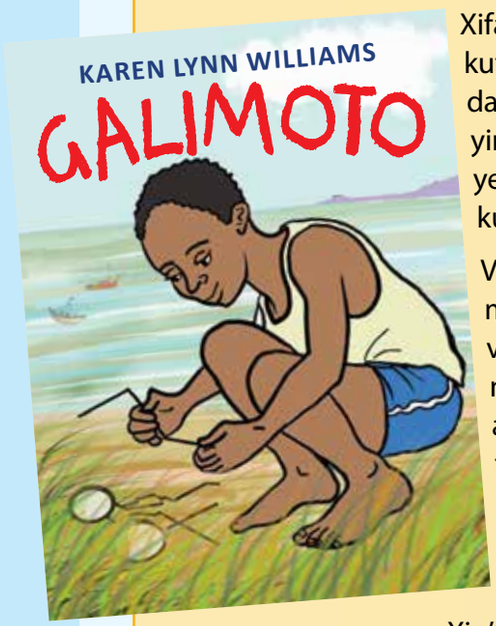

A hi hlayeni Hlaya nhluto wa buku lowu landzelaka.

Nhluto wa buku wu byela vanhu leswi buku yi vulavulaka hi swona. Muhluti (munhu loyi a tsalaka nhluto) ko tala u vulavula na vanhu lava tsaleriweke buku. A nga tlhela a hlamusela loko buku yi tsariwile hi mfanelo, loko yi tsakisa na loko ririmi leri tirhisiweke ri olova kumbe ri tika.

Galimoto
hi Karen Lynn Williams

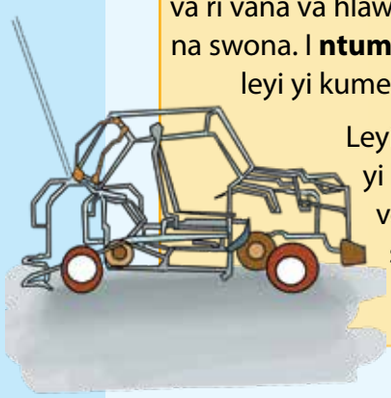

Xifanyetana xa le Malawi xi pfula bokisi ra **ndzhaka**, xi humesa darata kutani xi endla galimoto (rito ra le Malawi ro vula movha). A nga na darata yo ringanela. U famba emugangeni wa vona a lava darata yin'wana. Xana u ta kuma darata yo ringanela ku endla xitlangiso xa yena xo hlawuleka, loko swi ri tano, u ta endla nchumu wa njhani hi ku petsapetsa darata?

Vahlayi va ta tsakela **ntsako**, ntshunxeko na ku anakanya loku mufana a nga na kona exitorini kambe va nyumisiwa hi ndlela leyi vanhu lavakulu va **ehleketelelaka** swikongomelo swo lava ekusuhi na switolo na laha ku lahliwaka kona swilo leswi onhakeke. A ndzi anakanya leswaku endhawini leyitsongo yo fana na leyi, u fanele a tiveka naswona **vaakandhawu** a va nge n'wi ehleketeleli ku endla swo biha. Hambi swi ri tano, lexi i xitori xo **hlawuleka** lexi tsariweke kahle. **Swifaniso** swa mihlovohlovo swi kombisa muhlayi leswi tiko ra Malawi ri nga xiswona.

Xin'wana lexi ndzi hlamariseke swinene hi leswi mufana a tsakisaka xiswona hi switsongo leswi a nga na swona – leswi bokisi ra ndzhaka ya rifuwo ra yena ri hlanganaka na ku anakanya ka yena ku endlaka masiku ya yena ya fana na masiku ya ku xavetela evhengeleni ra *Toys 4 Us* – xin'wana lexi voniwaka xi antswa, hilaha va vulaka hakona leswaku loko munhu a nga ri na swilo swo tala, hi kona laha a rhandzaka no hlayisa swinene swilo leswi a nga na swona. Van'wana va ri vana va hlawula xitlangiso xin'we kumbe swimbirhi eka swo tala leswi va nga na swona. I **ntumbuluko** wa vana ku va na nchumu wo hlawuleka kasi miehleketo leyi yi kumekaka emisaveni hinkwayo yi kombisiwa kahle eka buku leyi.

Leyi i buku leyi vana va malembe ya 9 ku fika eka 11 va faneleke ku yi hlaya. Yi kombisa leswi vanhu va nga xiswona na mahanyele ya vona. Kun'wana ku tirhisiwe ririmi ro tikanyana kambe muhlayi u ta swi kota ku twisisa leswi marito ya vulaka swona.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 6 2019/10/23 14:10:35

Siku:

A hi tsaleni

Hlaya swivutiso kutani u tsala tinhlamulo ta swona.

Hi rihi vito ra buku?

Buku yi vulavula hi yini?

Mufana u tshama etikweni rihi?

Xana mufana u endlile yini?

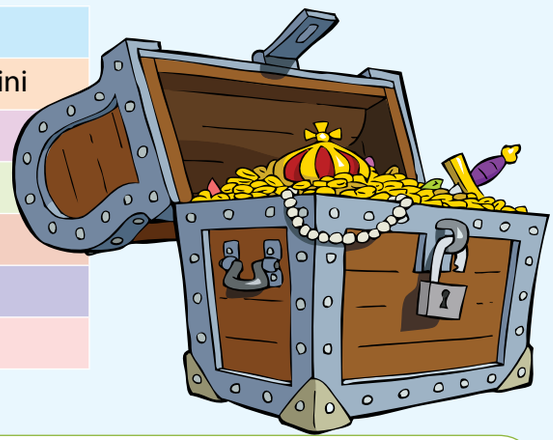
Xana u nga rhandza ku hlaya buku leyi? Tsala ndzimana u hlamusela nhlamulo ya wena.

A hi tsaleni

Marito lama dzwihatiweke ya vula yini? Hlawula nhlamuselo leyi faneleke eka nxaxameto lowu nga eka tlhelo ra xinene. Tsala marito lama dzwihatiweke eka dikixinari ya wena u tlhela u ya tirhisa ku tsala swivulwa.

ndzhaka	rifuwo
ntsako	vanhu lava tshamaka endhawini
vaakandhawu	ku tiphina emoyeni
ehleketelela	swidirowiwa
ntumbuluko	nkanakano
swifaniso	ku va eka xiyimo xa le henhla
hlawuleka	leswi swilo swi nga xiswona

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 7 2019/10/23 14:10:35

Ku tsala nhluto wa buku

A hi tsaleni

U fanele ku tsala nhluto hi xiphemu lexi tekiweke eka *Nkavangaheti ya nkarhi hinkwawo* hi Sarah Layani. Tirhisa fureme leyi nga laha hansi ku tsala nhluto.

Vito

Mutsari

Swimunhuhatwa: I vamani? Xana u swi tsakerile? Xana swi endle leswaku u titwisa ku yini?

Kungu: Ku humelela yini? Xana swa tsakisa kumbe swa chavisa ku yi hlaya?

Mavonele ya wena: Hi xihi xiyenge lexi u xi tsakeleke swinene naswona hikwalaho ka yini?

Xana u ehleketa leswaku u nga tsakela ku hlaya buku leyi? Hikwalaho ka yini?

U ehleketa leswaku xitori xi na dyondzo? U dyondza yini eka xiyenge lexi hlawuriweke?

Xana u nga bumabumela leswaku munghana wa wena a hlaya buku leyi? Hikwalaho ka yini u ta yi bumabumela kumbe u nga ta ka u nga yi bumabumeli?

Hi ku komisa nyika mavonele ya wena hi xivulwa xin'we u tlhela u nyika xiphemu nyeleti yo kombisa xiyimo xa xona.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 8 2019/10/23 14:10:36

Siku:

A hi tsaleni

Khwatihata maendli ya nkarhi lowu nga hundza eka ndzimana leyi landzelaka.

Mudyondzisi wa Jamal, Manana-Simpson, u komberile vatswari va yena leswaku va ta eka nhlengeletano. “Tatana na Manana Ngoma,” ku vula mudyondzisi, “Jamal u fanele ku antswisa mbitanelo, matematiki na ntivo-matimu. A nga tinyiketi eka tidyondzo ta yena.” A wu ri ntiyiso. Jamal a nga twisisi ku avanyisa, vamabulandlela va misava kumbe mbitanelo. Xiphemu xa siku lexi a xi tsakelaka swinene i nkarhi wa bureki loko a tlanga hi bolo ya yena ya rhagibi. Vatswari va Jamal va n’wi byerile leswaku a siya bolo ya yena ekaya loko a ta exikolweni. A twa a khunguvanyekile. A titwa a lahlekile handle ka bolo ya yena. A nga ha vulavuli etlilasini. Hi nkarhi wa bureki, a yima a ku whi, a languta ehansi. “Ku fanele ku va na lexi nga endliwaka.” Va tile na rhengu kutani va sungula ku endla leswaku rhengu ra vona ri sungula ku tirha.

A hi tsaleni

Siva maendli ya nkarhi lowu nga hundza eka xitshuriwa lexi hi maendli ya nkarhi wa sweswi.

Siku rin’wana, Manana Simpson u tivisile muendzi eka vana va tlilasi – Brian Habana! Jamal a tsakile swinene. Brian Habana u vulavurile na yena a n’wi hlamusela leswaku loko a lava ku va xitlangi xa rhagibi xo hlawuleka, u fanele a tirha swinene eka matematiki, mbitanelo na tidyondzo tin’wana.

A hi tsaleni

Khwatihata riendli leri faneleke eka swivulwa leswi landzelaka.

- Brian Habana u vulavula/vulavurile na Jamal.
- Hi nkarhi wo wisa Jamal u yima/yimile a languta ehansi.
- Manana Simpson u vutisa/vutisile laha Jamal a yeke kona.
- Habana u ehleketa /ehleketile leswaku a nga swi kota ku pfuna Jamal.
- Vatswari va swi tiva/tivile leswaku Manana Simpson a ringetile/ringeta ku ndzi pfuna.

A hi tsaleni

Avanyisa marito u kombisa mapeletwana ya wona. Vula rito u tlhela u phokotela mavoko ku kombisa peletwana rin’wana na rin’wana. Tsala marito u kombisa na mapeletwana ya wona. (Xikombiso: xitlangi: xi/tla/ngi).

xifaniso	mutsari	ximunhuhatwa	mbangu	kungu

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 9 2019/10/23 14:10:37

Ku tsala eka dayari

Leswi **tsariweke eka dayari** swi hlamusela swiendleko leswi humeleleke evuton'wini bya mutsari, hi nongonoko lowu swi humeleriseke xiswona. Mutsari u tirhisa maviti (ku kombisa vanhu, minchumu na swihárhi), mahlanganisi (kutani, loko) na nkarhi lowu nga hundza. Maendli i marito lama kombisaka swiendlo.

A hi vulavuleni Xana u na dayari?

Loko u ri na yona, u tsala swilo swa muxaka muni eka dayari ya wena? Loko u nga ri na dayari, a wu ta tsala yini loko a wu ri na yona?

A hi hlayeni Hlaya nhluto wa buku.

Ndzi na mavhiki ya ntlhanu ndzi nga si tsala nchumu laha. Leyi a yi ri n'hweti ya migingiriko yo tala. Munghana wa buti wa mina u hi komberile leswaku hi n'wi pfuna ku lulamisa phati ya yena. A hi fanela ku lulamisa timboni, vuyimbeleri, swakudya na swo nwa swa 40 wa vanhu. Phati a yi ri kahle swinene. Hi cinile, hi tibulela hi tlhela hi tlulatlula eka "jumping castle".

Handle ko swi lemuka, se a wu ri nkarhi wa tihólideyi. Hi nkarhi wo wisa siku hinkwaro, hinkwerhu a hi tsutsuma eka mphikizano. Endzhaku ka sweswo mina na vanghana va mina hi yile edan'wini. Hafu ya vana va tlilasi na vona a va yile edan'wini hikuva damu ri le kusuhi. Hi tlangile ntlangu wa bolo ya milenge hi tlhela hi yingisela na vuyimbeleri. Hi tiphinile swinene hi holideyi ya hina yo sungula.

Siku leri landzelaka ndzi fambile na munghana wa mina hi ya elwandle. Ndzi titwe ndzi ri na nkateko hikuva ndzi yile elwandle kan'we ntsena. Masiku mambirhi yo sungula a ma ri kahle. Dyambu a ri vangama kasi mati na wona a ya kufumela. Hi nkarhinyana mpfula yi sungula ku na. Mina na munghana wa mina hi sungurile ku aka xiphazamiso xa 1 000 wa swiphemu lexi a xi amukeleke hi siku ra yena ra ku velekiwa. Lwandle a ri gwitsirile kambe ndzi sindzisile ndzi hlambela. A ndzi nga lavi ku tisola endzhaku leswaku a ndzi nga hlambeli masiku hinkwawo.

Loko hi tlhelerile exikolweni, hi kume leswaku ku na mavhiki ya mune ntsena hi nga si tsala xikambelo xa ku hela ka lembe. A hi ehleketa leswaku mudyondzisi u ta yima ku hi nyika ntirhokaya kambe do! Ndzi na phurojeke ya dyondzo ya matimu. Ntirho wuntshwa eka mavhiki ya mune hi nga si tsala xikambelo xa makumu. Ndzi navela wonge vadyondzisi va nga endla mpfuxeto va tshika ku hi nyika ntirho wuntshwa!

Xana a va tsundzuki leswaku a swi ri nihani loko va ha ri vatsongo?

A hi tsaleni Xana ndzimana leyi i xitshuriwa xa muxaka muni? Gwajula nhlamulo leyi faneleke.

nhluto wa buku		novhele		tsalwavutomi		xitshuriwa xa dayari	

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 10 2019/10/23 14:10:38

Siku:

Nyika miehleketo yo seketela nhlamulo ya wena.

U ehleketa leswaku mutsari u na malembe mangani? Vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa hi ndlela yoleyo.

Xana yena na vadyondzikulobye va endlile yini hi siku ro sungula ra tiholideyi ta swikolo?

Xana u tsakela ku hlambela? U swi tivisa ku yini?

Xana u titwisa ku yini hi vadyondzisi va yena? Seketela mavonele ya wena.

U sungula dayari ya yena hi ku vula leswaku i nkarhi wo leha a nga si tsala swin'wana eka yona. U ehleketa leswaku hikwalaho ka yini swi tekile nkarhi wo leha?

Loko va ri eka tiholideyi yena na munghana wa yena a va aka xiphazamiso loko mpfula yi sungula ku na. Tsala mintila mimbirhi hi leswi a wu ta endla swona loko mpfula yo na loko u ri karhi u ri eka holideyi.

Khwatihata maendli ya ntlhanu lama nga eka nkarhi lowu nga hundza eka leswi tsariweke eka dayari. Bana xirhendzevutani eka marito hinkwawo lama hlanganisaka swivulwa.

A hi tsaleni Lava marito lama nga na tinhlamuselo to yelana ta marito lama landzelaka.

xinkhubyana	
thicara	
mahetelelo	
khida	
kaneta	
anakanya	

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 11 2019/10/23 14:10:40

A hi veni na vutumbuluxi

A hi tsaleni

U ta fanela ku tsala nhluto wa buku leyi u yi hlayeke. Tirhisa fureme leyi nga laha hansi ku tsala nkambisiso wa wena.

Vito _____

Mutsari _____

Swimunhuhatwa: I vamani? Xana u swi tsakerile? Xana a swi endla u titwisa ku yini?

_____

_____

Kungu: Ku humelela yini? Xana swa tsakisa kumbe swa chavisa ku yi hlaya? _____

_____

_____

_____

Mavonele ya wena: Hi xihi xiyenge lexi u xi tsakeleke swinene naswona hikwalaho ka yini?

_____

_____

_____

Xana u yi rhandzile buku leyi? Ku na swiyenge leswi u nga tsakelaka ku swi cinca? Hikwalaho ka yini?

_____

_____

U ehleketa leswaku xitori xi na dyondzo? Ku na leswi u swi dyondzeke eka buku leyi?

_____

_____

Xana u nga bumabumela leswaku munghana wa wena a hlaya buku leyi? Hikwalaho ka yini u ta yi bumabumela kumbe u nga yi bumabumeli? _____

_____

_____

_____

Hi ku komisa nyika mavonele ya wena hi xivulwa xin'we u tlhela u nyika nyeleti yo kombisa xiyimo xa buku.

_____

_____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 12 2019/10/23 14:10:41

Siku: _____

A hi tsaleni

Tirhisa mabumabumeri, maengeteri na mahlanganisi lama nga eka mabokisi ku vumba swivulwa swa ntlhanu.

A hi tsaleni

Tirhisa mabumabumeri lama nga ebokisini ku hetisa swivulwa. Khwatihata riviti leri bumabumeriwaka.

lava tirhaka	yimbisi	lonene	leyikulu
timbirhi	ta tatana		

N'wana ..... u yingisa vatswari va yena.

Tihomu ..... ti tele.

..... va tsaka.

Mihandzu ..... ya vabyisa?

Nyala ..... yi le hansi ka murhi.

Va xavile tihuku .....

Mabumabumeri i marito lama bumabumelaka riviti kumbe risivi. Mabumabumeri ya engetela nhlamuselo ya riviti kumbe risivi.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 13 2019/10/23 14:10:43

Nelson Mandela – tsalwavutomi

Tsalwavutomi i xitori xa ntiyiso xa vutomi bya munhu lebyi lemukiweke, lexi tsariweke hi munhu un'wana. Tsalwa-vutomi ri hlamusela ndhawu ya laha munhu loyi ku tsariwaka hi yena a kumekaka kona, ri kombisa leswi munhu a khumbisaka xiswona vanhu van'wana, ri nyika vuxokoxoko mayelana na munhu no kombisa leswi mutsari a titwisaka xiswona hi munhu yoloye.

A hi vulavuleni

Ku na munhu loyi a nga wa xikombiso eka wena? Byela tlilasi leswaku i mani munhu yoloye.

Byela tlilasi leswaku hikwalaho ka yini u tsakela munhu yoloye. Hi wahi mahanyelo lama endlaka leswaku a va munhu wo hlawuleka?

Hi mintlawa bulani hi ku hambana exikarhi ka tsalwavutomi na ntitsalwavutomi.

A hi hlayeni

Bulani hi ku hambana exikarhi ka novhele, dayari na tsalwavutomi.

Nelson Rolihlahla Mandela u velekiwile ekusuhi na Umtata eTranskei. Loko a ha ri lontsongo, a navela ku va gqwetha a tlhela a lava ku pfuna vanhu va rixaka ra yena eka ku lwela ntshunxeko.

Loko a hetile xikolo, u dyondzile tidyondzo ta digiri ya swa nawu. U pfurile hofisi na Oliver Tambo eJohannesburg. U joyinile *ANC* a tlhela a hlawuriwa ku va puresidente wa vandla ra lavantshwa. Endzhaku u vile xandla xa puresidente wa *ANC*.

Hi 1962 u voniwe nandzu wo lwisa mfumo loko a tengisiwa eRivonia. Loko a hehliwa u vule marito lama landzelaka:

"Ndzi lwile na ntshikelelo wa valungu ndzi tlhela ndzi lwa na ntshikelelo wa vantima. A ndzi ri na ntlhontlho wa ku va na rixaka ra xidemokhirasi, leri nga riki na xihlawuhlawu, rixaka leri vanhu hinkwavo va nga tlhelaka va hanyisana hi ku rhula. I mhaka ya nkoka leyi ndzi yi hanyelaka no lava ku yi fikelela. Loko swi koteka, i nchumu lowu ndzi nga tlhelaka ndzi wu fela."

U tshamile malembe yo tala ekhotsweni. Endzhaku ko ntshunxiwa, u vile puresidente wo sungula wa muntima wa Afrika-Dzonga.

U nyikiwile Sagwati ra ku Rhula ra *Nobel* hi 1993.

Sagwati ra ku Rhula ra *Nobel* ri hlawulekile swinene naswona ri nyikiwa ntsena vanhu lava endleke leswaku misava yi va ndhawu yo hlayiseka no rhula eka vanhu hinkwavo lava hanyaka eka yona.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 14 2019/10/23 14:10:46

Siku:

A hi tsaleni Kuma marito lama vulaka leswi landzelaka.

min'waka	muyimeri wa vanhu loko va ri na milandzu.
murhangeri wa tiko.	ku tifuma na ku khomiwa ka vanhu hinkwavo hi ku ringana.
jele	ntshamiseko
maendlele yo langutela vanhu van'wana ehansi.	

A hi tsaleni Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Nelson Mandela u velekiwe kwihi?

Hi swihi swilo swimbirhi leswi a lava ku swi fikelela?

Xana Mandela u vula yini loko a vula leswaku u lwile na ntshikelelo wa valungu na ntshikelelo wa vantima?

U tlhela u vula leswaku lexikulu lexi a xi lavaka hi leswaku vanhu va hanya no hanyisana hi ku rhula. Hi ku vona ka wena, ku navela ka yena ku fikeleriwile? Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa hi ndlela yoleyo.

Mandela u nyikiwile sagwati ra ku Rhula ra Nobel. U ehleketa leswaku u titwise ku yini loko a kuma sagwati leri?

Hi swihi leswi hi swi kumeke mayelana na Mandela hi ku hlaya tsalwavutomi ra yena?

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 15 2019/10/23 14:10:47

Tsalwavutomi

A hi tsaleni

Titeke wonge munghana wa wena i munhu loyi a tivekaka swinene. Tirha na yena kutani u tsala tinhlamulo ta swivutiso leswi landzelaka: Hi tihi timhaka ta nkoka mayelana na wena, ndyangu wa ka n'wina na laha u tshamaka kona?

Hi swihi switsundzuxo swa nkoka leswi u nga na swona?

Kombela munghana wa wena leswaku a ta na swifaniso swa vanhu va ndyangu wa ka vona leswi kombisaka nkarhi wo hlawuleka evuton'wini bya yena.

Kombela munghana wa wena leswaku a ta na swilo swa ntlhanu exikolweni leswi hlamuselaka xanchumu hi yena. Vutisa munghana wa wena leswaku hikwalaho ka yini a hlawurile swilo sweswo.

Xo hetelela, kombela munghana wa wena ku hetisa swivulwa leswi landzelaka.

Nkarhi hinkwawo ndzi ta tsundzuka loko _____

Lexi ndzi xi tsundzukaka swinene hi loko _____

Ndzi tirhile swinene _____

Ndzi khunguvanyeke ngopfu loko _____

Ndzi lava vanhu va ndzi tsundzuka tanihi _____

Tirhisa vuxokoxoko ku tsala tsalwavutomi ra munghana wa wena.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 16 2019/10/23 14:10:49

Siku: _____

Swivulwa leswi nga emabokisini swi hi byela hi vuxokoxoko lebyi hi nga byi kumaka eka xitshuriwa xa Nelson Mandela. Nombora swivulwa hi ndzandzelelano lowu vuxokoxoko byi nyikiweke ha wona.

Mutsari u tshaha mbulavulo wa Mandela eka ku tengisiwa ka le Rivonia.	
Mutsari u hi kombeta leswaku Mandela a ri munhu wa kahle.	
Mutsari u vula vito ra munhu loyi a tsalaka hi yena.	
Mutsari u hi byela leswi Mandela a swi endleke loko a heta xikolo.	

Jamal a tlanga hi bolo ya yena lero u rivale no kambisisa swivulwa leswi a fanele ku swi tsalela Manana Simpson. N'wi lulamisele swona.

Tiyisisa leswaku swivulwa swa yena swi na maletere lamakulu, hiko, hefemulo na swihlamalo etindhawini leti faneleke.

ndzi lava ku tlanga rhagibi na vanghana va mina no vona brian habana a ri ku tlangeni

_____

yoo ndzi rivale ku endla ntirhokaya wa mina ku kukula rivala no basisa kamara ra mina hikuva a ndzi tlanga rhagibi

_____

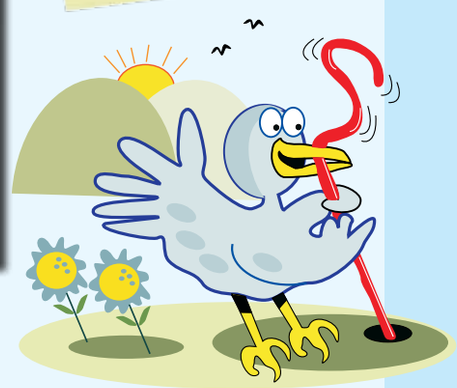

Yelanisa xivulavulelo kumbe xivuriso na nhlamuselo ya xona.

Ndlopfu a yi fi hi rivambu rin'we.		Ku byela munhu timhaka.
Nghala yi etlele na meno ya yona.		Munhu a nga heli matimba hi khombo rin'we.
Ku luma ndleve.		Va nyikana hi xixaka.
Va banana hi rhambu ra mfenhe.		Va dya va n'wi tsona.

Xivuriso i xivulwa xo koma xo sasekisa ririmi xo kombisa vutlhari.

Xivulavulelo i xigaririmi lexi nga na nhlamuselo leyi nga tumbela.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 17 2019/10/23 14:10:53

Swinavetiso

A hi vulavuleni

Hikwalaho ka yini vanhu va navetisa swilo?

Loko u navetisa xanchumu, hikwalaho ka yini swi ri na nkoka ku tiva vaxavi va wena?

U fanele ku tirhisa ririmi ra njhani?

Xana u nga tirhisa mihlovo yo koka mahlo eka xinavetiso?

Byela ntlawa wa wena hi xinavetiso lexi u ehleketaka leswaku xa nyawula no hlamusela leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa hi mukhuva wolowo.

Swinavetiso swi kumeka hinkwako laha hi nga kona. Xikongomelo xa swona i ku kucetela vanhu leswaku va xava kumbe ku tshemba xanchumu. Ku koka rinoko ra hina, ku tirhisiwa maletere ya tisayizi to hambana, mihlovo yo hambana, swifaniso leswi nga riki swa ntolovelo kumbe leswi tivekaka, marito na swivulwahava swo tsakisa. Vanavetisi va kongomisa swinavetiso swa vona eka mintlawa yo hambana ya vanhu: vadyuhari, vanhwanyana na vafana, vantshwa kumbe vatswari. Mintlawa leyi yi vuriwa mintlawa leyi kongomiweke.

A hi hlayeni

vana dyondzani

MPHIKIZANO WO TUMBULUXA XINAVETISO

Nghenela Mphikizano wo Tumbuluxa Xinavetiso u wina masagwati yo saseka lama landzelaka:

NGHENELA MPHIKIZANO SWESWI!

Sagwati ra xiyimo xo sungula: wachi ya nxavo wa R1 500 na phakiti ya tibuku leti durhaka R3 000.
Sagwati ra xiyimo xa vumbirhi: wachi ya nxavo wa R1 000.
Sagwati ra xiyimo xa vunharhu: Hakelo ya lembe hinkwaro eka vana dyondzani.

N'wana un'wana na un'wana u fanele ku hlaya *vana dyondzani* – magazini yo nyika vuxokoxoko yi tlhela yi tsakisa vana va malembe ya 10 ku fika eka 15. U nga yi pfuna ku fikelela vana vo tala hi ku nghenela mphikizano wo tumbuluxa xinavetiso xa magazini. Mphikizano wu pfumelela vana va 10 ku fika eka 15 wa malembe. Xinavetiso xi fanele ku tsariwa hi Xitsonga naswona xi fanele ku va ntirho wa wena. Xi fanele ku tsariwa eka phepha rin'we ntsena.

Rhumela xinavetiso xa wena eka: vana dyondzani Mphikizano wo Tumbuluxa Xinavetiso, PO Box 00000, Johannesburg, 1000

Tiyisisa leswaku u tsala vito ra wena, malembe ya wena, vito ra xikolo xa wena na nomboro ya riqingho eka xinavetiso xa wena.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 18 2019/10/23 14:10:56

Siku:

A hi tsaleni

Xinavetiso xi tsariwa leswaku ku xavisiwa xanchumu kumbe ku kucetela leswaku u endla swin'wana.

hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga ku kota ku kuma leswi ku vulavuriwaka hi swona.

U languta hi ku hatlisa xitshuriwa leswaku u ta kuma vuxokoxoko byo karhi.

Hlaya u sikima xinavetiso hi ku hatlisa kutani u vula leswaku hikwalaho ka yini xi tsariwile.

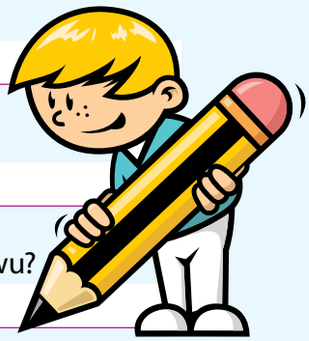
Hi wahi marito lama u rhangaka u lemuka wona?

Hikwalaho ka yini u rhanga hi ku lemuka wona?

I vamani vaxavi – vanhu lava ku kongomisiweke eka vona?

Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini ku tirhisiwa mihlovo leyi kokaka mahlo eka swinavetiso?

U ehleketa leswaku hikwalaho ka yini vuxokoxoko byin'wana byi kombisiwa hi ku tirhisa swivumbeko swo hambana na bokisi?

Xana xinavetiso xi nga endla leswaku u lava ku nghenela mphikizano?
Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini.

Languta hi ku hatlisa xinavetiso kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.
Hi wahi masagwati lama vanhu va nga ma kumaka loko va hlula eka mphikizano lowu?

I mintlawa ya malembe wahi leyi rhambiwaka ku nghenela mphikizano?

U ehleketa leswaku ku ta humelela yini eka mphikizano loko u va nyika ntirho lowu nga riki wa wena?

I yini phakete ya tibuku?

Xana swivulwa leswi hi swona kumbe a hi swona? Bana xirhendzevutana eka nhlamulo ya wena. Ehansi ka xivulwa xin'wana na xin'wana vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku hi swona kumbe a hi swona.

Mphikizano lowu i wa vana lava rhandzaka ku tsala.	Hi swona:	A hi swona:
Vana hinkwavo va nga nghenela mphikizano.	Hi swona:	A hi swona:
Vadyondzisi va nga wina masagwati.	Hi swona:	A hi swona:
Switori swa vanhu hinkwavo lava nghenelaka mphikizano swi ta kandziyisiwa eka magazini.	Hi swona:	A hi swona:

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 19 2019/10/23 14:10:58

Tumbuluxa xinavetiso

A hi tsaleni

Tumbuluxa xinavetiso xa *vana dyondzani.*

Loko u tumbuluxa xinavetiso xa wena ehleketa hi vaxavi va wena, leswi va swi rhandzaka na leswi va nga swi rhandziki, ririmi leri u faneleke ku ri tirhisa na swifaniso leswi u nga ta swi tirhisa.

Xinavetiso xa wena xi fanele ku kongomisiwa eka vana va malembe lama nga exikarhi ka 10 na 15 naswona xi fanele ku tsakisa, xi nyika vuxokoxoko no tlhela xi nyanyula.

U nga rivali ku endla mepe wa miehleketo eka xiphephana leswaku wu ku pfuna ku kunguhata xinavetiso xa wena. Loko u hetile ku tsala xinavetiso xa wena, xi nyike munghana wa wena leswaku a xi hlela.

Xinavetiso u xi tumbuluxisa ku yini?

Swinavetiso swo tala swi kucetela vanhu ku xava swo karhi. Loko u tumbuluxa xinavetiso, u fanele ku tiva vanhu lava u lavaka ku va fikelela hi xinavetiso xa wena. U fanele ku tiva leswi vaxavi va swi rhandzaka na leswi va nga swi rhandziki.

Tirhisa marito, swifaniso, mihlovo na swivumbeko ku koka rinoko ra vaxavi.

Loko u tumbuluxa xinavetiso xa wena, ehleketa hi:

Vaxavi va wena:Xana xinavetiso xi kongomisiwe eka vamani? I vanhu va malembe wahi?

- **Ku koka rinoko:** Hi xihi lexi u nga xi endlaka leswaku vanhu va languta no hlaya xinavetiso xa wena?
- **Ririmi:** Tirhisa ririmi ro olova leri twisisiwaka hi vanhu hinkwavo. U nga tlhela u tirhisa na xilen'e.
- **Swifaniso:** Xana u ta tirhisa swifaniso kumb swidirowiwa? U ta tirhisa mihlovo yihi?

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 20 2019/10/23 14:11:00

Siku: _____

A hi tsaleni

Tsala marito yo helela ya minkomiso leyi landzelaka.

Nkomiso wa rito i xivumbeko xa rito lexi komisiweke. Minkomiso **yo tala** yi sungula hi letere lerikulu kasi yin'wana yi na hiko emakumu.

riq.	
muf.	
Man	
Xik.	
Mus.	
Nkul.	

A hi tsaleni

Tatisa xivumbeko xa ribumabumeri leri faneleke.

1. Mihandzu (mbisi) _____ a yi dyiwi.

2. Yindlu (kulu) _____ _____ ya chavisa.

3. Xinavetiso (khale) _____ _____ xi fanele ku cinciwa.

4. Vadyondzi (tsongo) _____ va fanele ku nghenela mphikizano.

5. Vana (nene) _____ a va rivali ku endla mintirho ya vona.

U tirhisa **swirhatana** loko u:

- vuyelela leswi vuriweke hi munhu un'wana.
- vulavula hi rito ematshan'weni yo ri tirhisa ku vula swin'wana.
- tirhisa riduvuleri ematshan'weni ya vito ra munhu ra ntiyiso.

A hi tsaleni

Hikahata swivulwa leswi landzelaka: Tirhisa swirhatana na hefemulo etindhawini leti faneleke.

Ndzi lava leswaku un'wana na un'wana etlilasini ya mina a nghenela mphikizano ku vula Manana Nkuna mudyondzisi wa hina.

_____

Hatlisani mi tsala swinavetiso swa mphikizano ku vula Manana Zitha.

_____

Ndzi hlurile mphikizano wa swinavetiso hikwalaho vana va ndzi vitana Ngwenya ya swinavetiso.

_____

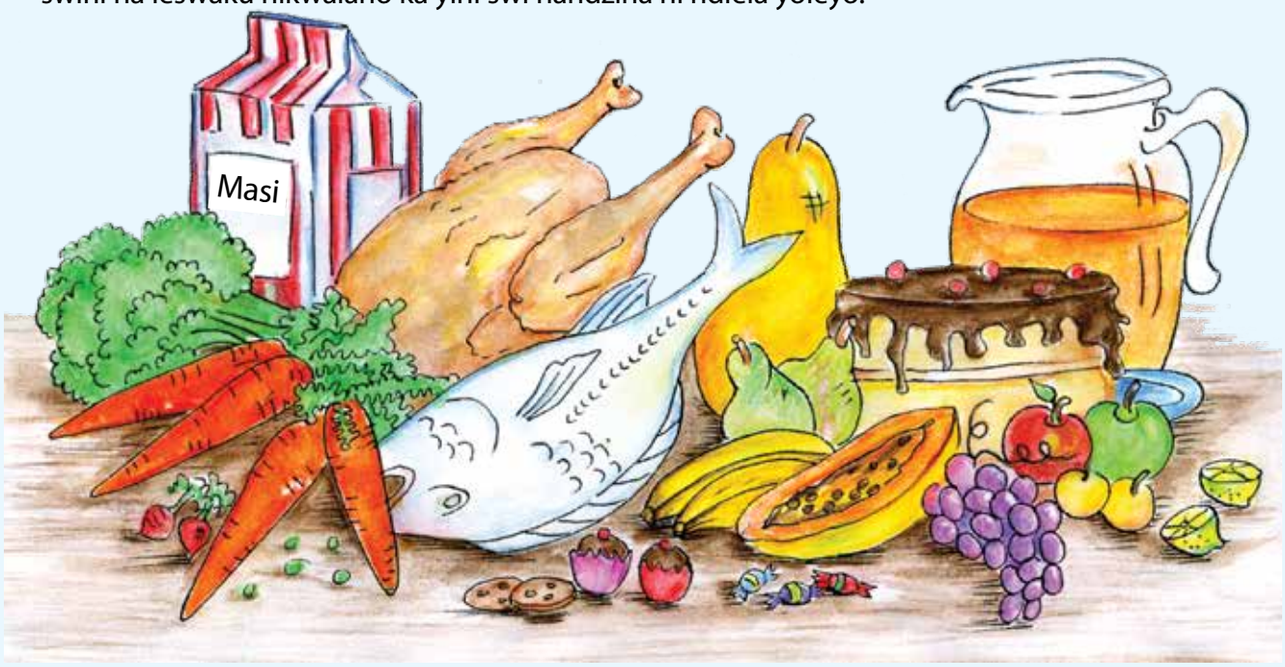
HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 21 2019/10/23 14:11:04

Swakudya!

A hi vulavuleni Tirhani hi mintlawa.

Byela ntlawa wa wena leswaku hi swihi swakudya leswi u swi rhandzaka, swicheriwa swa swona hi swihi na leswaku hikwalaho ka yini swi nandziha hi ndlela yoleyo.

A hi hlayeni Hlaya xinavetiso lexi landzelaka.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 22 2019/10/23 14:11:10

Siku: _____

A hi tsaleni Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hikwalaho ka yini xinavetiso lexi xi tsariwile? _____

_____

Hi wahi marito ya xinavetiso lama u rhangaka u ya lemuka? _____

_____

Hikwalaho ka yini u rhanga hi ku vona wona? _____

_____

I vamani vanhu lava kongomiweke? Tsala vuxokoxoko lebyi ku byelaka leswi.

_____

Hikwalaho ka yini mihlovo yo vangama yi tirhisiwa eka xinavetiso?

_____

Hikwalaho ka yini vuxokoxoko byin'wana byi kombisiwa hi ku tirhisa mabokisi, swivumbeko swa tinyeleti na muhlovo?

_____

Xana xinavetiso xi endla leswaku u famba ku ya xava maviriviri ya xiviri? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

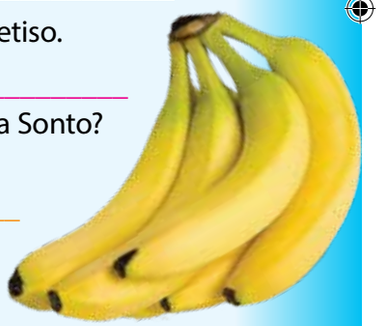
_____

Xinavetiso xi tirhisa yelano wa mipfumawulo. Tsala xikombiso lexi humaka eka xinavetiso.

_____

U ehleketa leswaku vana va nga dya hi laha va rhandzaka ha kona eka swakudya swa Sonto? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____

A hi tsaleni Hlaya leswi Dumela a swi byelaka Xani. Tsala mbulavulo wa vona u tirhisa marito ya munhu.

Ku vutisa Dumela _____

Ku hlamula Xani _____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 23 2019/10/23 14:11:11

Xinavetiso xa nyoxi ya vulombe

A hi tsaleni

U komberiwile ku tumbuluxa xinavetiso xa vulombe lebyintshwa bya *Cape fynbos*. Vanhu lava langutiweke i vana va malembe lama nga exikarhi ka 10 na 15.

Languta swivulwa leswi nga laha hansi. U nga tirhisa yin'wana ya mianakanyo leyi. Fungha mianakanyo leyi u nga ta yi tirhisa hi muhlovo wa xitshopana. Vumba marito, swivulwahava na swivulwa swa wena.

10 000 wa tinyoxi ti hlanganile ku kota ku endla vulombe lebyi.

Vulombe byi kahle swinene!

Tinyoxi ta le Afrika-Dzonga a ti tirha swinene ximumu hinkwaxo.

Ku endla khilogiramu ya vulombe, tinyoxi ti haha ku suka eJoni ku ya eCape Town no tlhelela endzhaku ka nhungu.

Bya nandziha exinkweni na le ka tiyi ya wena.

Bya nandziha hambi u byi dya byi ri byoxe.

Twana ku tsokombela.

Byi endliwa hi tinyoxi leti hanyeke kahle ta ntsako.

Eka swivandla leswi nga riki na nchumu, tsala marito ya wena mambirhi, swivulwahava na swivulwa leswi u nga ta swi tirhisa eka xinavetiso.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Nyika vulombe bya wena vito. Ri tsale ehenhla ka xinavetiso xa wena. Ehleketa hi ku tirhisa yelano wa mipfumawulo eka vito ra xinavetiso xa wena leswaku ri kota ku koka rinoko ra vahlayi.

Tirhisa swivulwa leswi u swi fungheke ku tsala xinavetiso xa wena eka papila leri landzelaka.

Loko u tsala xinavetiso xa wena, anakanya hi leswi landzelaka:

Ntlawa lowu langutiweke – xana xinavetiso xi kongomisiwe eka vamani?

Ririmi leri tirhisiwaka – xana ra twisiseka ri tlhela ri nyanyula vahlayi? Xana ri koka rinoko ra vaxavi?

Sayizi ya maletere lama u nga ta tirhisa wona – xana yi ta va yo hambana eka marito yo hambana?

Mihlovo leyi u nga ta tirhisa yona – i mihlovo muni leyi nga ta koka mahlo ya vaxavi?

Swifaniso leswi u nga ta swi tirhisa kumbe ku swi dirowa – u ta swi veka kwihi?

Swivumbeko swo hlawuleka leswi u nga ta tirhisa swona – u ta kokisa ku yini vaxavi hi marito na swivulwahava?

Vuxokoxoko bya wena, nhlokomhaka na swivumbeko swo hlawuleka – u ta swi veka kwihi?

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 24 2019/10/23 14:11:13

Siku: _____

Loko u nga si tsala xinavetiso xa wena, xi kunguhate eka xiphephana. Tsala swivulwa leswi kokaka rinoko. Loko u swi tsarile, kombela un'wana eka ntlawa wa n'wina leswaku a swi languta, a nyika mavonele ya yena a tlhela a swi hlela loko swi fanerile.

A hi tsaleni Vumba swivulwan'we hi marito lama landzelaka.

tsakisa _____

_____

nandziha _____

_____

nene _____

_____

nsuku _____

Xivulwan'we i xivulwa lexi nga na nhlokomhaka na riendlinkulu.

Xikombiso:

Vulombe byi xaviwile swinene.
nhlokomhaka
riendlinkulu

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 25 2019/10/23 14:11:15

Tiyetara ya vana

A hi vulavuleni

Hi kwihi ku hambana exikarhi ka leswi kombisiwaka esinema na nchumu lowu humelerisiwaka eka tiyetara?

Xana u tshama u ya etiyetareni?

Loko swi ri tano, u vone yini?

Byela ntlawa wa wena kumbe tlilasi ya n'wina hi ntlangu lowu u wu voneke u tlhela u va kucetela ku famba va ya wu vona.

A hi hlayeni

Emisaveni hinkwayo vana va tsakela nkombiso wa *Pippi Longstocking*. Eka malembe lama nga hundza vana va le Joni va vile na nkateko wo kuma nkarhi wo vona nkombiso lowu. Languta xinavetiso lexi ku vona leswaku hikwalaho ka yini *Pippi Longstocking* wu ri ntlangu lowu tsakisaka swinene.

Hleka ku kondza timbambu ti vava

U VUYILE HIKWALAHO KA SWIKOMBELO SWA VANHU SWO TALA!

Tiyetara ya Vana ya Rixaka yi tinyungubyisa hi ku tivisa nguva ya *Pippi Longstocking*, xitori xa mafenya xa vana. Ntlangu lowu wu ta kombisiwa loko swikolo swi pfarile hi tiholideyi ta Paseka, ku suka hi siku ra 7 Nyenyankulu.

Pippi i xinhwanyetana lexi xi tshamaka xi ri xoxe endlwini ya xona ya hasahasa. Mano na swiendlo swa Pippi swa hlamarisa kambe nkarhi wun'wana swi n'wi nghenisa ekhombyeni. Vana va tsakela ku vona leswi a nga ta swi endla.

I ximunhuhatwa lexi rhandzekaka kasi vanhu hinkwavo lava xi vonaka va lava ku va Pippi. Endzhaku ka nkombiso, vana va tsutsumela elayiburari ku ya lava buku ya *Pippi Longstocking*. U nge swi koti ku hundziwa hi Pippi.

Ku hlangana ka tinsimu, ku cina na rivonavona swi tumbuluxa nkombiso lowu vana va nga ta wu rhandza.

Ku suka hi 7 Nyenyankulu ku fika 16 Dzivamisoko

Pippi Longstocking yi ta kombisiwa eka Tiyetara ya Vana ya Rixaka, 3 Junction Avenue, Parktown, Johannesburg. Hi kotara ya vunharhu, ntlangu wu ta kombisiwa exikarhi ka vhiki hi 09:00 na 10:30. Hi nkarhi wa tiholideyi ta swikolo, ntlangu wu ta kombisiwa hi 10:30 na 14:30, Musumbhunuku ku fika hi Mugqivela.

Ku buka hi buloko na mbukuto swa pfumeleriwa eka swikolo.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 26 2019/10/23 14:11:18

Siku: _____

A hi tsaleni Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hikwalaho ka yini xinavetiso lexi xi tsariwile? _____

Hi wahi marito ya xinavetiso lama u rhangaka u ya lemuka? _____

_____

_____

Hikwalaho ka yini u rhanga hi ku vona wona? _____

_____

I vamani vanhu lava xi kongomisiweke eka vona? Tsala vuxokoxoko lebyi ku byelaka leswi.

_____

Hikwalaho ka yini mihlovo yo vangama yi tirhisiwa eka xinavetiso? _____

_____

Hikwalaho ka yini vuxokoxoko byin'wana byi kombisiwa hi ku tirhisa mabokisi, swivumbeko swa tinyeleti na muhlovo?

_____

Lava swivulwa swinharhu leswi kucetelaka leswaku u famba u ya vona ntlangu u tlhela u swi tsala laha:

_____

_____

_____

U ehleketa leswaku ntlangu wa hlekisa? Hi xihi xivulwahava lexi ku byelaka leswi? _____

_____

Xana *Pippi Longstocking* u tshama a ta eka tiyetara leyi? Vula leswaku u swi tivisa ku yini.

_____

Tsala swivulwa swimbirhi u vula leswi u ehleketaka leswaku *Pippi Longstocking* yi vulavula hi swona.

_____

_____

_____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 27 2019/10/23 14:11:23

Tiyetara ya mina

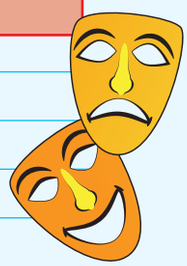
A hi tsaleni

U ta fanela ku tsala xinavetiso hi ntlangu wa xikolo xa n'wina. Xinavetiso xa wena xi fanele ku kucetela vanhu ku ta vona ntlangu hikuva u lava ku kuma mali leyi nga ta nyikiwa vana va vatsoniwa.

Tirhisa marito, swivulwahava na swivulwa leswi landzelaka eka xinavetiso xa wena. Tsala na mavonele ya wena ehansi ka nxaxameto lowu.

xitori xo tsakisa	swimunhuhatwa swo hlamarisa
n'wangulano wo nyanyula	misavu
mihlolo	vunghana
matimba ya rirhandzu ya ku ku horisa	mahetelelo lama tsakisaka
ntlangu wa ndyangu	5 – 8 Ndzati

Loko u tsala xinavetiso tiyisisa leswaku u katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra ntlangu hi maletere lamakulu, lama dzwihatiweke ya tlhela ya va ya mihlovo yo hambana (u fanele ku wu thya vito)
- Swimunhuhatwa leswi nga eka ntlangu
- Laha wu nga ta kombisiwa kona
- Masiku na minkarhi ya minkombiso
- Nhlamuselo yo koma ya leswi ntlangu wu vulavulaka hi swona
- Vuxokoxoko byo buka

SWITSUNDZUXO:

- Tirhisa ririmi leri twisisekaka ri tlhela ri nyanyula vahlayi.
- Tirhisa tisayizi to hambana ta marito, swivulwahava na swivulwa.
- Hlawula mihlovo leyi kokaka mahlo.
- Swifaniso leswi u swi tsemaka kumbe leswi u swi dirowaka swi fanele ku hlamusela vanhu swin'wana mayelana na ntlangu.
- Tirhisa swivumbeko swo hlawuleka ku kombisa marito na swivulwahava swa nkoka.
- Xivumbeko xa xinavetiso xa wena xi fanele ku koka vanhu rinoko xi tlhela xi fambelana na leswi u swi navetisaka.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 28 2019/10/23 14:11:24

Siku:

Loko u nga si tsala xinavetiso xa wena, xi kunguhate eka xiphephana. Tsala swivulwa leswi kokaka rinoko. Loko u swi tsarile, kombela un'wana eka ntlawa wa n'wina leswaku a swi languta, a nyika mavonele ya yena a tlhela a swi hlela loko swi fanerile.

Bana xirhendzevutana eka riendli u tlhela u khwatihata riengeteri eka swivulwa leswi landzelaka. Vula loko riengeteri ri hlamusela leswi xiendlo xi humelerisaka xiswona, laha xi humelelaka kona na nkarhi lowu xi humelelaka hi wona.

Xikombiso: Jane u hlayile hi ku hatlisa bulebe leyi vulavulaka hi *Pippi Lockstocking*. **Hi ku hatlisa** swi hlamusela **leswi xiendlo xi humeleriseke** xiswona.

Majozi u fambile khale ku ya entlangwini.	
Ntlangu wa *Pippi Longstocking* wu kombisiwile nivusiku.	
Hi tiphinile swinene hi ntlangu lero hi phokoterile mavoko loko wu hela.	
Hi hlalerile ntlangu hi ntsako etiyeta.	

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 29 2019/10/23 14:11:27

Mphikizano wa khomphyuta

A hi vulavuleni

Xana u tshama u nghenela mphikizano? Loko swi ri tano, byela ntlawa wa wena leswaku u kumile sagwati ra muxaka muni. Loko u nga si tshama u nghenela mphikizano, byela tlilasi leswaku i sagwati ra muxaka muni leri u navelaka ku ri kuma.

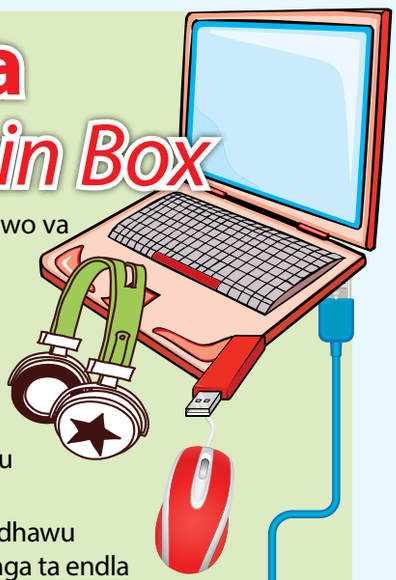
Xana xikolo xa n'wina xi na tikhomphyuta? Loko ti ri kona, xana wa nghena titlilasi ta khomphyuta? Xana hi swihi leswi u nga tolovela ku swi endla eka khomphyuta? Rungulela ntlawa.

Loko mi nga ri na tikhomphyuta, byela ntlawa wa wena leswaku hikwalaho ka yini swi ri na nkoka ku va na tikhomphyuta exikolweni xa n'wina.

A hi hlayeni

Mphikizano wa khomphyuta ya *Brain Box*

Winela xikolo xa wena khomphyuta!

Xikolo xa n'winaxi nga va na nkateko wo va muhluri kutani xi amukela khomphyuta leyi durhaka R10 000 na vuleteri bya khomphyuta lebyi nga hakeleriwiki lebyi nyikiwaka hi va ka *HANDS-ON Computers*. Hi lava leswaku wena kumbe vadyondzi va tlilasi ya wena mi tumbuluxa khomphyuta. Mi nga endla nchumu wo **hlamarisa swinene**! Swa olova!

Miehleketo ya n'wina a yi aname! n'wina a ku hangalake na ndhawu hinkwayo. Tumbuluxani mi tlhela mi navetisa khomphyuta leyi nga ta endla leswaku vutomi bya n'wina byi tsakisa.

Lexi mi faneleke ku endla xona i ku dirowa xifaniso xo navetisa khomphyuta ya n'wina. Eka xinavetiso hi byeleni leswi khomphyuta ya n'wina yi kotaka ku endla swona. Khomphyuta leyi nga ya **masungulo** yi tlhela yi tsakisa hi yona leyi nga ta hlula. U nga rivali ku tirhisa tithekiniki to navetisa lama u dyondzisiweke wona.

Kutani-ke, vadyondzisi na vadyondzi, dyanani marhambu ya nhloko. Humesani tipenisele na tikhirayoni ta n'wina mi sungula ku tirha! Titlilasi kumbe mudyondzi ha un'weun'we a nga nghenela mphikizano.

Rhumelani leswi mi swi tumbuluxeke eka:

The Brain Box Computer Competition,
PO Box 33446, Limpopo 0500

Siku ro hetelela: 30 Khotavuxika

Mi nga rivali ku hi nyika vito na adirese ya xikolo.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 30 2019/10/23 14:11:37

Siku: _____

A hi tsaleni Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Tirhisa xiletelo lexi ku hlawula bokisi leri u faneleke ku fungha rona.

1 = nkarhi hinkwawo; 2 = nkarhi wun'wana; 3 = a ndzi ti tirhisi	1	2	3
Xana u rhandza tikhomphyuta?			
Xana u na vuswikoti byo tirhisa khomphyuta?			
U vona wonge tikhomphyuta ti na nkoka eka vana va xikolo?			

Languta mphikizano – masagwati ya mphikizano hi wahi?

_____

Xana u fanele ku endla yini leswaku u kota ku nghenela mphikizano?

_____

Xana i yini lexi navetisiwaka?

_____

Xinavetiso xi kongomisiwe eka vamani?

_____

Xana u ta nghenela mphikizano lowu? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____

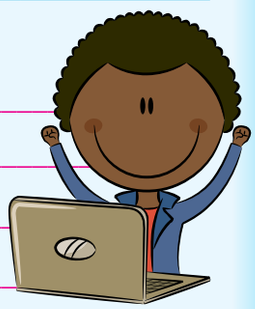
Mphikizano wu seketeriwa hi mani?

_____

A hi tsaleni Hetisa swivulwa leswi landzelaka. Tirhisa marito lama nga emabokisini ku ku pfuna.

	endla swilo		sungula ku voniwa		rhandza
		lowuntshwa			anakanya

Ku **tumbuluxa** xanchumu swi vula ku _____

Nchumu lowu nga **toloveriwangiki** hi _____

Xanchumu i xa **masungulo** loko xi _____

Miehleketo ya wena hi leyi ku pfumelelaka ku _____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 31 2019/10/23 14:11:40

Xitumbuluxiwa xa mina

Dirowa mintila u yelanisa swivulwahava leswi nga eximatsini na tinhlamuselo ta swona leti nga exineneni.

ku dya marhambu ya nhloko.		ku tiyisela
ku pfuvapfuva swilo		ku hlangahlanganisa swilo
Ku luka mano		ku tsakisa vahlaleri
ku va na mbilu		ku ta na ndlela yo endla swilo
ku koka rinoko		ku ehleketa hi ku enta

U teka xiboho xo nghenela Mphikizano wa *Brain Box Computer.*

Anakanya hi khomphyuta leyi u lavaka ku yi tumbuluxa. Hi swihi leswi yi nga ta ku pfumelela ku endla swona? Yi ta languteka hi ndlela yihi? Tsundzuka ku tumbuluxa khomphyuta ya wena hi ndlela yo hambana no tsakisa. Yi hlamusele.

Hlawula xitwananisi lexi faneleke ku hetisa swivulwa leswi landzelaka.

Leputopo kumbe khomphyuta ya desika yi/ti fanele vadyondzi va Giredi ya 5.

Mihloti na Basani u/va na tikhomphyuta.

Vadyondzisi mi/va hi dyondzisa hi tikhomphyuta.

Vanhwanyana na vafana va/mi rhandza mintlangu ya khomphyuta.

Khomphyuta ya khale u/ya ha tirha kahle.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 32 2019/10/23 14:11:43

Siku:

A hi tsaleni

Kunguhata u tlhela u tumbuluxa xinavetiso xa khomphyuta ya wena exivandleni lexi nga laha hansi. U nga rivali ku katsa xidirowiwa xa khomphyuta. Loko u hetile, xi nyike munghana wa wena leswaku a xi languta a tlhela a xi hlela loko swi fanerile.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 33 2019/10/23 14:11:44

Nxaxameto wo kambisisa

NDZI KOTA KU		
vulavula hi novhele		
boxa ximunhuhatwa, kungu na nkongomelo		
hlaya xiyenge lexi humaka eka novhele		
hlamula swivutiso swo hlawuleka		
vula swo karhi mayelana na nhlokomhaka		
boxa mavonele		
tsala ndzimana leyi nga na nhlokomhaka na swivulwa leswi seketelaka		
tsala nkomiso		
yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona		
tirhisa masivinene		
boxa tinhlamuselo ta swihlambanyiso		
hlaya nhluto wa buku		
bula hi ximunhuhatwa, kungu na mbangu wa buku		
tsala swivulwa ndzi tirhisa marito yo huma eka ndzimana		
tsala nhluto wa buku ndzi tirhisa fureme		
boxa maendli lama nga eka nkarhi lowu nga hundza		
cinca maendli ya nkarhi lowu nga hundza ku ya eka nkarhi wa sweswi		
tsala swivulwa ndzi tirhisa switwananisi leswi faneleke		
avanyisa marito ku ya hi mapeletwana ya wona		
vulavula hi dayari		
hlaya leswi tsariweke eka dayari		
kanela no boxa ku hambana exikarhi ka novhele, tsalwavutomi na leswi tsariwaka eka dayari		
boxa maendli ya nkarhi lowu nga hundza na mahlanganisi		
tirhisa mabumabumeri, maengeteri na mahlanganisi ku vumba swivulwa		
tirhisa rhavi ra xitlhelelo		
hlaya tsalavutomi		
boxa vamavizweni		
boxa hungunkulu na mavonele yo seketela eka ndzimana		
boxa tinhlamuselo ta marito na swivulwahava		
nyika mavonele		
tsala tsalwavutomi		
longoloxa vuxokoxoko		
tirhisa swihikahato		
tirhisa swivuriso na swivulavulelo		

vulavula hi swiyenge swa ku navetisa		
kanela xinavetiso		
hlaya xinavetiso		
hlamula swivutiso swo huma eka xinavetiso		
ku hlaya hi ku hatlisa xinavetiso		
pulana, tumbuluxa no hlela xinavetiso		
boxa minkomiso		
tsala mahlawuri lama siyanaka		
hikahata swivulwa ndzi tirhisa hefemulo na swirhatana		
vulavula na ntlawa wa mina hi rhesipi leyi ndzi yi rhandzaka		
tsala swivulwa ndzi tirhisa marito ya munhu		
tumbuluxa xinavetiso ndzi tirhisa marito na swivulwana swo hlawuleka kun'we na marito na swivulwana swa mina.		
tsala swivulwan'we		
vulavula hi ku hambana exikarhi ka filimi na leswi endliwaka vanhu va ri karhi va hlalerile		
bula hi ntlangu kumbe filimi leyi ndzi yi voneke no kucetela va ntlawa wa mina leswaku va famba ku ya vona		
hlamusela tinhlamuselo ta swivulwana na swivulwahava		
boxa maendli na maengeteri		
vulavula hi nkoka wa tikhomphyuta		
yelanisa swivulwahava na marito		
boxa tinhlamuselo ta swivulwana na swivulwahava		
tsala nhlamuselo yo koma		
hetisa swivulwa ndzi tirhisa switwananisi leswi faneleke		

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH5.indd 34 2019/10/23 14:11:49

Leswinga endzeni

Nkongomelo wa 6: Switshuriwa swo hambana

Switori
Kotara ya 3: Mavhiki ya 5 - 6

81 Ntsheketo wa le Namibia 36
Ku vulavula hi ntsheketo.
Ku encenyeta ntsheketo.
Ku hlaya ntsheketo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ntsheketo.
Ku boxa leswi ntsheketo wu vulavulaka hi swona ku langutiwa nhlokomhaka.
Ku hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga ntsheketo.
Ku boxa yelano wa mipfumawulo no tirhisa mafanapeletwana.
Ku hlamusela leswi swifaniso swi pfunisaka xiswona leswaku ku va na ku twisisa.
Ku boxa mipfumawulo leyi endliwaka hi swiharhi.
Ku nyika mavonele.
Ku boxa ntirho wa swirhatana.
Ku hlanganisa swivulwana na marito lama humaka eka ntsheketo.

82 To tala hi swiharhi na switsotso 38
Ku tirhisa chati ku kunguhata ndzimana ya nhlamuselo.
Ku tsala nakambe swivulwa hi marito yo rungula.
Ku vumba swivutiso swo huma eka tinhlamuselo.

83 Ntsheketo wa Xizulu 40
Ku hlayela ntlawa xitori.
Ku hlaya ntsheketo wa Xizulu.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ntsheketo.
Ku boxa nkongomelo wa ntsheketo.
Ku boxa swimunhuhatwankulu swa ntsheketo.
Dyondzo ya ntsheketo.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.

84 Ku hlamusela swiharhi na vanhu 42
Ku tsala tindzimana timbirhi ta nhlamuselo hi N'warimpfani na N'wanyoka ku tirhisiwa marito lama nyikiweke na swivulwahava.
Ku yelanisa swivulavulelo na tinhlamuselo ta swona.
Ku tirhisa nkunguhato ku tsala ndzimana yo hlamusela hi munghana.
Ku tsala xitlhokovetselo xa xiharhi ku tirhisiwa swihlambanyiso.

85 Switori swiwana swa kahle 44
Ku bula hi xitori xa xivumbeko xa tikhathuni.
Ku encenyeta xitori na ntlawa.
Ku hlaya ntsheketo wo huma eChayina na le Indiya.
Ku hlamula swivutiso swo hlawuleka mayelana na switori.
Ku boxa swimunhuhatwa swa xitori.
Ku vula laha xitori xi humelelaka kona.
Dyondzo ya switori.
Ku katsakanya xitori xin'we.

86 Ntsheketo wa mina 46
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata ntsheketo.
Ku tirhisa mepe wa miehleketo na tinhlokomhaka ku tsala ntsheketo.
Ku hlanganisa swivulwa hi mahlanganisi.
Ku siva mavitavito hi masivi.
Ku boxa mavitaswilo na mavitiriendli.

87 Xitori lexi cincaka 48
Ku bula na ntlawa hi nkoka wo va na vutihlamuleri no va na vutihlamuleri byo yimela swiendlo leswi endliweke.
Ku hlamula swivutiso hi xitori.
Ku nyika mavonele.
Ku boxa swimunhuhatwa swa xitori.
Ku hlamusela xivulwahava xa "Nyandayeye".
Ku yelanisa swivulwahava na marito lama humaka eka xitori.

88 Hinkwaswo mayelana na ririmi 50
Ku yelanisa swivulwahava na tinhlamuselo ta swona ku vumba swigego.
Ku kombisa ku hambana ka tinhlamuselo ta mafanapeletwa.
Ku boxa loko swivulwa swi ri swihlamalo kumbe swileriso.
Ku tsala nakambe ndzimana hi mahikahatelo lama faneleke.
Ku tsala tindzimana timbirhi ku tirhisiwa marito yo hlanganisa.

Switshuriwa swa vuxokoxoko
Kotara ya 3: Mavhiki ya 7 - 8

89 Maxelo 52
Ku vulavula hi ku hambana exikarhi ka maxelo na tlilayimete.
Ku hlaya xitshuriwa xa maxelo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku nyika ndzimana nhlokomhaka.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.

90 Maxelo exifundzeninkulu xa hina 54
Ku endla mepe wa miehleketo mayelana na maxelo.
Ku tirhisa mepe wa miehleketo ku tsala tindzimana timbirhi hi maxelo.
Ku boxa maendli na maritofularha eka swivulwan'we.
Ku hlanganisa swivulwa hi mahlanganisi.

91 Maxelo yo biha 56
Ku vulavula na ntlawa hi ku dzindza ka tilo na rihati.
Ku hlaya ndzimana hi ku dzindza ka tilo na rihati.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ndzimana.
Ku hlamusela xifaniso xa maxelo.
Ku tirhisa tidayigiramu ku kombisa swivangelo na mbuyelo.
Ku yelanisa marito na marito yo huma eka ndzimana lama nga na nhlamuselo yin'we.

92 Maxelo na mpfula 58
Ku tirhisa xifaniso ku longoloxa vuxokoxoko.
Ku tsala tindzimana ta swo huma eka swifaniso.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa mafanapeletwana
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa rito rin'we leri vulaka swilo swo hambana.

93 Tinlwana hi maxelo 60
Ku vulavula hi ku hambana ka maxelo eka minkarhi ya lembe yo hambana.
Ku bula hi maxelo lama tsakeriwaka swinene na lama nga tsakeriwiki.
Ku hlaya ndzimana yo vulavula hi maxelo na mati.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku hlaya ndzimana no hlamula swivutiso.
Ku nyika mavonele.
Ku tsala ndzimana ku nyikiwa mavonele.
Ku khwatihata rito leri faneleke.

94 Ku tsala hi maxelo 62
Ku yelanisa swifaniso na minchumu.
Ku tsala tindzimana hi maxelo.
Ku boxa masivi.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa masivi.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa onomatopiya/ maencisi.

95 Xiviko xa ta maxelo 64
Nkanelo wa swiyenge swa maxelo hi mintlawa.
Ku yingisela xiviko xa maxelo no nyika xiviko xa yena.
Ku hlaya mepe wa maxelo.
Ku hlamula swivutiso hi mepe wa maxelo.
Ku bvumba maxelo.

96 Ku languta maxelo ro hetelela 66
Ku endla mepe wa miehleketo wa xiviko xa maxelo.
Ku tsala xiviko xa maxelo xo huma eka mepe wa maxelo.
Ku hlela xitshuriwa.
Ku boxa maendli na maengeteri.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa mavitaswianakanyiwa .
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa marito lama tsariwaka ku fana kambe ma ri na tinhlamuselo to hambana.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 35 2019/10/23 14:10:41

Ntsheketo wa le Namibia

A hi vulavuleni

Xana wa ha wu tsundzuka ntsheketo lowu u wu hlayeke kumbe lowu u wu tweke? Byela ntlawa wa wena hi wona. Hi mintlawa encenyetani ntsheketo.

Mi va na vuxiyaxiya ku suka endzhaku

"Masocha, ndzi rhendzeleni," ku vula N'wanghala. "Hi ya enyimpini yo lwa na mfumo wa switsotswana. Ndzi ta rhangela nhlaselo lowu tanihi jenerala wa n'wina. Loko hi nga si sungula, hinkwenu mi fanele ku twisisa pulani ya ku lwa ka hina." N'wanyala, N'wamhunti na N'wamhungubye va yingisela no tshinela leswaku va ta kota ku twa kahle. "Hi vakulu ku tlula vona," ku vula N'wanghala. "Hambiswiritano, valala va hina va hi hundza hi mamiliyoni yo tala. A hi fanelangi ku kombisa ntwelavusiwana. Hi fanele ku hlasela hi va dlaya." Jenerala N'wanghala a yisa rito ra yena ehansi a hlevetela leswaku a twiwa ntsena hi vaofisiri va yena.

"Yingiselani hi vukheta hikuva lowu hi wona nkongomelo wa pulani ya hina. Byelani masocha ya n'wina leswaku ya ndzi xiya loko ku karhi ku lwiwa nyimpi. Tanihi leswi ndzi nga ta va emahlweni, ndzi ta kota ku vona loko hi hlula kumbe loko hi hluriwa. Loko hi hlula, ndzi ta tlakusela ncila wa mina emoyeni. Loko masocha ya hina ya vona ncila wa mina wu ye ehenhla, va fanele va ya emahlweni na ku lwa. Loko hi hluriwa, ndzi ta yisa ncila wa mina ehansi. Ku ta va mfungho wa leswaku tshikani ku lwa mi tsutsuma ku ponisa vutomi bya n'wina."

N'wanyala, N'wamhunti na N'wamhungubye va yingisela swiletelo hinkwaswo hi vukheta. Va sukile va famba va hundzisela mahungu eka masocha ya vona. N'wayitelo wu vonaka exikandzeni xa N'wanghala. A swi tiva leswaku pulani ya yena a yi ri kahle.

Leswi a nga swi tivi i mhaka ya leswaku xinyoxana a xi ri exikarhi ka swiluva kwale nhoveni, xi twile tipulani hinkwato. Xinyoxana xi haha xi tlhela xi ya byela jenerala wa switsotswana leswi xi swi tweke loko swi vulavuriwa.

Nghala yi bonga, ndlopfu yi ba mhalamhala, nyimpi yo chavisa yi sungula. Hi nkarhinyana matlhelo hinkwawo a ya lwa hi ku ringana. Jenerala N'wanghala na ncila wa yena wu ri karhi wu haha ehenhla, a ri murhangeri wa kahle swinene, mfumo wa swiharhi wu ya emahlweni wu hlasela. Eku heteleleni swi va erivaleni eka jenerala wa switsotswana leswaku switsotswana swa yena swa hluriwa. A ku ri na xilo xin'we lexi switsotswana a swi tshemba xona. A languta xinyoxana kutani a vula a ku, "I nkarhi."

Leswi hi swona leswi xinyoxana a xi yimele ku swi twa. A xi tiva leswi a xi fanele ku endla swona na *laha swi faneleke ku endliwa kona*. Hi ku hatlisa xi kuma N'wanghala kutani xi n'wayitela loko xi ri karhi xi hahela laha N'wanghala a ri kona. "Mi va na vuxiyaxiya ku suka endzhaku!" xi huwelela loko xi ri karhi xi luma, N'wanghala a twa ku vava loku a nga ta ka a nga ku rivali.

Ku hava xiharhi lexi tweke kumbe ku vona xinyoxana. Hinkwavo va vonile murhangeri wa vona a yisa ncila wa yena ehansi. A va tiva leswi a swi vula swona: tsutsumani mi ponisa vutomi bya n'wina! Switsotswana swi hlurile nyimpi hikuva xitsotswana a xi ri endzhaku ka valala loko nyimpi yi hisa xidyambu loko ri ba thavathava.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 36 2019/10/23 14:10:44

Siku:

A hi tsaleni

Languta vito ra ntsheketo lowu. Bula na ntlawa wa wena leswi u ehleketaka leswaku ntsheketo wu vulavula hi swona kutani u tsala nhlamulo ya wena.

Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga ntsheketo lowu u tlhela u tsala leswi u ehleketaka leswaku i dyondzo ya xitori lexi.

Hikwalaho ka yini N'wanghala a ehleketa leswaku swiharhi swi ta hlula nyimpi leyi?

Hikwalaho ka yini switsotswana swi hlurile nyimpi leyi?

Hikwalaho ka yini N'wanghala a yisile ncila wa yena ehansi?

Hikwalaho ka yini N'wanyoxi a swi kotile ku twa tipulani ta nyimpi ya N'wanghala?

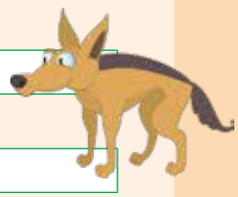
U ehleketa leswaku vito ra ntsheketo ra tsakisa? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

I xigaririmi muni lexi mutsari a xi tirhiseke emakumu ka xivulwa?
"… xitsotswana a xi ri endzhaku ka valala loko nyimpi yi hisa xidyambu loko ri ba thavathava."

Hlamusela leswaku swifaniso swi ku pfuna hi ndlela yihi ku twisisa ntsheketo.

Xitshuriwa xi hi byela leswaku nghala ya bonga na ndlopfu yi ba mhalamhala.
Mpfumawulo lowu endlaka hi nyoxi hi wihi? Mhungubye yi endla mpfumawulo wihi?

Xana u tiphinile hi ntsheketo lowu? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Marito *ya laha swi faneleke ku endliwa kona* ya hambana na matsalelo ya marito man'wana eka xitshuriwa.
Ya voyamisiwile. Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini mutsari a swi endlile?

A hi tsaleni

Hi leti tinhlamuselo ta marito na swivulwahava leswi tirhisiweke eka ntsheketo. Lava marito kumbe swivulwahava.

ku vulavulela ehansi .....ku hlekelela hi ku kombisa matino ya le mahlweni .....

ku teka matlhari va ya enyimpini ..... ku langutisisa swilo .....

munhu loyi a nga riki munghana wa wena ..... xiphemu xa le henhla ka nhloko .....

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 37 2019/10/23 14:10:47

To tala hi swiharhi na switsotso

A hi tsaleni

U ta fanela ku tsala ndzimana ya nhlamuselo hi munghana wa wena loyi u n'wi rhandzaka swinene. Loko u nga si tsala ndzimana yo hetelela, u fanele ku kunguhata.

Hetisa chati leyi landzelaka. Tsundzuka ku tirhisa mabumabumeri ku hlamusela munghana wa wena.

Vito ra munghana wa wena	
Muhlovo wa mahlo na misisi ya yena	
Ku leha kumbe ku koma ka yena	
Xihlawulekisi xa munghana wa wena lexi nga rivalekiki (Leswi hambanisaka munghana wa wena eka vanhu van'wana)	
Leswi munghana wa wena a endlaka swona leswaku a kala a lemukiwa hi vanhu	
Leswi munghana wa wena a vulavurisaka xiswona (hi ku hatlisa, hi ku nonoka, kahle)	
Ntivomarito (marito) lama a ma tirhisaka	
Leswi munghana wa wena a swi kotaka ngopfu	
Leswi munghana wa wena a tsandzekaka ku swi endla	

A hi tsaleni

Tsala swivulwa leswi hi marito yo rungula.

"Masocha, ndzi rhendzeleni," ku lerisa N'wanghala. .....

.....

N'wanghala u te, "Loko masocha ya vona ncila wa mina wu ri ehenhla, va fanele va ya emahlweni no hlasela."

.....

.....

U va byerile, "Loko hi hluriwa, mi ta vona ncila wa mina wu ya ehansi."

.....

.....

U tlhele a vula a ku, "Ku ta va mfungho wa leswaku tshikani ku lwa mi tsutsuma ku ponisa vutomi bya n'wina."

.....

Jenerala wa switsotso a languta xinyoxana kutani a vula a ku, "I nkarhi."

.....

.....

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 38 2019/10/23 14:10:48

Siku:

A hi tsaleni Vumba swivutiso swo huma eka tinhlamuselo leti landzelaka.

N'wanyala, N'wamhunti na N'wamhungubye va yingisela swiletelo hinkwaswo hi vukheta.

Loko N'wanghala a suka, nyoxi na yona yi hahela ekampeni ya switsotswana yi khome mahungu.

Nghala yi bonga na ndlopfu yi ba mhalamhala.

Xinyoxana xi luma N'wanghala a twa ku vava loku a nga ta ka a nga ku rivali.

Swiharhi swi tsutsuma ku ponisa vutomi bya swona.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 39 2019/10/23 14:10:49

Ntsheketo wa Xizulu

A hi vulavuleni Tirhani hi mintlawa.

Byela ntlawa wa n'wina hi leswi misava yi tumbulukiseke xiswona. Xi nga va xitori xo huma ebibeleni kumbe xitori lexi u runguleriweke hi manana kumbe kokwana wa wena. Ku nga tlhela ku va xitori lexi u xi hlayeke. U nga titumbuluxela xitori xa wena.

A hi hlayeni

Ndzhukano wa rimpfani

Endzhaku ka loko Muvumbi a hetile hinkwaswo, u tshamile ehansi a languta misava leyi a yi endleke. A n'wayitela a swi vona leswaku hakunene a yi ri kahle. A tsakisiwa hi vanhu, wanuna na wansati vo sungula. "Ina," a anakanya, "leswi swi kahle!" Ku nga ri khale Muvumbi a lemuka leswaku wanuna na wansati a va tshamela ku vavisa mimiri ya vona. Nhlonge a yi hola hi ku famba ka nkarhi kambe a yi va na **swivati.** Endzhaku ka malembe mimiri ya wanuna na wansati vo sungula a yi dyuharile no va yi nga ha tsakisi.

Xewani N'wanyoka!

Byalwa bya xintu byo endliwa hi soghamu

Muvumbi a vitana N'warimpfani. "N'warimpfani, yingisela," ku vula Muvumbi, "Ndzi lava u ndzi yisela phasele eka wanuna na wansati. I swa xihatla."

N'warimpfani a hatlisa a kongoma Misava a khomile phasele. Loko a fika eka nambu lowukulu a wisanyana a nwa mati. N'wanyoka na yena a ri kwalaho hi nkarhi wolowo. "Avuxeni, Khazi N'warimpfani," a chaya noti. "U jahile ngopfu namuntlha! Hikwalaho ka yini u vula sweswo?"

"A, Ahe! Xewani N'wanyoka!" ku hlamula N'warimpfani hi ku titsongahata. "Ndzi na phasela leri humaka eka Muvumbi ri ya eka wanuna na wansati." N'wanyoka a a venga vanhu swinene.

Ko tala a va rhandza ku n'wi kandziya va tlhela va nga vi na mhaka. N'wanyoka a tiyisisa leswaku ku hava munhu loyi a nga ta amukela phasele leri. "O, Khazi N'warimpfani l'a rhandzekaka, swi kahle loko hi tlhela hi vonana! Va ndyangu wa mina i khale va nga ku voni! I khale u nga si dya na hina swakudya. A wa ha hi rhandzi,"

"E-e, Khazi N'wanyoka l'a rhandzekaka," ku vula N'warimpfani. "Ndza mi rhandza swinene! Ndzi ta swi tsakela ku dya na n'wina siku rin'wana."

"Ina," N'wanyoka a hlamula hi ku hatlisa, "hikwalaho ka yini u nga ti sweswi? Nsati wa mina u ta tsaka swinene loko u ta dya lanci na hina."

N'warimpfani a languta phasele evokweni ra yena. "Muvumbi u lava leswaku ndzi yisa phasele leri hi ku hatlisa."

Ndzi ta ta siku rin'wana. "Swi lunghile," ku vula N'wanyoka a ri karhi a famba. "Ndzi swi tivile.

A hi ku fanelangi!" N'warimpfani a languta dyambu. A ri ri ehenhla empfhukeni. A nga dya lanci na ndyangu wa N'wanyoka a tlhela a va na nkarhi wo yisa phasele. "Yima, Khazi N'wanyoka," ku vula N'warimpfani.

"Ndzi lo hatlisela ku vulavula. Ndzi nga swi tsakela ku ya dya lanci na n'wina namuntlha!"

N'wanyoka a n'wayitela. "Inkomu khazi, N'warimpfani," ku hlamula N'wanyoka.

"Tana hi famba hi ya dya." "Avuxeni, N'wanyoka, ku na byalwa bya xintu bya soghamu."

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 40 2019/10/23 14:10:50

Siku:

Nsati wa N'wanyoka a swekile swakudya swo tala hi siku rolero. A swi nandziha ngopfu, N'warimpfani a dya, a nwa byalwa kutani a khomiwa hi vurhongo.

N'wanyoka a teka phasela eka N'warimpfani. "Vona, **nkatanga**," a hlamusela. "Muvumbi u hi rhumele madzovo mantshwa leswaku lama khale loko ma onheka hi kota ku cincela eka lamantshwa!" N'wanyoka a hleka. N'warimpfani a pfuka a namba a swi tiva leswi humeleleke.

"E-e, Khazi N'wanyoka, vuyisa!" ku kombela N'warimpfani. "A hi ya wena!" I ya vanhu. "Vuyisa!" N'wanyoka a hleka a **chochovela** a famba. Loko dyambu ri karhi ri pela, N'warimpfani a nga tsakangi. U xisiwile hi nyoka naswona a nga yingisangi Muvumbi. A tumbela emirhini, a **damarhela** eka marhavi a tlhela a famba hi ku nonoka leswaku a nga tshuki a voniwile.

Leyi hi yona ndlela leyi vanhu va tekeriweke tinhlonge letintshwa hi N'wanyoka. Ku suka namuntlha N'wanyoka u ta **dzuvula** dzovo ra yena loko ri va ra khale a ambala lerintshwa.

A hi tsaleni Tlhela u hlaya ntsheketo kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hi ku vona ka wena nkongomelo wa ntsheketo lowu hi wihi?

I vamani swimunhuhatwa eka ntsheketo lowu?

Xana N'wanyoka u swi kotise ku yini ku xisa N'warimpfani?

N'warimpfani u endlile yini ku kombisa ku khunguvanyeka ka yena?

Hi yihi dyondzo ya ntsheketo lowu?

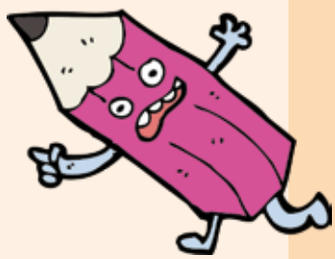
U ehleketa leswaku a ku ta humelela yini eka vanhu loko N'warimpfani a fikisile tinhlonge?

A hi tsaleni Yelanisa marito lama dzwihatiweke na marito lama nga eka tlhelo ra xinene.

dzuvula		mavala
swivati		ku suka ka dzovo ra khale
nkatanga		ku nghena endzeni ka nhova
chochovela		nsati wa mina
damarhela		khomelela

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 41 2019/10/23 14:10:52

Ku hlamusela swiharhi na vanhu

A hi tsaleni

Tsala ndzimana u hlamusela leswi rimpfani ri nga xiswona. Tirhisa swin'wana swa swivulwahava leswi landzelaka. U fanele ku tirhisa na marito ya wena.

ku cinca mihlovo	ri hundzuka ro tshwuka loko ri kwatile
ri na ririmi ro leha	ririmi ri famba hi ku hatlisa
ri tirhisa ndzhundzhumelo loko ri vulavula na mampfani man'wana	mahlo lama fambaka ku suka eka tlhelo rin'we ku ya eka rin'wana
ri na minkondzo, swikunwana na min'wala ya xivumbeko xo karhi	

A hi tsaleni

Tsala ndzimana u hlamusela leswi nyoka yi nga xiswona. Tirhisa swin'wana swa swivulwahava leswi landzelaka. U fanele ku tirhisa na marito ya wena.

yi lehile yi tlhela yi lala	a yi na timbambu
mihlovo yo hambana, leyi vonakalaka na yo rhomba	mihlovo yo vonakala swi vula vuxungu
tinyoka to rhomba ti tumbela hi ku olova	
yi dya makondlo na swinyenyana	yi dya xihlotwa hinkwaxo
yi hlota nivusiku	yi na ririmi ro fana na foroko

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 42 2019/10/23 14:10:58

Siku: _____

A hi tsaleni

Dirowa ntila wo pananisa swivuriso na tinhlamuselo ta swona.

Nyoka yo yi vona a yi lumi		Munhu loyi a ku pfuneke khale kasi sweswi u ku tshikile
Nyoka a yi na xinyokana		Loko munhu u n'wi hlurile, u nga tshameli ku tlanga hi yena hikuva maxaka ya yena ya nga swi vona kutani ya n'wi rihisetela
U nga dlayi nyoka u ndzuluta, ta mincele ta ku vona		Khombo loko u ri vona ra ha ta a ri ku twisi ku vava ngopfu
Rimpfani, hundzuka mavala		Munhu wa khombo a nga na vutsongo

A hi tsaleni

Tlhelela eka phepha ro tirhela ra 82. Tirhisa chati leyi u yi tirhiseke ku tsala nhlamuselo ya munghana wa wena.

A hi tsaleni

Tsala xitlhokovetselo xa wena u tirhisa swifananisi. Tirhisa fureme leyi.

Xiharhi xa mina i _____ .

Muhlovo wa xona i wo _____ tanihi _____ .

Voya bya xona i bya _____ tanihi _____ .

Xi famba tanihi _____ .

Ncila wa xona wu fana na _____ .

Mahlo ya xona ya _____ tanihi _____ .

Miri wa xona wonge i _____ .

Tindleve ta xona ti _____ tanihi _____ .

Milenge ya xona yi _____ tanihi _____ .

Xi twala tanihi _____ .

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 43 2019/10/23 14:11:01

Switori swin'wana swa kahle

A hi vulavuleni

Hi mintlawa bulani hi leswi humelelaka eka khathuni.

Encenyetani xitori lexi hlamuseriwaka hi khathuni. Un'wana na un'wana u fanele ku kuma nkarhi wo va n'wavhengele kumbe muxavi. Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka eka mintlawa ya n'wina:

I mani murhangeri eka ntlawa wa n'wina?

Hikwalaho ka yini u ehleketa tano?

I mani loyi a nga tlhariha ngopfu naswona hikwalaho ka yini?

I mani loyi a nga na vuxisi naswona hikwalaho ka yini?

A hi hlayeni

Tintanghu tintshwa

Ntsheketo wo huma eChina

Wanuna a a lava phere ya tintanghu letintshwa. Loko a nga si ya emakete, u dirowile xifaniso xo hetiseka xa nkondzo wa yena exiphephanini. U pimile minkondzo ya yena hi vukheta kutani a tsala mimpimo hinkwayo ya yona. Kutani u yile evhengeleni ra tintanghu emakete. Loko a fika evhengeleni, u lemukile leswaku a rivele xiphephana xa mimpimo ya yena. U tlhelerile ekaya ku ya teka xiphephana. Loko a fika emakete nimadyambu, mavhengele hinkwawo a ya pfarile. U hlamuserile xiyimo xa yena eka un'wana wa vaxavisi loyi se a pakile swilo swa yena hinkwaswo.

"Xiphukuphuku!" ku vula muxavisi. "A wu fanele ku tshemba minkondzo ya wena kutani u ringeta tintanghu leti nga evhengeleni! Hikwalaho ka yini u tlhelerile ekaya ku ya landza swifaniso swa wena?

Wanuna a nyuma. "A ndzi tshemba ngopfu mimpimo ya mina," a hlamusela.

A hi hlayeni

I mani Hosi ya Khwati?

Ntsheketo wo huma eIndiya

Siku rin'wana enhoveni, yingwe yi tlulele Mhungubye. Mhungubye yi huwelela, "U swi kotisa ku yini ku hlasela Hosi ya Khwati!"

Yingwe yi languta mhungubye hi ku hlamala lokukulu. "A swi twali! A wu Hosi!"

"Kunene hi mina Hosi," ku hlamusela mhungubye. "Swiharhi hinkwaswo swa ndzi tsutsuma hikwalaho ko chava! Loko u lava ku swi vona, a hi fambe swin'we,"

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_1446.indd 44 2019/10/23 14:11:08

Siku:

Mhungubye yi nghena enhoveni yi ri karhi yi landzelela yingwe. Loko swi fika eka ntlhambi wa tinyala, tinyala ti vona yingwe endzhaku ka mhungubye kava loko ti tsutsumela ematlhelo hinkwawo.

Swi fika eka ntlawa wa timfenhe. Timfenhe ti vone yingwe endzhaku ka mhungubye kutani hinkwato ti baleka. Mhungubye yi ku eka yingwe, "Wa ha lava vumbhoni byin'wana? Wa swi vona leswaku swiharhi swi tsutsumisa ku yini loko swi ndzi vona!

"Ndza hlamala kambe ndzi swi vonile hi mahlo ya mina. Ndzi rivalele loko ndzi ku hlaserile, Hosi leyikulu." Yingwe yi losa kutani yi tshika mhungubye yi famba.

A hi tsaleni

Hlaya swivutiso kutani u tsala tinhlamulo.

Hlaya xitori lexi vitaniwaka *Tintanghu tintshwa*. I vamani swimunhuhatwa leswi nga eka xitori?

Xitori xi humelela kwihi?

U vona wonge xitori xa hlekisa? Hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini.

Xana u tsakela xitori xa tikhathuni kumbe xitori lexi tsariweke? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Hlaya xitori xa *I mani Hosi ya Khwati*? I vamani swimunhuhatwa swa xitori?

Xitori xi humelela kwihi?

I mani loyi a nga tlhariha– mhungubye kumbe yingwe? Seketela nhlamulo ya wena.

Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini mhungubye yi tiendlile Hosi ya Khwati?

Komisa xitshuriwa xa tintanghu tintshwa hi swivulwa swimbirhi.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 45 2019/10/23 14:11:13

Ntsheketo wa mina

A hi tsaleni

Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata ntsheketo lowu u nga ta wu tsala.

SWIMUNHUHATWA

XITORI

XITORI

MBANGU

DYONDZO

VITO RA NTSHEKETO

XITORI

A hi tsaleni

Tsala ntsheketo wa wena. Tirhisa mepe wa miehleketo na tinhlokomhaka leti landzelaka.

Dyondzo leyi ndzi lavaka ku yi dyondzisa:

Swimunhuhatwa leswi nga eka ntsheketo:

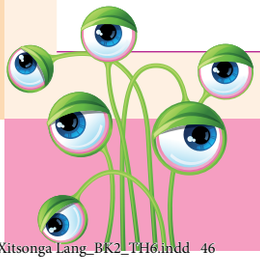
Mbangu:

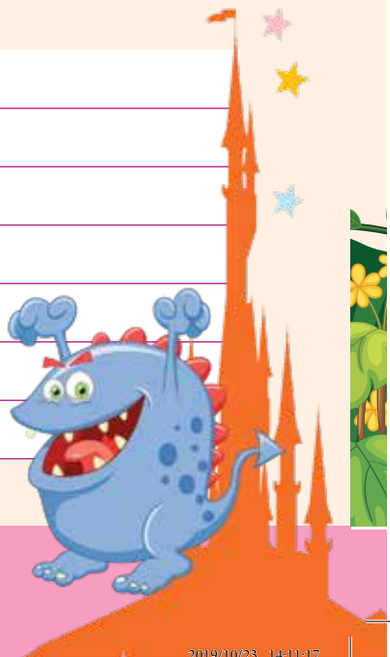
Vito ra ntsheketo:

Ntsheketo:

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_T4H6.indd 46 2019/10/23 14:11:17

Siku:

A hi tsaleni

Hlanganisa swivulwa hi mahlanganisi lama nga endzeni ka swiangi.

Dyambu a ri hisa swinene. Yingwe yi tlulela mhungubye. (loko)

Yingwe a yi lava ku dya mhungubye. Mhungubye yi yi siverile. (kambe)

Mhungubye yi byele yingwe leswaku yona i hosi ya khwati. Yingwe a yi swi tshembangi. (kambe)

Loko swiharhi swi losa mhungubye, yingwe a yi ta swi vona. Mhungubye a yi ri hosi ya khwati. (leswaku)

Swiharhi swi losa. Yingwe yi tshika mhungubye yi famba. (kutani)

A hi tsaleni

Siva mavitavito hi masivi. Khwatihata mavitaswilo u tlhela u ba xirhendzevutana eka mavitiriendli.

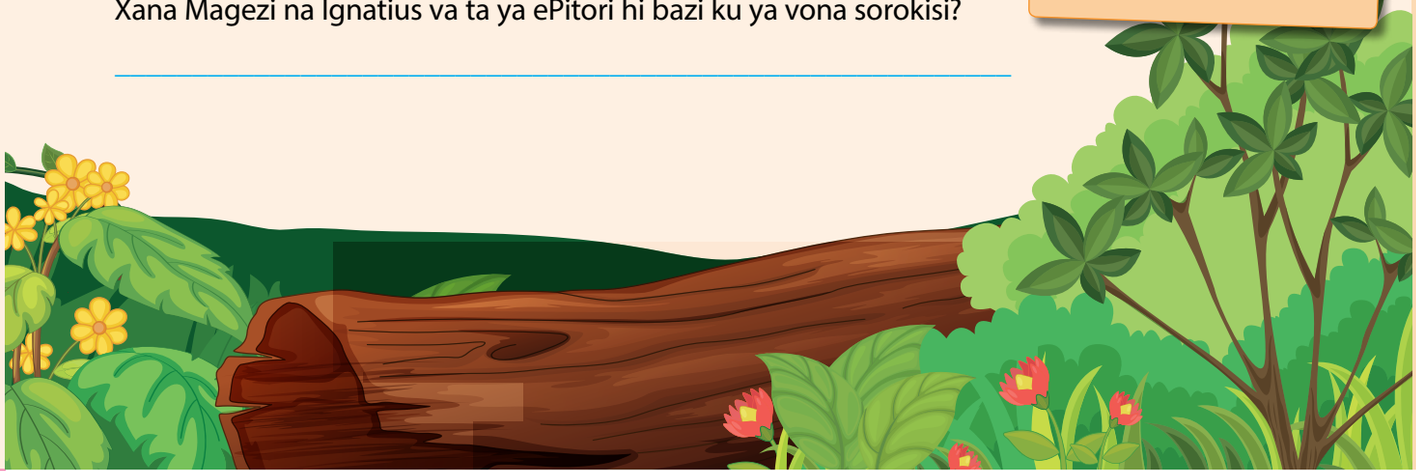
Thandi u lava ku hlaya ntsheketo wa mhungubye na yingwe.

Ben na Ann va lava ku encenyeta ntsheketo wa tintanghu.

Manana Ngoma u fanele ku nyika Max nkarhi wo hlaya ntsheketo kutani ku landzela Zama.

Xana Magezi na Ignatius va ta ya ePitori hi bazi ku ya vona sorokisi?

Mavitaswilo: I mavito ya vanhu yo angarhela (xik: nhwanyana), tindhawu (xik: phaka), minchumu (xik: xitlangiso) **Mavitavito** i mavito ya vanhu (xik: Magezi) kumbe mavito ya tindhawu (Limpopo). **Mavitiriendli** i maendli lama nga na ku emahlweni ka wona (xik: ku hlaya).

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 47 2019/10/23 14:11:25

Xitori lexi cincaka

A hi vulavuleni

Rito ra “vutihlamuleri’ ri vula yini? Bula na ntlawa wa wena.

Hi byihi vutihlamuleri lebyi u nga na byona ekaya?
Ku humelela yini loko u nga hetisisi vutihlamuleri bya wena?
Xana u tshama u kumeka u nga tshembeki hikuva u nga endlangi mintirho ya wena? Ku humelele yini?

A hi hlayeni

MUFANA LOYI A BA NYANDAYEYE A KU ‘MHISI’

A ku ri na mufana loyi a nyikiwe ntirho wo hlayisa tinyimpfu ta muganga. U ti tekile a gonya na tona etlhelo ka ntshava ku ya kuma madyelo ya kahle. Siku rin’wana, a khomiwe hi xivundza hikwalaho ka ntirho lowu, kutani ku endlela ku titsakisa u huwelele hi rito ra yena hinkwaro, “Mhisi! Mhisi! Mhisi yi hlongorisa tinyimpfu!”

Vanhu va muganga va twe ku huwelela ka mufana kutani va tsutsuma va gonya xintshabyana ku ta n’wi pfuna ku hlongolela mhisi ekule. Kambe loko va fika, a va kumangi mhisi.

Mufana u hlekise hiloko a vona swikandza swa vona swo hlundzuka.

“U nga huweleli u ku ‘Mhisi!’ wena murisi,” ku vula vanhu va muganga, “loko ku nga ri na mhisi!” Va fambile va ri karhi va gungula va rhelela xintshabyana va tlhelela eku tirheni.

Endzhakunyana, mufana u tlhele a twa xivundza kutani a huwelela, “Mhisi! Mhisi! Mhisi yi hlongorisa tinyimpfu!” A ri karhi a hlekelela, u hlalerile nakambe loko vanhu va muganga va tsutsuma va gonya xintshabyana ku ta n’wi pfuna ku hlongolela mhisi ekule.

Loko vanhu va muganga va nga voni mhisi va n’wi tshinye swinene va ku, Tshika ku huwelela ka wena u ta endla u ta ku endla loko hakunene ku ri na leswi hoxekeke! U nga huweleli u ku ‘Mhisi’ loko ku nga ri na mhisi!”

Endzhakunyana hi siku rero, u vonile mhisi yi nyandlamelela ntlhambi. A chuhile swinene, u tlurile a yima hi milenge a cema hilaha a koteke hakona, a ku, “Mhisi! Mhisi!” Kambe vanhu va muganga va ehlekete leswaku a va phuntisa nakambe, kutani eka nkarhi lowu a va tangi.

Loko dyambu ri pela, vanhu va muganga va hlamarile leswaku hikwalaho ka yini mufana wa murisi a nga si vuya na tinyimpfu ta vona. Va gonyile xintshabyana ku ya n’wi lava. Va n’wi kume a ri karhi a rila.

“A ku ri na mhisi hakunene laha!” a vulavula a ri eku rileni. “Ntlhambi wu hangalakile! Ndzi huwelerile ndzi ku, ‘Mhisi!’ Hikokwalaho ka yini mi nga tangi?”

Mukhalabye un’wana u ringetile ku chavelela mufana loko va famba va tlhelela emugangeni. “Hi ta ku pfuna ku lava tinyimpfu leti lahlekeke nimixo,” a vula. “Kambe sweswi wa swi tiva leswaku ku hava loyi a tshembaka muhembi – hambiloko a vulavula ntiyiso!”

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 48 2019/10/23 14:11:33

Siku: _____

A hi tsaleni Hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hikwalaho ka yini mufana a huwelela ro sungula a ku “Mhisi!”? _____

_____

Vanhu va muganga va titwise ku yini loko va tsutsumele entshaveni kambe va kuma ku nga ri na mhisi?

_____

Vanhu va muganga va te yini eka mufana loko a huwelela ra vumbirhi a ku “Mhisi!”?

_____

Hikwalaho ka yini vanhu va muganga va nga tangi loko mufana a huwelela ra vunharhu a ku “Mhisi!”?

_____

Ku humelele yini nimadyambu? _____

_____

Loko a wu ri un’wana wa vanhu va muganga a wu ta tshemba mufana? Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini.

_____

Eku heteleleni ka xitori, mufana a nga ha tshembiwi hi vanhu va muganga. Mufana u ta xi tshunxisa ku yini xiphiqo lexi leswaku a tlhela a tshembiwa hi vaakandhawu?

_____

Hi yihi dyondzo ya xitori lexi?

_____

I vamani swimunhuhatwa leswi nga eka xitori lexi?

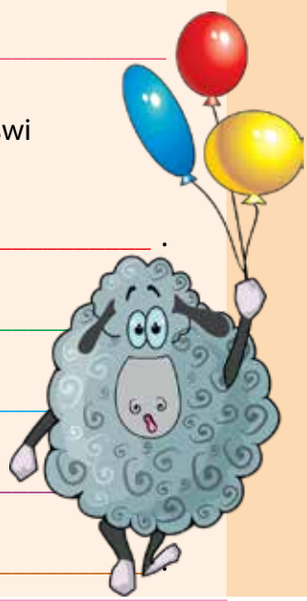
_____

Xana nyandayeye swi vula yini?

_____

A hi tsaleni Lava marito lama nga na tinhlamuselo ta swivulwahava leswi landzelaka.

ku pfumala xo xi endla _____ .

ku famba hi ku chava _____

ku khandziya ntshava _____

ku laya _____

ku tiyisa munhu loyi a humeleleke hi khombo _____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 49 2019/10/23 14:11:34

Ta ririmi

A hi tsaleni

Hlanganisa swivulwahava leswi nga eximatsini na leswi nga exineneni ku vumba swigego.

N'weti i		tsutsuma.
Gezani i		hi mabakete.
Mpfula yi na		baluni yo basa.
Nkarhi wa		mbyana.
Tlangelani i		sekwa.

Loko u tirhisa xigego, u vula leswaku munhu, ndhawu, xiharhi kumbe xanchumu i nchumu wun'wana wo hambana na leswi hi wu tivisaka xiswona
Xik: Buti wa mina i ngwenya.

A hi tsaleni

Vumba swivulwa hi ku tirhisa mafanapeletwa lama landzelaka.

Musi _____

Musi _____

Nala _____

Nala _____

Mafanapeletwa i marito lama tsariwaka ku fana kambe ya hambana hi tinhlamuselo ta wona.

A hi tsaleni

Vula loko swivulwa leswi landzelaka swi ri swihlamalo kumbe swi ri swileriso.

Yoo, nyoka!

xileriso		xihlamalo	

U lo khigi, hi xisakana xi tele mali!

xileriso		xihlamalo	

Famba u ya teka tibuku etafuleni.

xileriso		xihlamalo	

Ndzi te hefu, loko xihahampfhuka xi jitama!

xileriso		xihlamalo	

Famba u ya etlela!

xileriso		xihlamalo	

Xileriso i xivulwa lexi lerisaka ku endla swo karhi.

Xihlamalo i xivulwa lexi kombisaka ku chuha, ku hlamala kumbe ku tsaka. Xi sungula hi letere lerikulu xi hela hi mfungho wa xihlamalo.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 50 2019/10/23 14:11:44

Siku:

Munghana wa wena u tsarile xitshuriwa lexi kambe u rivarile ku hikahata. Pfuna munghana wa wena ku tsala maletere lamakulu, hiko, hefemulo, mfungho wa xivutiso, xihlamalo na swirhatana etindhawini leti faneleke.

n'wamhungubye loyi a vitaniwa ferdy a a famba ekhwatini loko a vona rivoni ro hlamarisa emahlweni ka yena

i yini lexi a tivutisa emiehleketweni ya yena ferdy a chavile kambe a tsutsumela ekusuhi leswaku a swi kota ku vona kahle

ndzawini a huwelela kambe a ku nga ri na nhlamulo hi ri ndzawini a huwelela nakambe kambe ku nga vi na nhlamulo hi xihatla ku humelela xivumbiwa emahlweni ka rivoni

boo xi huwelela mbuyangwana ferdy a chuha swinene kutani a tsutsuma a tlhelela exilawini xa yena

Tsala tindzimana timbirhi hi vana vambirhi vo hambana va tlilasi ya n'wina. Tirhisa mahlanganisi ku kombisa ku hambana exikarhi ka vana lava vambirhi.

Kambe, hambiswiritano, hikuva . . . hikwalaho

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 51 2019/10/23 14:11:47

Maxelo

A hi vulavuleni

Bulani hi mintlawa ya n'wina.

- Maxelo swi vula yini?
- Hi kwihi ku hambana exikarhi ka maxelo na tlayimeti?
- Xana u ambala swiambalo swo hambana eka maxelo yo hambana? Byela tlilasi hi leswi u ambalaka swona.
- U ehleketa leswaku tlayimeti eAfrika-Dzonga yi fana na tlayimeti ya le tikweni leri nga ekusuhi na ekweyitoro? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

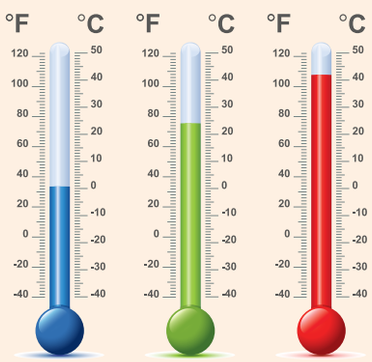
A hi hlayeni

Ku cinca eka themparecha ya moya ku vanga ku cinca eka maxelo. Loko themparecha ya moya yi ya ehansi, maxelo ya va lamo titimela.

Loko themparecha ya moya yi ya ehenhla, maxelo ya va lawo hisa. Maxelo ya tlhela ya cinca loko ndzhongho emoyeni wu cinca kumbe loko ntikelo eka atisimofiya wu cinca. Loko themparecha ya moya yi tlakuka, ndzhongho lowu nga emoyeni na ntikelo wa moya na swona swa tlakuka.

Vanhu vo fana na vativi va swa maxelo, va pima ku cinca loku leswaku va kota ku bvumba leswi maxelo ma nga ta va xiswona. Tanihi loko hi tirhisa terimometa ku teka themparecha ya hina, vativi va swa maxelo na vona va tirhisa terimometa ku pima themparecha ya maxelo. Va pima maxelo hi selisiyasi digiri kumbe farenihayiti digiri. Va kota ku hi byela leswi maxelo ya nga ta hisisa kumbe ya titimerisa xiswona.

Mutivi wa swa maxelo i munhu loyi a dyondzaka swa maxelo.

Moya wu hi rhendzerile naswona wa hi tshikelela. Moya lowu hi tikelaka wu vitaniwa ntikelo wa atimosifiya. Loko u ri ehenhla ka ntshava, vholomu ya moya lowu ku tshikelelaka wu le hansi ka vholomu leyi ku tshikelelaka loko u ri elwandle. Nakambe loko themparecha ya moya lowu hi rhendzeleke yi hisa, ntikelo eka atimosifiya wu va ehansi. Leswi hi swona swi endlaka leswaku baluni ya moya wo hisa yi tlakuka emoyeni. Hi tirhisa terimometa ku pima themparecha, barometa ku pima ntikelo wa atimosifiya.

Xo hetelela, ku thamba ku vangiwa hi mati lama hahaka ku suka eka vuandlalo bya misava. Kutani loko ku hisa, ku na ku haha ka nkahelo ko talanyana kasi ku thamba ku va ehenhla. Loko ku thamba ku ri ehenhla, hi dzuka nyuku swinene kasi loko ri ri siku ro hisa, moya wu va nkahelo wo tala kasi nyuku wa hina wa hi namarhela wu tlhela wu nga haheli emoyeni.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 52 2019/10/23 14:11:48

Siku:

A hi tsaleni

Hi swihi swilo leswi nga vangaka ku cinca eka maxelo?

Loko mutivi wa swa maxelo a dyondza hi maxelo, u ehleketa leswaku dyondzomaxelo i yini?

Xana u ehleketa leswaku ntikelo wa atimosifiya wu le henhla entshaveni ya Table Mountain kumbe ebichini ra Muizenberg eCape Town? Vula leswaku hikwalaho ka yini?

Hi tirhisa yini ku pima themparecha na ntikelo wa moya?

Loko ku ri na ku thamba, nyuku wa hina a wu hahi hi ku olova. Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini?

Hikwalaho ka yini hi fanele ku pima swiphemu swo hambana swa maxelo?

Languta terimometa. Yi funghiwe hi selisiyasi digiri na farenihayiti digiri.
Xana hi pima themparecha hi selisiyasi digiri kumbe farenihayiti eAfrika-Dzonga?

Nyika ndzimana leyi nhlokomhaka.

A hi tsaleni

Yelanisa marito lama dzwihatiweke na tinhlamuselo ta wona.

atimosifiya		ku ya ehenhla
tlakuka		ku tika
ntikelo		ku nyamalala ka mati
nkahelo		ku hisa na ku titimela
thamba		tsakama
themparecha		moya

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 53 2019/10/23 14:11:50

Maxelo exifundzeninkulu xa hina

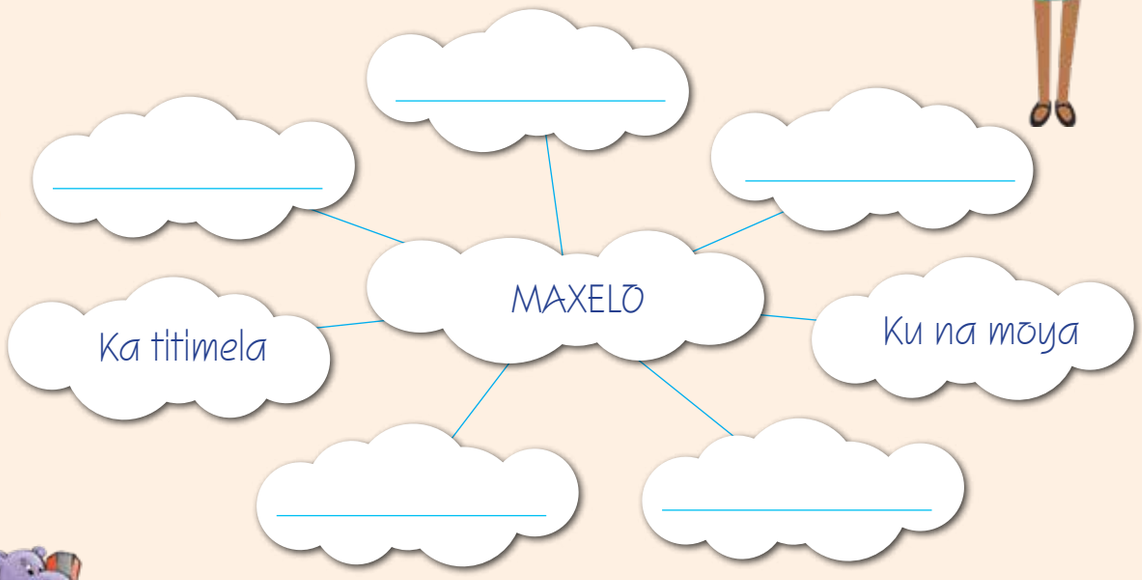

A hi tsaleni

Dirowa mepe wa miehleketo ku kombisa leswi maxelo ya nga xiswona.

A hi tsaleni

Tirhisa mepe wa wena wa miehleketo ku tsala tindzimana timbirhi hi maxelo.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 54 2019/10/23 14:11:53

Siku: _____

Hlaya swivulwa u tlhela u tsala ritofularha ra rito leri khwatihatiweke.

Ka hisa namuntlha. _____

Loko ku na mpfula ri va ri pfulekile. _____

Maxelo ya titimela ku tlhela ku va na moya. _____

Terimometa yi le henhla. _____

Tsala swivulwa swa nghingiriko lowu nga hundza eka nkarhi lowu taka. Tsundzuka ku tirhisa “ta” na riendli.

Hlanganisa swivulwa u tirhisa mahlanganisi lama nga endzeni ka swiangi.

Ka hisa eGauteng. Ka hisanyana eLimpopo. (kambe)

Tilo ra duma ri tlhela ri hatima. A yi si sungula ku na swinene. (hambileswi)

Hi lava ku tiva leswaku maxelo ma ta va njhani eka siku rin’wana na rin’wana. Hi ta kota ku kunguhata migingiriko ya hina ya siku rin’wana na rin’wana. (leswaku)

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 55 2019/10/23 14:11:55

Maxelo yo biha

A hi vulavuleni Tirhani hi mintlawa.

- Xana u tshama u kuma hi bubutsa?
- Hlamusela vanghana va wena leswi humeleleke na leswi u titwiseke xiswona.
- Ko tala ku na mabubutsa na rihati eGauteng. Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini mabubutsa na rihati swi humelela ngopfu eGauteng ku tlula eKapa-Vupeladyambu?

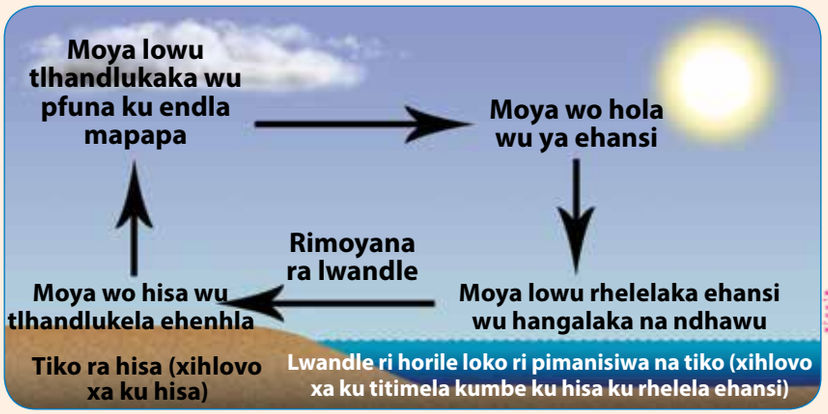

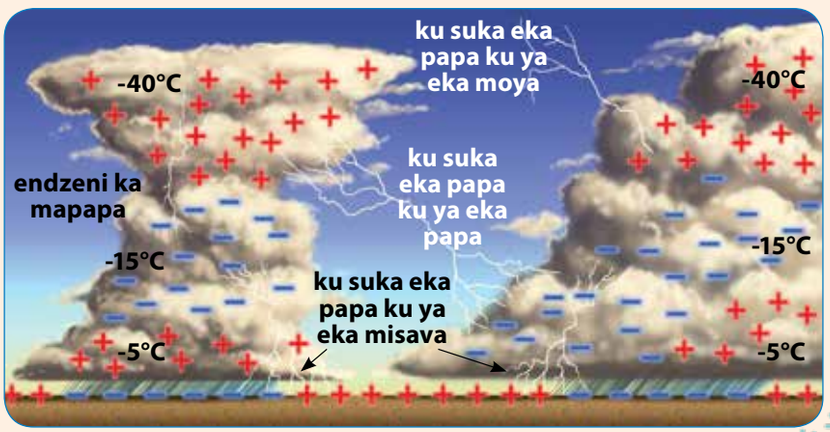
A hi hlayeni

Mabubutsa ya humelela loko moya wo tala wo hisa wu tisa maxelo ya bubutsa na moya wa matimba. Moya wo hisa no tsakama wu sungula ku tlakukela ehenhla. Loko wu ya ehenhla swinene, wu va wo titimela. Nkahelo emoyeni wu hundzuka mathonsi, maendlele lama vitaniwaka ntiyelo. Mathonsi ya hlangana ya endla mapapa, kutani mpfula, gamboko kumbe xihangu swi nela ehansi eka misava. Mabubutsa i rixaka leri toloveriweke ra maxelo yo biha. Loko bubutsa ri nga si endleka, ku fanele ku va na swilo swinharhu: moya wu fanele ku va na ndzhongho, ku fanele ku va na xiyenge xa misava lexi hisaka swinene lexi rhumelaka moya wo hisa ehenhla hi ku hatlisa kumbe moyaxigwitsi wu fanele wu ri endleleni; moya wo hisa lowu tlhandlukaka wu fanele ku tshama wu ri karhi wu hisa ku hundza moya lowu wu hundzaka loko wu ri karhi wu tlhandluka.

Moyaxigwitsi wu humelela loko moya wo titimela wu hundza ekusuhi na vuandlalo bya misava, ku susumetela moya wo hisa wu ya ehenhla hi ku hatlisa. Leswi swi humelela eku sunguleni ka bubutsa. Mapapa ya vumbeka na timpfula ta matimba ti sungula ku na. Gezi leri nga endzeni ka mapapa ra hambana, ri vanga rihati leri kongomaka misava. Rihati ri na matimba yo tala yo kufumeta moya lowu nga kona ekusuhi na rona. Ku buluka ka ku hisa ku vanga huwa leyi hi yi vitanaka ku dzindza. Mabubutsa ko tala ya tisa timhangu: mikhukhula, mindzilo leyi vangiwaka hi rihati na ku onha ka xihangu.

Moya wo hisa wa tlhandluka

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 56 2019/10/23 14:11:57

Siku:

A hi tsaleni

Mabubutsa ya humelela rini?

Maxelo yo biha lama toloveriweke swinene hi wahi?

Hi swihi swilo swinharhu leswi lavekaka leswaku bubutsa ri ta kota ku endleka?

Moyaxigwitsi wu endleka rini?

Ku dzindza ka tilo swi vula yini?

Languta dayagiramu leyi kombisaka leswi moya wo hisa wu tlakukisaka xiswona. Tirhisa dayagiramu ku hlamusela leswi mpfula leyikulu yi endlisiwaka xiswona.

A hi tsaleni

Lava marito lama nga na tinhlamuselo leti landzelaka eka xitshuriwa.

ku titimela	
duma	
nkahelo wu hundzuka mati	
ku tsakama	
timpfula ta matimba	

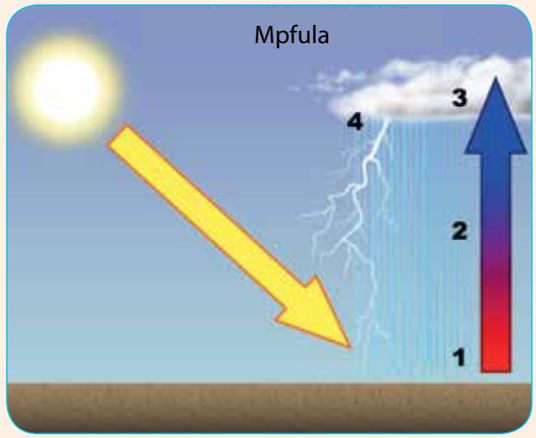

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 57 2019/10/23 14:11:58

Maxelo na mpfula

A hi tsaleni

Languta xifaniso kutani u veka vuxokoxoko hi ndzandzelelano lowu faneleke.

- Loko ku ri na mabubutsa, tilo ra dzindza ku tlhela ku va na rihati.
- Dyambu ri kufumeta misava kutani moya wu tlhandlukela ehenhla.
- Gasi yi cinca yi va swihalaki kutani ku vumbeka mapapa lamakulu.
- Loko moya wu ri karhi wu ya ehenhla, nkahelo wa tiya wu endla mapapa.

A hi tsaleni

Languta swifaniso swa maxelo kutani u tsala ndzimana yo koma hi xifaniso xin'wana na xin'wana.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 58 2019/10/23 14:12:04

Siku: _____

Mafanapeletwa i marito lama tsariwaka ku fana kambe ma ri na tinhlamuselo to hambana. Ya tsariwa ku fana kambe ya vuriwa hi ndlela yo hambana.

A hi tsaleni Tsala swivulwa u tirhisa mafanapeletwa.

mavele

mavele

nyala

nyala

kala

kala

A hi tsaleni Vumba swivulwa hi mafanapeletwa lama landzelaka.

musi (wa ndzilo) _____

musi (wo kandza) _____

ririmi (xirho) _____

ririmi (Xitsonga) _____

matimba (swakudya) _____

matimba (ntamu) _____

khula (ku nwa) _____

khula (ku basisa) _____

nsele (tihanyi) _____

nsele (ncele) _____

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 59 2019/10/23 14:12:17

Tin'wana hi maxelo

A hi vulavuleni

Xana matiko yo hambana ya na maxelo yo hambana eka minkarhi yo hambana ya lembe?
Xana swifundzankulu eAfrika-Dzonga swi na maxelo lama fanaka hi nkarhi wun'we wa lembe? Hlamusela nhlamulo ya wena. Hi wahi maxelo lama u ma rhandzaka swinene? Seketela nhlamulo ya wena. Hi wahi maxelo lama u nga ma tsakeliki? Seketela nhlamulo ya wena.

A hi hlayeni

MAXELO NA MATI

Ha swi tiva leswaku maxelo ya vumbiwa hi swilo swo hambana. Ya vumbiwa hi tlhelo ra moya, matimba ya moya, mpfula, xihangu, gamboko, masana, ku vonakala na mapapa.

Hi tiva nakambe leswaku ku na swilo swinharhu leswi nga swiphemu swo hambana swa maxelo, ku nga dyambu, moya na mati.

Dyambu ri hi nyika ku hisa na ku vonakala. Nkarhi wun'wana ri hi vangela ku hisa swinene, nkarhi wun'wana ro hisanyana kasi ri nga tlhela ri pfariwa hi mapapa hi tlhela hi nga ri voni.

Moya wu kumeka hinkwako naswona wu funengete misava tanihi nkumba. Loko wu hunga u kota ku wu twa hi nhlonge ya wena. Loko wu ri na matimba wu tlhela wu hunga swinene, wu nga hahisa swilo.

Mati ya kumeka emilambyeni, emativeni, emalwandle na le ka mapapa. Loko mathonsi ya mati ya ri emoyeni lero ya endla hi nga swi koti ku vona kahle, hi vula leswaku ku na nkungwa. Mpfula yi huma eka mati lama halakaka hi mathonsi lamakulu ya huma emapapeni. Loko mati wolawo ya titimela swinene, ku va na xihangu kumbe gamboko.

Maxelo i ya nkoka evuton'wini bya vanhu hinkwavo. Ya khumba mintlangu leyi u yi tlangaka, swiambalo leswi u swi ambalaka, swakudya leswi u swi dyaka, leswi u titwisaka xiswona, leswi vanhu va hanyisaka xiswona vutomi bya vona na swin'wana swo tala. Maxelo ya nga endla leswaku u titwa u ri kahle– kambe maxelo yo biha ma nga ku tikisela vutomi. Moya wa matimba tanihi xidzedze kumbe mabubutsa lama vangaka mikhukhula wu nga onha tiyindlu ta vanhu naswona wu nga tlhela wu teka na vutomi bya vona.

Maxelo

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 60 2019/10/23 14:12:19

Siku:

A hi tsaleni

Yelanisa marito lama nga dzwihatiwa eka ximatsi na swivulwa leswi nga eka tlhelo ra xinene. Tsala marito lama dzwihatiweke eka dikixinari ya wena.

tlhelo ra moya		ku vona leswaku moya wu na matimba ku fika kwihi
matimba ya moya		ntiko wo basa kumbe wa mpunga lowu nga ehenhla emapapeni lowu nga endliwa hi mathonsi ya mati.
themparecha		leswi hi nga swi vonaka laha hi nga kona.
ku vonakala		ku hisa na ku titimela ka xanchumu.
papa		laha moya wu hungelaka kona na tlhelo leri wu sukaka eka rona.

A hi tsaleni

Hlaya ndzimana nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Hi swihi swilo leswi vumbaka maxelo?

Dyambu ri hi nyika yini?

Mati ya kumeka kwihi?

Hikwalaho ka yini mati ya ri ya nkoka?

Hi marito ya wena, tsala ndzimana u hlamusela leswaku hikwalaho ka yini maxelo ya ri ya nkoka evuton'wini bya vanhu.

A hi tsaleni

Khwatihata swilandzi eka maendli ya swivulwa leswi landzelaka.

Ku languta mpfula leyi naka kahle swa horisa emoyeni.

Mathonsi ya mati ya thonela ehansi.

Tiyindlu ti onhiwa hi mabubutsa.

Moya wo hisa wu tlhandlukela ehenhla.

Vanhu va pfunana loko va onhakeriwile hikwalaho ka bubutsa.

Ndlela leyi ya fambeka hambi loko mpfula yi nile.

Swilandzi i swiphemu leswi lungeleriwaka eka maendli.

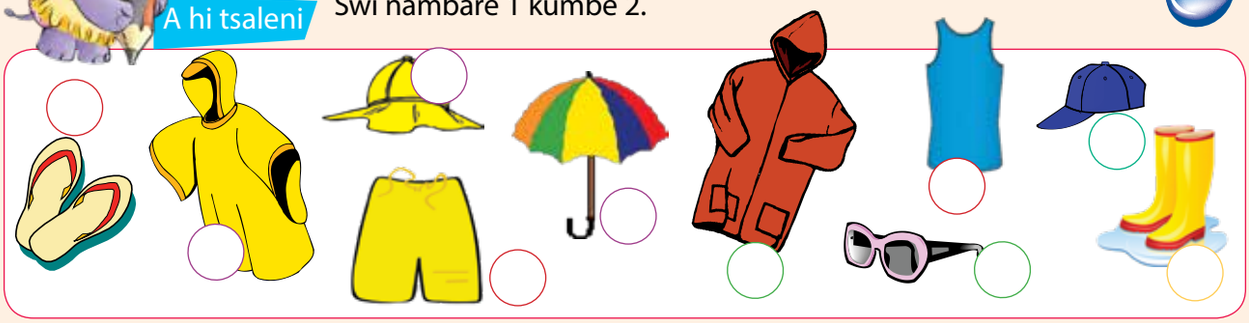
Xik: Hi tirhisa tibuku na tipenisele loko hi dyondza.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 61 2019/10/23 14:12:21

Ku tsala hi maxelo

A hi tsaleni

Minchumu leyi yi kumeka eka swifaniso swihi swimbirhi? Swi nambare 1 kumbe 2.

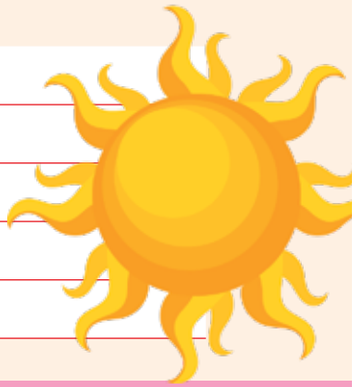
A hi tsaleni

Tsala ndzimana hi xifaniso xin'wana na xin'wana u hlamusela maxelo. U nga tirhisa marito man'wana ya lama landzelaka. Loko u tsarile ndzimana, yi nyike munghana wa wena leswaku a yi hlaya a tlhela a yi lulamisa loko swi fanerile.

mapapa ya ntima yo xungeta, rihati, ku dzindza ko leha, tilo ro hlundzuka, mathonsi lamakulu ya mpfula ya tlhambukela ehansi, bubutsa, ku dzindza ko dlaya tindleve, mpfula ya ximbhembhe, moya lowukulu.

rivala ri tele hi ritshuri no va buraweni, a ka ha ri na byanyi, nambu wu omile, risema ra ritshuri, xivavula xa dyambu, ku tlunya ka ku basa ka tilo, byanyi byo oma, dyambu i bolo yo hisa yo tshwuka ya ndzilo, nkolo wo oma.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 62 2019/10/23 14:12:23

Siku:

Risivi i rito leri tirhisiwaka ematshan'wini ya riviti.

Swikombiso:
Tafula ri le khixini.
Rona ri funengetiwile hi lapi.
Vanghana va Kaela va ta fika.
Vona va endzela **yena.**

A hi tsaleni

Khwatihata masivi eka ndzimana ya maxelo leyi landzelaka.

"Ndzi mubvumbi wa ta maxelo. Ndzi fanela ku vona mapapa na mabubutsa ku suka le henhla swinene. Ndzi nga tsakela khamera exibakabakeni ku ndzi pfuna ku bvumba maxelo."
"Swi lulamile. Ndzi na mianakanyo yo endla sweswo!"
"Hakunene? U nga yi yisisa ku yini khamera exibakabakeni naswona u nga swi vuyisisa ku yini swifaniso emisaveni?"
"Hi swona, xosungula a hi vulavule hi leswaku u yisisa ku yini nchumu exibakabakeni u tlhela u wu tshika kwale kambe wu nga tlheli wu wela emisaveni. A hi anakanyeni hi bolo ya golufu. Kutani ke, tatana wa mina i xitlangi lexikulu xa golufu. Loko a ba bolo yi famba mpfhuka wo leha swinene. Kambe loko a yi ba a ri ehenhla ka xintshabyana yi famba mpfhuka wo tlula wolowo. Naswona loko tatana a ri na matimba tanihi *Superman*, a ta yi ba hi matimba swinene a yi endla leswaku yi famba hi rivilo yi rhendzeleka hi misava!"

A hi tsaleni

Tsala swivulwa swa wena u tirhisa masivi lama landzelaka.

yena	wena	hina	vona	mina

A hi tsaleni

Tsala swivulwa u tirhisa marito lama yo encenyeta mimpfumawulo.

ngelengelengele	gu	phyandlaphyandla	ntsentsentsentsentse	ncwincwincwi

Onomatopiya i rito leri yimelaka mpfumawulo, leri encenyetaka mpfumawulo. Xikombiso: Mbyana yi ri huhuhu!

MUDYONDZISI: Nsayino Siku

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 63 2019/10/23 14:12:26

Xiviko xa ta maxelo

A hi vulavuleni

Byela ntlawa wa wena leswaku namuntlha maxelo ya njhani. Xana ka hisa, ka titimela kumbe ku na mpfula? Xana maxelo ya fana hi xixika tanihi leswi ya nga xiswona hi ximumu? Ya hambanisa ku yini? Loko ku hisa swinene, hi yihi migingiriko leyi u yi endlaka loko xikolo xi humile? Loko ku titimela swinene, hi yihi migingiriko leyi u yi endlaka loko xikolo xi humile? Yingisela mbvumbo wa ta maxelo eka rhadiyo kumbe thelevhixini kutani u nyika xiviko xa maxelo etlilasini.

A hi hlayeni Namuntlha u ta hlaya mepe wa maxelo.

Xiletelo

- ka hisa
- mapapa laha na lahaya na mpfula
- mapapa laha na lahaya
- mapapa na mpfula
- mapapa laha na lahaya na gamboko
- gamboko
- ku dzindza ka tilo
- ku dzindza tilo ku tlhela ku na mpfula
- ku na moya

MEPE WA MAXELO

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 64 2019/10/23 14:12:31

Siku:

A hi tsaleni

Languta mepe wa maxelo kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana maxelo hakunene ya tano exifundzeninkulu xa n'wina?

Xana ya njhani maxelo eswifundzeninkulu swin'wana? Xin'we xa swifundzankulu xi ta va xi ri hava nchumu tanihileswi xi nga ta va xi ri xifundzankulu xa wena.

Gauteng	
Limpopo	
Mpumalanga	
KwaZulu-Natal	
Fristata	
Kapa-Vuxa	
Kapa-Vupeladyambu	
Kapa-N'walungu	
N'walungu-Vupeladyambu	

Xana vanhu va xifundzankulu xa Kapa-Vuxa va ta ambala swiambalo swa muxaka muni eka maxelo yo tani?

Hi le kwihi laha maxelo ya nga kahle swinene? Hikokwalaho ka yini u vula tano?

Hi le kwihi laha maxelo ya biheke swinene? Hikokwalaho ka yini u vula tano?

Hi tihi tithemparecha ta le hansi na ta le henhla eka xifundzankulu xin'wana na xin'wana?

Xifundzankulu	Themparecha ya le hansi	Themparecha ya le henhla
Gauteng		
Limpopo		
Mpumalanga		
KwaZulu-Natal		
Fristata		
Kapa-Vuxa		
Kapa-Vupeladyambu		
Kapa-N'walungu		
N'walungu-Vupeladyambu		

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 65 2019/10/23 14:12:32

Ku languta maxelo ro hetelela

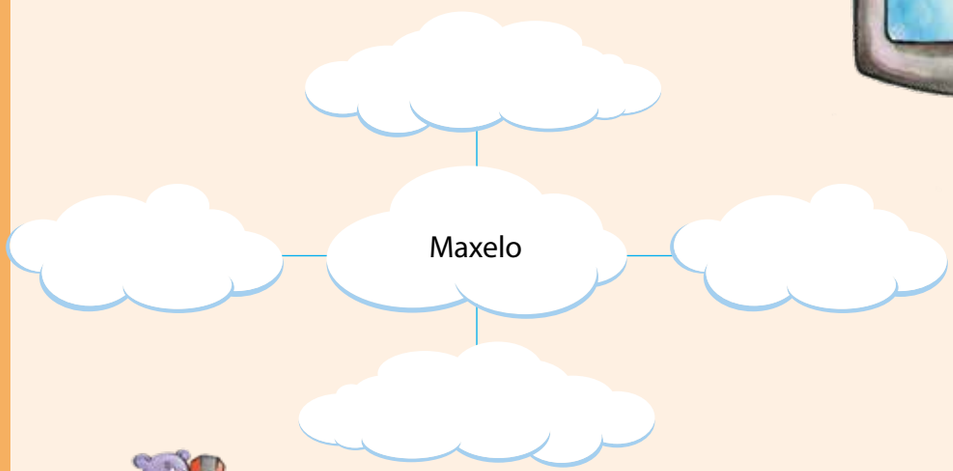
A hi tsaleni

Titeke onge u ya vika mbvumbo wa ta maxelo eka TV hi ku tirhisa mepe lowu nga eka pheji ra 64.

Tsala leswi u nga ta swi vula hi xifundzankulu xin'wana na xin'wana. Hlawula leswaku u ta sungula kwihi emepeni – ehenhla kumbe ehansi? Xana loko u tsala u ta longoloxisa ku yini mavito ya swifundzankulu? Xana loko u tsala u ta longoloxisa ku yini vuxokoxoko bya maxelo? Xosungula, endla mepe wa miehleketo wa leswi u nga ta swi vula.

Mubvumbi wa maxelo u vika ta maxelo.

A hi tsaleni

Kutani tsala mbvumbo wa wena wa ta maxelo. Byela munghana wa wena ku wu hlaya no wu lulamisa loko swi fanerile.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 66 2019/10/23 14:12:35

Siku: _____

Bana xirhendzevutana eka riendli u tlhela u khwatihata riengeteri eka xivulwa xin'wana na xin'wana. Kutani vula loko riengeteri ri hlamusela leswaku xiendleko xi endleka njhani, xi endleka kwihi kumbe xi endleka rini.

Mpfula yi na khwatsi _____

Bubutsa ri sungule nivusiku. _____

Ka tsakama ehansi. _____

Yi ne siku hinkwaro tolo. _____

Tsala swivulwa u tirhisa mavitaswianakanyiwa.

rirhandzu	rivengo	vurhena	vutlhari	vulolo

Tsala swivulwa swimbirhi hi rito rin'wana na rin'wana.

tlhava (ka dyambu; ku tlhava hi xan'wanchumu) _____

rintiho (xirho xa mirhi; ku yiva) _____

nhloko (xirho xa mirhi; murhangeri) _____

Loko rito rin'we ri ri na tinhlamuselo to tala, hi swi vula **pholisemi**.

Hi lexi xikombiso:

Ximakwa a xi na **ncila**.

Magezi u khoma **ncila** nkarhi hinkwawo.

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 67 2019/10/23 14:12:41

Nxaxameto wo kambisisa

NDZI KOTA KU	😃	😟
vulavula hi ntsheketo no tlhela ndzi wu encenyeta		
hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga no hlaya ntsheketo		
hlamula swivutiso swo huma eka ntsheketo		
boxa leswi ntsheketo wu vulavulaka hi swona hi ku languta nhlokomhaka		
boxa mbuyelelo wa marito na ku tirhisa vamafanapeletwa		
hlamusela leswi swifaniso swi pfunisaka xiswona leswaku ku va na ku twisisa		
boxa mipfumawulo leyi endliwaka hi swiharhi		
nyika mavonele		
kombisa nkoka wo tirhisa swirhatana		
hlanganisa tinhlamuselo ta swivulwahava na marito		
tirhisa chati ku kunguhata ndzimana ya nhlamuselo		
tsala nakambe swivulwa hi marito yo rungula		
vumba swivutiso swo huma eka tinhlamuselo		
byela ntlawa wa mina xitori		
ku boxa nkongomelo, ximunhuhatwankulu, ndhawu ya laha xitori xi humelelaka kona na dyondzo ya xitori		
yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona		
tsala ndzimana ya nhlamuselo		
yelanisa swivulavulelo na tinhlamuselo ta swona		
tsala xitlhokovetselo hi xiharhi ndzi tirhisa swihlambanyiso		
kanela xitori lexi nga hi xivumbeko xa tikhathuni		
komisa xitori		
tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata no tsala ntsheketo		
hlanganisa swivulwa ndzi tirhisa mahlanganisi		
siva maviti hi masivi		
boxa maviti na mavitiriendli		
yelanisa swivulwahava na tyinhlamuselo ta swona ku vumba swigego		
Khwatihata mafanapeletwa		
vula loko swivulwa swi ri swihlamalo kumbe swileriso		
ku tsala nakambe ndzimana ndzi tirhisa swihikahati leswi faneleke		
tsala tindzimana timbirhi ndzi tirhisa marito yo hlanganisa		
vulavula hi maxelo na tlayimeti		
hlaya xitshuriwa xa maxelo		
hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa		

	😃	😟
nyika ndzimana nhlokomhaka		
yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona		
endla mepe wa miehleketo hi maxelo		
tirhisa mepe wa miehleketo ku tsala tindzimana hi maxelo		
boxa maendli na maritofularha eka swivulwan'we		
hundzula swivulwa swi ya eka nkarhi lowu taka		
hlanganisa swivulwa ndzi tirhisa mahlanganisi		
hlamusela xifaniso xa maxelo		
tirhisa tidayigiramu ku kombisa xivangelo na mbuyelo		
tirhisa xifaniso ku longoloxa vuxokoxoko		
tsala tindzimana to huma eka swifaniso		
tsala swivulwa ndzi tirhisa mafanapeletwa		
nyika mavonele		
tsala ndzimana ndzi nyika mavonele		
boxa no tirhisa mavitaswianakanyiwa		
yelanisa swifaniso na minchumu		
boxa no tsala swivulwa ndzi tirhisa masivi		
tsala swivulwa ku tirhisiwa marito ya onomatopiya		
yingisela xiviko xa maxelo no nyika xiviko xa mina		
hlaya mepe wa maxelo		
hlamula swivutiso swo huma eka mepe wa maxelo		
bvumba hi maxelo		
hlela xitshuriwa		
boxa maendli na maengeteri eka xivulwa		
tsala swivulwa ndzi tirhisa mavitaswianakanyiwa		
tsala swivulwa ndzi tirhisa marito lama tsariwaka ku fana kambe ya ri na tinhlamuselo to hambana		

HL_Gr5_Xitsonga Lang_BK2_TH6.indd 68 2019/10/23 14:12:42

Leswinga endzeni

Nkongomelo 7: Tinxaka to hambana ta switori

Switori
Kotara ya 4: Mavhiki ya 1 - 2

97 Xinghana xo kala xi nga fambangi kahle 70
Ku vulavula hi ku hlayisa dayari.
Ku hlaya xitori xo huma eka dayari.
Ku hlamula swivutiso swo hlawuleka swo huma exitorini.
Ku kumisisa leswaku i tsalwa ra njhani.
Ku bvumba mahungu.
Ku kuma vuxaka exikarhi ka mahungu na xiyimo lexi a nga eka xona.

98 Dayari ya mina 72
Ku yelanisa swivulavulelo na tinhlamuselo ta swona.
Ku vumba mepe wa miehleketo ku kunguhata dayari.
Ku tsala dayari.
Ku boxa maviti, mabumabumeri na maengeteri eswivulweni.

99 Ku tluta eka magandlati yo chavisa 74
Ku vulavula na ntlawa hi mintlangu yo tlangeriwa endzeni ka muako na ya le handle ka muako.
Ku hlaya papila mayelana no tluta ku suka eKapa ku ya eRio.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka ndzimana.
Ku bvumba mahungu.
Ku seketela tinhlamulo.
Ku boxa ku hambana exikarhi ka papila ra xinghana na ra ximfumo.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.

100 Ku burisana na Carven 76
Ku kunguhata papila ku tirhisiwa mepe wa miehleketo.
Ku tsala papila.
Ku siva maviti hi masivi.

101 Xirungulwana 78
Ku vulavula na ntlawa hi vuyimbeleri.
Ku endla ntlangu hi xitori.
Ku hlaya xitori.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku hlamula swivutiso swo hlawuleka swo huma exitorini.
Ku hlamula swivutiso mayelana na swimunhuhatwa, nkongomelo na kungu.
Ku nyika vonelo.
Ku nyika nhlokomhaka ya xitori.

102 Ku tsala swa tsakisa 80
Ku tsala papila.
Ku hlela papila.
Ku tirhisa maengeteri eswivulweni.
Ku tlhela ku tsariwa ndzimana ku tirhisiwa maletere lamakulu lama faneleke.
Ku avanyisa marito hi mapeletwana ya wona.

103 Kotara leyintshwa ya xikolo 82
Ku bula na ntlawa hi ku tlhelela exikolweni.
Ku hlaya xitori mayelana no tlhelela exikolweni.
Ku hlamula swivutiso swo hlawuleka swo huma exitorini.
Ku tsala nkomiso wo koma wa xitori.
Ku nyika vonelo.
Ku bvumba.

104 Ku tsala nhluto 84
Ku tsala nhluto wa xitori ku tirhisiwa fureme.
Ku boxa nhlokomhaka na xiendliwa eswivulweni.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa masivi emahlweni ka maviti.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa hlayelo ra fumiwo.
Ku tsavula xivulwahava.
Ku veketela marito hi nongonoko wa maletere.

Switshuriwa swa mahungu
Kotara ya 4: Mavhiki ya 3 - 4

105 Tiyingwe 86
Ku vulavula hi ntanga wa swiharhi kumbe *Zoo*.
Ku hlaya xitshuriwa na timhaka ta ntiyiso leti lavisisiweke no tsariwa mayelana na tiyingwe.
Ku hlamula swivutiso swo hlawuleka swo huma eka xitshuriwa.
Ku hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga mahungu.
Ku seketela tinhlamulo ta swivutiso.
Ku boxa xikongomelonkulu xa atikili.
Ku boxa mhaka ya ntiyiso na mavonelo.
Ku hlamula swivutiso swo koma.
Ku nyika nhlamuselo ya xivulavulelo.

106 Swo tala hi xitshuriwa xa ntiyiso 88
Ku boxa ku hambana exikarhi ka mhaka ya ntiyiso na vonelo.
Ku boxa mhaka ya ntiyiso na mavonelo ku suka eka nxaxamelo wa leswi nga endzeni.
Ku tsala hi mayelana na xiharhi xa nhova ku tirhisiwa fureme.
Ku tirhisa ririmi ra xiviri.
Ku cinca maritofularha ya va vamavizweni.

107 Xiviko xa mahungu 90
Ku katsakanya no hlaya atikili xa phephahungu
Ku hetisa khadi ra mikutlunyo.
Ku hlaya atikili ya phephahungu.
Ku hlamula swivutiso leswi humaka eka atikili.
Ku bula hi nhlokomhaka ya atikili.
Ku sikima atikili ku lava ku kuma mahungu ya ntiyiso.
Ku kumisisa leswaku hi yihi ndzimana leyi katsakanyaka atikili.
Ku kumisisa ku yelana exikarhi ka atikili na xifaniso.
Ku boxa mhakankulu ya atikili.
Ku pananisa swivulwahava.

108 Ku titoloveta ku tsala xiviko xa phephahungu 92
Ku tsala xiviko xa phephahungu ku tirhisiwa fureme.
Ku hlanganisa swivulwa ku vumba swivulwampfilungano ku tirhisiwa mahlanganisi.

109 Ku gonya Table Mountain 94
Ku vulavula hi Table Mountain.
Ku hlaya burochara mayelana na Table Mountain.
Ku pananisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku hlaya ndzimana no hlamula swivutiso.
Ku nyika vonelo.

110 Swiwana hi ntshava 96
Ku kunguhata xiviko hi Table Mountain ku tirhisiwa fureme.
Ku dirowa mepe.
Ku boxa riviti, swivulwahava swa rihlamuseri na swa riengeteri.
Ku tlhela ku tsariwa ndzimana ku nghenisiwa maletere lamakulu.
Ku avanyisa marito hi mapeletwana.

111 Ku ya entangeni wa swiharhi 98
Ku bula hi Kruger National Park.
Ku hlaya atikili ya magazini mayelana na riendzodyondzo ro ya eKruger National Park.
Ku hlamula swivutiso mayelana na atikili.
Ku boxa mhaka ya ntiyiso na vonelo.
Ku hlamula swivutiso swo huma emepeni.
Ku boxa nhlamuselo ya xivulavulelo.

112 Mayelana na nkoka 100
Ku tsala xiviko ku tirhisiwa fureme.
Ku boxa mapfunamaendli.
Ku tirhisa pholisemi.
Ku boxa mahlayelo eswivulweni.
Ku tsala swivulwa ku tirhisiwa mafanapeletwana.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 69 2019/10/23 14:10:56

Xinghana xo kala xi nga fambangi kahle

A hi vulavuleni

Bulani entlaweni wa n'wina.

Xana u na dayari? Loko u ri na yona, byela ntlawa wa wena leswaku hikokwalaho ka yini u ri na yona. Loko u nga ri na yona, byela ntlawa wa wena leswaku hikokwalaho ka yini u nga ri na yona.

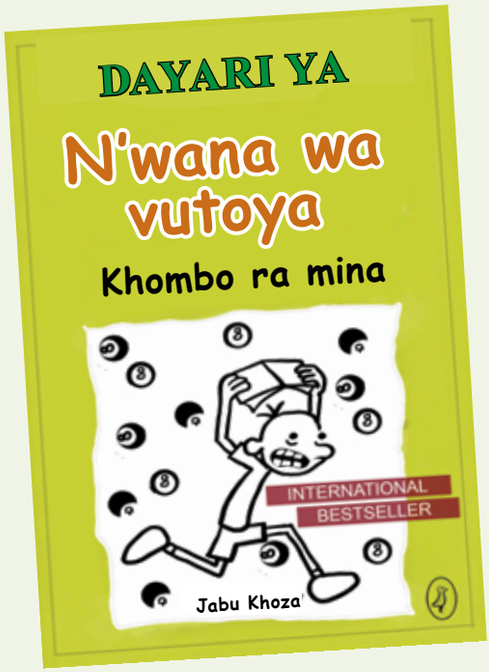

A hi hlayeni

Hlaya xitori lexi xo huma eka Dayari ya N'wana wa vutoya – *Khombo ra mina*, hi Jabu Khoza.

Ravumune

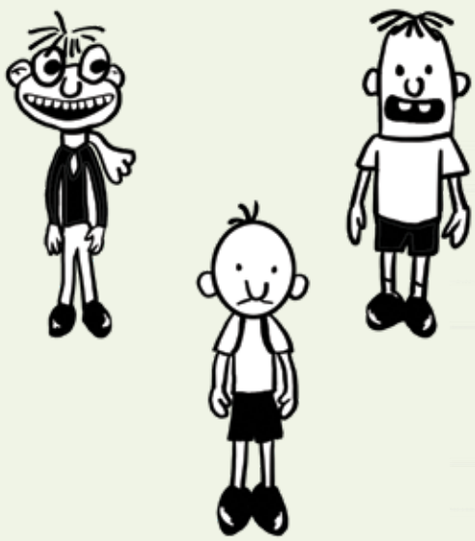

Swi lava ku endla mavhiki mambirhi na hafu hi mpfhuka mina na khale ka munghana wa mina lonene, Gezani Mabaso, hi vile na nyimpi leyikulu yo sungula. Ku ku byela ntiyiso, a ndzi ehlekete leswaku u ta va se **a kasile hi matsolo a vuyile** sweswi, kambe a ndzi tivi leswaku swi tsandze kwihi.

Kahlekahle ndzi sungula ku vilela hikuva xikolo xa pfula endzhaku ka masikunyana ma nga ri mangani, naswona loko hi lava leswaku xinghana lexi **xi tlhelela eforweni**, swin'wana swi fanele ku humelela hi xihatla. Loko mina na Gezani swo va swi herile, swi ta ndzi **heta matimba**, hikuva hi vumbirhi bya hina a hi ri bandi na buruku.

Leswi se xinghana xa hina **ku ngo va matimu**, ndzi le ku hloteni ka munghana lonene lontshwa. Xirhalanganyi hi lexi, a ndzi tinyiketele ngopfu eka Gezani, kutani ku hava un'wana loyi ndzi vonaka onge a nga teka ndhawu ya yena.

Lava ndzi ehleketaka vona sweswi i Mahlori Rikhotso na Solani Rhangani. Kambe un'wana na un'wana wa majaha lama u na swisolo swa yena. Ndzi vile na Mahlori eka mavhiki yo hetelela ya ximumu, ntsena hikwalaho ko va a ri na nkokela. Kambe Mahlori i munghana wa kahle wa nkarhi wa ximumu wo wisa ku tlula munghana wa minkarhi yo ya exikolweni. Solani u kahle swinene naswona hi tsakela mintlangu yo fana ya vhidiyo, kambe a hi hlangani eka swo tala lero a ndzi tivi loko ndzi nga swi kota ku va na yena minkarhi hinkwayo.

N'wana un'wana loyi a nga pananisekiki na un'wana i Vukosi, kambe yena a ndzi si tshama ndzi n'wi languta hi tihlo ra leswaku a nga va munghana wa mina lonene ku sukela khale.

Hambiswiritano, ndzi ta **tshika nyangwa wu pfulekile** leswaku loko Gezani o tshuka a lava ku vuya, a ta kota ku nghena. Kambe loko a lava ku ponisa xinghana lexi, u fanele ku endla swo karhi hi xihatla.

Hikuva loko xiyimo lexi xo kala xi nga cinci **a nge vi na vito ra kahle** eka ntitsalwavutomi ra mina.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 70 2019/10/23 14:11:00

Siku:

A hi tsaleni

Xiphemu lexi xa tsalwa xi huma eka dayari. Tsala swilo swimbirhi leswi kombetaka leswaku tsalwa leri ri huma eka dayari.

Hi xihi xivilelo lexikulu lexi mutsari a vulavulaka hi xona eka dayari ya yena?

Jabu, mutsari wa dayari, a ehleketa leswaku Gezani u ta ta a ta kombela ku rivaleriwa, kam a nga tangi. Xana u ehleketa leswaku hikwalaho ka yini a nga si kombela ku rivaleriwa eka Jabu?

Jabu u boxa mavito ya vanhu van'wana lava a va ta va vanghana va yena kambe u ehleketa leswaku a va ringanelangi. Hikokwalaho ka yini a titwa onge a nga fanelangi ku va munghana wa vona hinkwavo?

Xana lexi i xiphemu xa tsalwa ra mafundza kumbe ra nkamafundza? Seketela nhlamulo ya wena.

Xana u ehleketa leswaku ku ta humelela yini hi Jabu? Tsala ndzimana leyi nga vaka xiphemu xa dayari leyi tsariweke hi Jabu.

Xana u tshama u va na xirhalanganyi xo lwa na munghana wa wena? Tsala ndzimana u hlamusela leswaku a ku humelele yini.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 71 2019/10/23 14:11:02

Dayari ya mina

A hi tsaleni

Dirowa layini ku yelanisa swivulwahava na tinhlamuselo ta swona

a kasile hi matsolo a vuya	swi tlhelela evutshan'wini
xi tlhelela eforweni	swi nge ndzi tsakisi
swi ta ndzi heta matimba	swi herile
ku ngo va matimu	ku n'wi pfumelela nakambe leswaku hi ta vulavula
tshika nyangwa wu pfulekile	a nge tekiwi a ri munhunene
a nge vi na vito ra kahle	ku kombela ku rivaleriwa

U ta tsala dayari ya masikunyana kambe u fanele ku sungula hi ku kunguhata.

A hi tsaleni

U ta tsala hi masiku manharhu. Eka siku ra wena ro sungula u ta tsala hi xinghana xo kala xi nga fambangi kahle; eka siku ra vumbirhi u ta tsala hi leswi u nga titwisa xiswona; kutani eka siku ra vunharhu u ta vula leswaku u ta endla yini hi swona. U nga rivali ku nyika siku ra n'hweti eka ku tsala ka siku rin'wana na rin'wana.

Endla mepe wa miehleketo ku kunguhata dayari ya wena.

Ku tsala eka dayari

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 72 2019/10/23 14:11:04

Siku:

Tirhisa mepe wa wena wa miehleketo ku tsala eka dayari ya wena. Loko u hetile ku tsala, kombela munghana ku hlela no lulamisa laha swi faneleke. Kutani tlhela u swi tsala eka pheji leri.

Hlaya swivulwa leswi. Eka xivulwa xin'wana na xin'wana, bana xirhendzevutana eka riviti, khwatihata ribumabumeri kutani riengeteri ri va ra xitshopana.

Kotara leyintshwa yi sungula mundzuku.

Munghana lonene u tshamile ekaya.

Vukosi lontsongo u famba ngopfu.

Gezani wo leha u yile edorobeni.

Mihandzu yimbisi yi le hansi.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 73 2019/10/23 14:11:08

Ku tluta eka magandlati yo chavisa

A hi vulavuleni

Vulavula na munghana wa wena mayelana na mintlangu ya le ndzeni ka muako na mintlangu ya le handle ka muako. Vulavulani hi mintlangu yin'wana leyi hi yi tlangaka ehandle ka mati na leyi nga ya le matini. Xana u nga tsakela ku tluta hi byatso? Vula leswaku hikwalaho ka yini. Xana i swihlawulekisi swihi leswi u ehleketaka leswaku swa laveka loko u lava ku tluta byatso?

A hi hlayeni

Eka Alba

Kan'we endzhaku ka malembe manharhu, ku na mphikizano wo tluta ku suka eKapa ku ya eRio. Lembe leri ndzi fambile hi byatso byin'wana! A ndzi tivi loko ndzi ku byerile, kambe kokwana wa mina a a ri muphasi wa tinhlampfi naswona tatana a a ri muendli wa xikwekwetsu kutani swi vile xiphemu xa vutomi bya mina hinkwabyo. Loko ndza ha ri ntsongo swinene a hi ri na xikwekwetsunyana xo titsakisa hi xona, kutani tatana a tshamela ku hi humesa hi Zeekoevlei. Siku rin'wana, ndzi vonile vana van'wana va tluta va ri

voxe kutani ndzi namba ndzi swi tiva leswaku siku rin'wana na mina ndzi ta va ndzi tluta ndzi ri ndzexe.

Sweswi ndzi nga kula no tiyela, ndzi nghenerile mimphikizano no wina vunyingi bya yona. Hambiswiritano, loko kapiteni wa byatso byo suka eKapa ku ya eRio a ndzi fonela a ndzi vutisa loko ndzi lava ku famba na yena, a ndzi nga kholwi nkateko wa mina! Rendzo leri a ri ri ra nkoka evuton'wini bya mina!

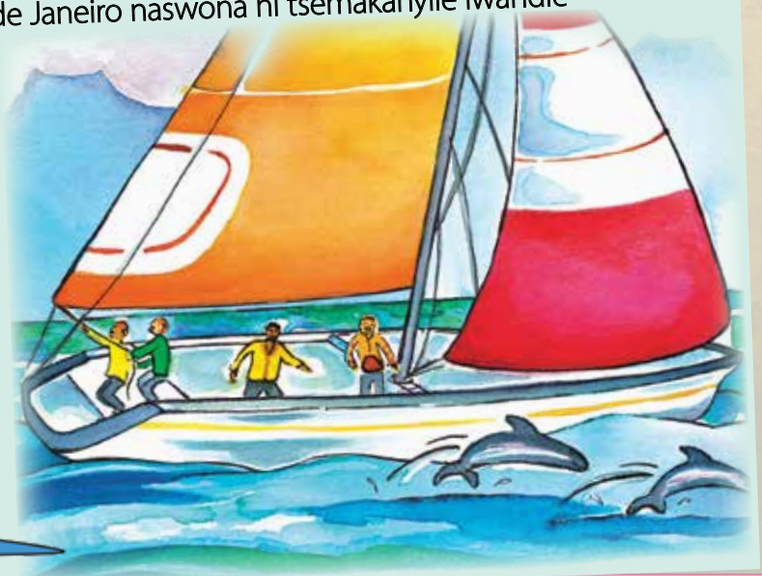

A wu ri mphikizano wa kahle swinene! Siku rin'wana na rin'wana, a ku humelela swo tsakisa. Hi vonile vana va tidolofini na tinhlampfi to tala leti hahaka. Siku rin'wana nivusiku a ti tele swinene lero hi kale hi biwa hi tona.

I kan'we ntsena laha ndzi titweke ndzi vabyisiwa hi lwandle - eka siku ro sungula - naswona ndzi chavile kan'we erendzweni loko ku ri na xidzedze xa matimba swinene laha magandlati a ya *pfimbile* swinene- ya lehile ku fana na miako ya swithezi swimbirhi.

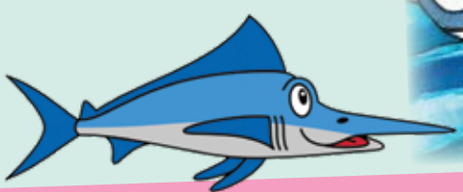
A hi ri xikwekwetsu xa vumbirhi ku fika eRio de Janeiro naswona hi tsemakanyile lwandle hi khumentlhanu wa masiku.

Ndzi titwe ndzi nga tsakangi loko hi fika ekaya hikuva a ku ri makumu ya nkarhi lowunene wo tiphina. Kambe a ndzi tsakile ku tlhela ndzi vona misava nakambe.

Hambileswi sweswi ndzi tilulamiselaka Mimphikizano ya Misava, ndza tshemba leswaku hi ta tlhela hi vonana nakambe ku nga ri khale.

Hi rirhandzu

Carven

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 74 2019/10/23 14:11:12

Siku:

A hi tsaleni

Xana mphikizano wa ku suka eKapa ku ya eRio wu khomiwa kangani?

Xana i mphikizano lowu rhandziwaka? Seketela nhlamulo ya wena.

Xana hikwalaho ka yini Carven a lavile ku va mutluti?

Carven a nga vuli leswaku a ri na malembe mangani loko a nghenela mphikizano.
Xana u ehleketa leswaku a ri na malembe mangani?

Xana Carven i mutluti wa kahle? Seketela nhlamulo ya wena.

Hi wihi mphikizano lowu veke wa nkoka evuton'wini bya yena?

Hi swihi swilo swimbirhi swo tsakisa leswi humeleleke ebyatsweni?

Xana papila leri i ra mafundza kumbe i ra nkamafundza? Seketela nhlamulo ya wena hi swilo swinharhu.

A hi tsaleni

Yelanisa marito lama tikisiweke na tinhlamuselo ta wona tanihi laha ya tirhisiweke hakona epapileni ra Carven. Tsala marito lama dzwihatiweke eka dikixinari ya wena.

nkoka	kokakoka	khwatihata	ntikelo	ku hlawuleka
pfimbile	fufutela	ku tlakukela ehenhla	kukumuka	magandlati
xidzedze	movha	ku hlanta	bubutsa	xikepe
matimba	ku hambana	ntamu	ku hlula	ku phikizana

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 75 2019/10/23 14:11:18

Ku burisana na Carven

A hi tsaleni

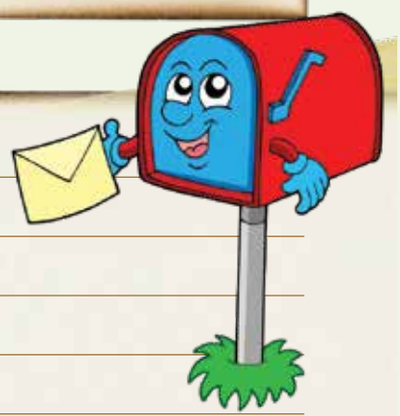
Titeke u ri Alba. Tsala papila u hlamula Carven. Epapileni ra wena byela Carven leswaku u navele njhani ku n'wi vona nakambe no twa to tala hi rendzo ra yena. N'wi byele leswaku a wu endla yini loko a nga ri kona, xo hetelela, n'wi byele mayelana na tiinthavhiyu leti u n'wi lulamiseleke tona ta rhadiyo na TV loko a vuya ekaya na leswi a faneleke ku swi ehleketa ku lulamisela tiinthavhiyu.

U nga rivali leswaku leri i papila ra nkamafundza kutani thoni ya wena yi fanele ku va ya nkamafundza.

Xosungula kunguhata papila ra wena. Endzhaku ko kunguhata papila ra wena, kombela munghana wa wena ku ku kambela rona no ku pfuna ku ri lulamisa loko swi fanerile. Kutani ri tsale ri basa ebukwini leyi yo tirhela.

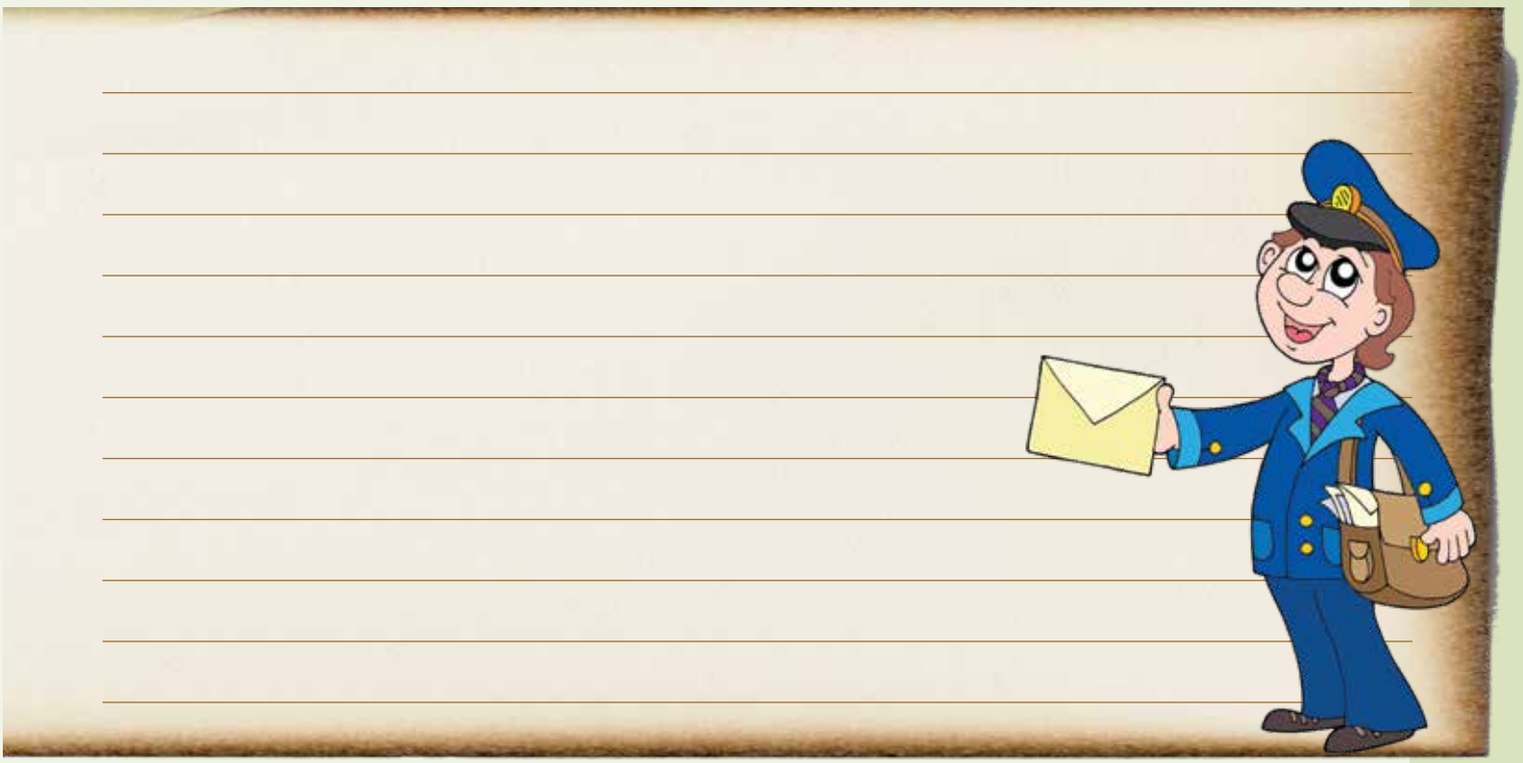
Papila ro ya eka Carven

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 76 2019/10/23 14:11:31

Siku:

A hi tsaleni

Tsala nakambe swivulwa leswi landzelaka. Siva marito lama nga khwatihata hi masivi lama faneleke. Tirhisa masivi lama nga laha hansi.

yena yena hina vona wona

Mukapiteni Petersen a a ehleketa leswaku <u>Mukapiteni Petersen</u> a nga hlula eka mphikizano wo suka eKapa ku ya eRio.

Ndzi pholichile mavanti ya byatso leswaku <u>mavanti ya byatso</u> ya hatima.

Ndzi hlanganile na <u>byatso</u> byi tsutsuma hi rivilo lerikulu.

Samson na mina hi hlantswile swibye tanihileswi <u>Samson na mina</u> a hi ri ekhixini.

Ndzi tihlanganisile na tatana na manana leswaku <u>tatana na manana</u> va nga vileli hi mina.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 77 2019/10/23 14:11:33

Xirungulwana

A hi vulavuleni

Xana Bo-Kaap yi le kwihi? Loko u nga yi tivi vutisa mudyondzisi wa wena kumbe u ya elayiburari ku ya kuma leswaku yi le kwihi.

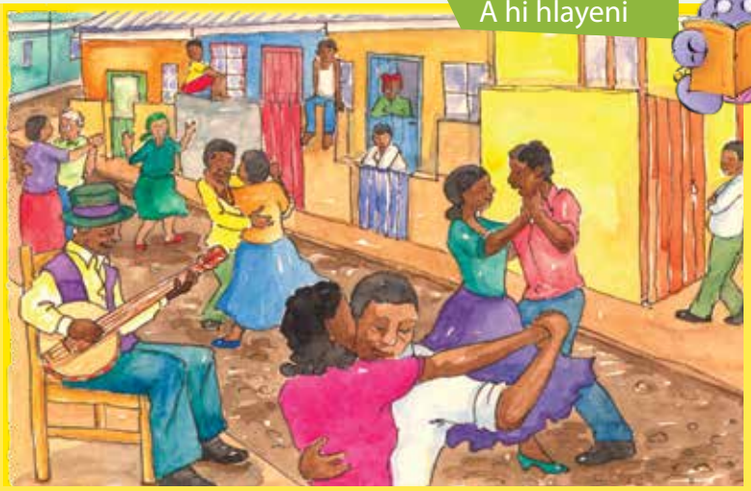
Xana u tsakela vuyimbeleri? Xana u tsakela ku yingisela vuyimbeleri bya njhani?

Xana u ehleketa leswaku i swa nkoka ku yisa tidyondzo ta wena emahlweni loko u hete xikolo? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Xana u lava ku dyondzela yini loko u heta xikolo? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Loko u hlayile xitori lexi nga laha hansi, xi encenyete na ntlawa wa wena. Twananani hi swiphemu swa xitori leswi mi lavaka ku swi tirhisa. Loko mi xi encenyeta, tsundzukani ku langutana na vahlaleri no tihlamusela hi mahlo ya miehleketo. Mi nga rivali ku encenyeta swiendleko swa le xitorini hi ndzandzelelano lowu faneleke.

A hi hlayeni

Nkulukumba Banjo a ri wanuna wo leha, wo lala na nghohe ya ntima kasi misisi ya yena a yi basile tanihi gamboko. Vito ra yena ra ntiyiso a ri James John McCloyd. Tata wa yena na kokwa wa yena a va ri vatluti kasi mana wa yena a ri wa rixaka ra Malay.

Va ka McCloyd a va tshama eka yindlu ya tikamara tinharhu exitarateni xa Chiapinn eBo-Kaap. Loko tata wa James a ri elwandle, mana wa yena a hlayisa muti, a vona leswaku wu tshama wu basile, wu hanye kahle, wu tsakile no ya exikolweni hi mfanelo.

Loko a ha ri lontsongo, tata wa yena u n'wi xaverile banjo. A yi ri na nhloko ya xirhendzevutana, nhamu yo leha na tingoti ta mune. Loko tata wa yena a vuya ekaya ku suka elwandle, a dyondzisa n'wana wa yena matlangiselo ya yona.

Hi mahelavhiki, vanhu va le Malay a va hlengeletana. A va cina no yimbelela kasi James yena a chaya banjo ya yena. U vile nsini yo hlamarisa. Loko a sungula ku yimbelela un'wana na un'wana a sala a lo gabaa, loko a heta a va phokotela va ndhundhuzela wonge ntsumi ya ha ku heta ku va tlangela.

Loko a ri na 12 wa malembe vanhu va sungurile ku n'wi vitana Banjo, kutani a tiveka a ri Banjo vutomi bya yena hinkwabyo. "Loko ndzi heta xikolo xa le henhla, ndzi ta ya eyunivhesiti," a hlamusela mana wa yena. "Ndzi lava digiri ya swa vuyimbeleri."

Khombo ri fika. Tata wa Banjo a lova kutani a fanele ku tirha leswaku a ta kota ku hlayisa mana wa yena. Ku nga ri khale mana wa yena na yena a lova. Banjo a teka xiboho xo ya elwandle. U hlayisile mali a endla switoloveto swo chaya banjo ya yena loko a kuma nkarhi wo endla tano. Endzhaku ka malembe ya ntlhanu u vuyile ekaya, a hetile Giredi ya 12 esenthareni ya dyondzo ya lavakulu kutani a ya eyunivhesiti ku ya dyondza swa vuyimbeleri.

Loko a ri karhi a dyondza, a dyondzisa lavakulu na lavatsongo ku hlaya no tsala.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 78 2019/10/23 14:11:38

Siku:

Ndhuma ya yena yi twale na le kule kutani vanhu va le kusuhi na le kule va tile ku ta nghenela tidyondzo leti.

Banjo u amukerile digiri ya yena eka swa vuyimbeleri loko a ri na malembe ya makumenharhu. U tokotile hi katara ya xiyimo xa le henhla, kambe banjo a yi ri nchumu lowu a wu rhandzaka swinene. A ta gonya xintshabyana xa Signal a ri karhi a chaya banjo ya yena a tlhela a tshama ebyanyini bya rihlaza. U lovile loko a ri na malembe ya makumekaye mbirhi. U vile na vutomi lebyinene.

A hi tsaleni

Dirowa mintila ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Tsala marito lama tikisiweke eka dikixinari ya wena.

nghohe	ku hlalela u pfule nomo
nsini	ku tiveka hinkwako
gabaa!	xiyimbeleri
ndhuma	ku khandziya
gonya	muxaka wa muhlovo wa munhu

A hi tsaleni

Hlaya ndzimana nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xana i mani nhenha ya xitori lexi? _____

I mani loyi a rungulaka xitori? Bana xirhendzevutana eka nhlamulo leyi nga yona laha hansi.

Banjo Mana wa yena Munhu wa vunharhu – munhu loyi a tiva Banjo.

Vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa sweswo.

_____

Xana xitori xi humelela kwihi? Xana mutsari u endle ndhawu yi va ya ntiyiso? U swi endlise ku yini?

_____

_____

Xana kungu ra xitori hi rihi? Ku humelela yini?

_____

Xana ku na ntlimbo wa njhani? Xana ku na xintshunxo?

_____

Vula leswaku nhenha yi huma njhani eka ku tikeriwa ka yona.

_____

Xana u tiphinile hi xitori lexi? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____

Nyika xitori nhlokomhaka. _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 79 2019/10/23 14:11:43

Ku tsala swa tsakisa

A hi tsaleni

Anakanya onge u dyondzisiwe tidyondzo hi Banjo eka malembe yo tala lero u hetelele u ri munghana wa yena wa xiviri. Loko a lova, u tibohe ku tsalela vandyangu wa yena papila ku va byela leswi Nkulukumba Banjo a ku endleleke swona hinkwaswo. Tsala papila. Loko u hetile ku tsala papila, kombela munghana ku ri hlaya a lulamisa loko swi fanerile.

Eka ndzimana yo sungula, kombisa ku twa ka mbilu ya wena hi ku hundza ka yena emisaveni.

Eka tindzimana ta vumbirhi na vunharhu, veka erivaleni leswi Nkulukumba Banjo a swi endleke leswaku a va munhu wo hlawuleka eka wena na van'wana vo tala.

Eka ndzimana yo hetelela, vulavula hi ku humelela ka yena evuton'wini na leswaku hikokwalaho ka yini wena na vaakandhawu mi ta n'wi tsundzuka.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 80 2019/10/23 14:11:48

Siku:

A hi tsaleni Tirhisa maengeteri ku hetisa ndzimana leyi nga laha hansi.

ehansi | ekusuhi | etindhawini | swinene | edyambyini | eBo-Kaap | etitlasini

Nkulukumba Banjo a a tshama _____. Yindlu ya yena a yi ri _____ na nambu _____ ka ntshava. A swi rhandza _____ ku hlangana na vaakandhawu a va chayela banjo ya yena va tshamile _____ kumbe _____ ka murhi. Hikwalaho ko tshemba leswaku dyondzo a yi ri na nkoka, u tlhelerile exikolweni hikuva a lava ku va na metiriki. A a kumeka _____ hi nkarhi wa xikolo. Loko a sungula ku dyondzisa a kucetela vadyondzi va yena ku tshama _____ va endla mintirho ya vona leswaku va ta kota ku ka va nga rivali. Hikwalaho ka vuswikoti bya yena, vanhu a va suka _____ hinkwato ta le Kapa va ta dyondzisiwa hi yena.

A hi tsaleni Tlhela u tsala ndzimana leyi u yi hikahata hi ndlela leyi faneleke.

nkulukumba banjo a a tshama ewestern cape eka xitarata xa chiapinni ebo kaap. vito ra yena ra ntiyiso a ri james john mccloyd naswona mana wa yena a ri wa rixaka ra malay nkul. banjo a dyuharile swinene loko a dyondza vuyimbeleri eyunivhesiti. hambiswiritano a ha rhandza ku tlanga banjo ya yena exintshabyanini xa signal.

A hi tsaleni Ava marito lama hi mapeletwana kutani u phokotelela peletwana rin'wana **na** rin'wana.

Xikombiso: nhlo/nge: mapeletwana mambirhi

mahelavhiki _____	ntiyiso _____
yunivhesiti _____	khombo _____
tiveka _____	amukela _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 81 2019/10/23 14:11:50

Kotara leyintshwa ya xikolo

A hi vulavuleni

Xana u titwa njhani loko u tlhelela exikolweni? Xana u nyanyukile kumbe u tsanile? Xana u titwa njhani hi ku va etlilasini ya mudyondzisi lontshwa? Xana i yini leswi u swi languteleke swinene?

A hi hlayeni

A ri ri siku ro sungula ro tlhelela exikolweni endzhaku ka tiholideyi ta xikolo. A yi ri n'hweti hinkwayo ya tiholideyi no tiphina.

Kambe Lily, Zack na Khal a va nga tsanangi hikwalaho ko vuya. A va titwa va ri emoyeni.

Ha vunharhu bya vona a va yimile erivaleni ra mintlangu va langute matlhelo hinkwawo ya rivala ra xikolo. A ku nga cincangi nchumu. Phurayimari ya Hudson Park a ya ha ri leswi a yi ri xiswona na khale.

Muako wa xikolo a wu ri wa khale no va buraweni. Ndhawunyana yo paka mimovha a yi tele hi mimovha ya mathicara. Swihlahla erivaleni ra mintlangu na le kule na rona a swi dzwiharile no chavisa tanihi ntolovelo. Rivala ra mintlangu hi roxe a ri funghiwile tanihi rivala ra bolo ya milenge, ri lunghele ntlangu wo sungula wa kotara.

"Ka tlangiwa hi bureki ya nimixo?" ku vutise Lily.

Zack na Khal va pfumele hi tinhloko.

Zack a komile no tiyela, na misisi ya ntima no lukiwa yi tiyisiwa. Khal a lehile naswona a ri na xikandza xo lala.

"Ina, a ndza ha koti ku yima," ku vula Zack.

"Na mina," ku seketela Khal.

Lily a bakanya misisi ya yena leyo songana ya bulondi ku suka exikandzeni xa yena. "I khale hi nga si tlanga bolo ya milenge," a vula.

Naswona i nkarhi wo leha. Nkarhi wo leha swinene.

Xikolo xa vona a xi ri exikarhi ka doroba. Rivala ra yinhlanharhu leri a xi tshame eka rona a ri ri na patu ra mphensamphensa etlhelo lerin'wana na swiporo swa xitimela eka matlhelo laman'wana.

Switimela a swi vandlamula swi hundza xikolo siku hinkwaro.

Xiphemu xa doroba ra laha Lily na lavan'wana a va tshama kona a ku ri na miako yo tala swinene lero a ku ri hava ndhawu ya timbala na tiphaka. A ku ri hava ndhawu ya bolo ya milenge. Ndhawu leyi a yi ri kona laha vana a va ta tlanga bolo ya milenge a ku ri rivala ro tlangela ra xikolo.

Zack u tiswoswe swandla swa yena kutani a vutisa, "Xana u yi vonile 4x4 leyintshwa?" Maddie, munghana lonkulu wa Lily a huwelela, "I ya yena- thicara wa hina lontshwa! Xana u kona loyi a nga n'wi vona?"

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 82 2019/10/23 14:11:53

Siku:

Un'wana na un'wana a dzungudza nhloko ya yena.

"Swi lulamile, u fanele a ri kahle loko a ri na 4x4," ku vula Zack loko nsimbhi ya xikolo yi ba.

"Hi ta swi kuma exikhongelweni," ku vula Lily. "Xa sungula endzhaku ka swiminetana."

Kutani vanghana lava va mune va kongoma exikolweni va tshembele ngopfu eka kotara leyintshwa na thicara wa vona lontshwa.

(Hi Tom Palmer)

A hi tsaleni

Hlaya xitori lexi tsariweke hi Tom Palmer nakambe. Nyika xitori lexi nhlokomhaka.

Xana hi swihi leswi vanghana lava va mune va tiphinaka swinene hi swona?

Xana va swi kotile ku tlanga bolo ya milenge hi tiholideyi ta swikolo? Vula leswaku hikwalaho ka yini va swi kotile kumbe va nga swi kotangi.

Vana a va tshama ekusuhi na swiporo swa xitimela. Hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku leswi a swi tikela vana?

Xana u ehleketa leswaku a swi va olovela vana ku anakanyisisa exikolweni? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Xana Zack, Lily na Khal a va hambane hi tindlela tihi?

Tsala nkomiso wa xitori hi swivulwa swinharhu.

Vana a va langutele ku ya hlangana na thicara wa vona lontshwa. Xana u ehleketa leswaku thicara loyi a a ri njhani?

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 83 2019/10/23 14:11:56

Ku tsala nhluto

A hi tsaleni

U komberiwe ku hluta buku ya Tom Palmer. Tsala nhluto wa wena ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka. Loko u wu tsarile, kombela munghana wa wena leswaku a ku hlelela wona.

NHLUTO WA BUKU

Xitori xi vulavula hi

Vana lava va mune va tiphina hi

Ndzi tsakele/A ndzi tsakelangi xitori lexi hikuva

U fanele/A wu fanelangi ku hlaya buku leyi hikuva

A hi tsaleni

Khwatihata nhlokomhaka na xiendliwa eka xivulwa xin'wana na xin'wana.

Vana va mune va rhandza ku tlanga bolo ya milenge.

Mathicara va paka mimovha ya vona eka phaka leyitsongo ya mimovha.

Thicara lontshwa u dirayivha movha.

Vana va basisile rivala ra mintlangu loko va ha ku fika exikolweni.

Vana va hlantswa movha wa mudyondzisi lontshwa.

A hi tsaleni

Tsala swivulwa u tirhisa marito lama landzelaka.

lexi lexo leswi leswo

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 84 2019/10/23 14:11:58

Siku:

Xivulwahava xa **hlayelo ra fumiwo** xi vonaka hi rihlanganisi ra loko kumbe leswaku.

Swikombiso: Nyoka yi ta ndzi luma loko ndzi yi tshunelela swinene.

Leswaku nyoka yi nga ndzi lumi, a ndzi yi tshuneleli swinene.

A hi tsaleni

Hetisa swivulwa leswi landzelaka. Tirhisa maendli lama nga endzeni ka swiangi.

Xikombiso:

Hlaya tibuku ta wena [ ] (pasa)

Hlaya tibuku ta wena leswaku u ta pasa.

Tlangani bolo ya milenge [ ] (pfarile)

Zack u ololoxa swirhalanganyi [ ] (pfuniwa)

Xikolo xi ta pfula [ ] (tlanga)

Rivala ra mintlangu ri na ndzhope [ ] (yi na)

A hi tsaleni

Hlawula rito leri faneleke xin'wana na xin'wana xa swivulwahava leswi.

sweswi | hikuva | swilaveko | xihatla | endzhakunyana

Nhlamuselonyingi hi loko ku tirhisiwa marito yo tala kasi rin'we a ri ta va ri lunghile

leswi laviwaka
hi nkarhi lowu
hi ku hatlisa ngopfu
hikwalaho ka mhaka yo karhi
ku nga ri khale

A hi tsaleni

Veketela marito lama hi nongonoko wa tialifabete.

suka	sweka	sokisi	siku	senga	seketela
siva	swinya	sikiri	sangu	sava	soha

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 85 2019/10/23 14:12:02

Tiyingwe

A hi vulavuleni

Xana u tshama u ya entangeni wa swiharhi kumbe ezoo?
Byela ntlawa wa wena hi ntanga wa swiharhi kumbe *eZoo*.

I mani a nga hlulaka enyimpini, nghala kumbe yingwe? Aha, loko vukulu byi fambelana na mhaka leyi, yingwe yi nga hlula. Leswi swi vangiwa hi mhaka ya leswi tiyingwe ti nga ndyangu lowukulu eka swimanga. Ti kula ku fika eka 3,5 wa timitara hi ku leha no tika kwalomu ka 304 kg. Tiyingwe a ti kulangi ntsena, ti tlhela ti va na rivilo swinene. Ti nga tsutsuma hi rivilo ra kwalomu ka 64 km hi awara eka mpfhuka wo koma naswona ti nga tlula mpfhuka wa 9 wa timitara hi ku hingakanya. Leswi swi vula leswaku ti na ku tlula na ku jitama ka nghozi. U nga ka u nga swi ehleketi leswaku swivumbiwa leswi swo kula, swa rivilo, swo chavisa swi lava ku pfuniwa leswaku swi ta kota ku hanya, kambe swa swi lava. Yingwe yi le khombyeni ro nyamalarisiwa.

Tiyingwe ti xanisiwa ngopfu hi vanhu hi tindlela timbirhi: ku hlotiwa na ku onhiwa ka vutshamo bya tona.

Tiyingwe ti hloteriwa madzovo ya tona na swirho swa mimiri ya tona, leswi nga vitanaka macheleni yo vonaka. Vanhu van'wana eChina na le ka matiko man'wana ya le Asia va tshemba leswaku swirho swin'wana swa tiyingwe swi kota ku tshungula mavabyi. Tiyingwe ti tlhela ti hlotiwa hikwalaho ka ku va swi ri ntlangu. Hi marito man'wana, vanhu va hlota tiyingwe va tsakisiwa ntsena hi ku ti dlaya.

Vanhu va onhile na vutshamo bya tona – tindhawu leti tiyingwe a ti hanya eka tona. Tiyingwe a ti kumeka ku suka eTurkey ku ya fika eka ribuwa ra le vuxeni bya Russia. Sweswi tiyingwe to va toxe hi swintlawana edzonga-vuxa bya Asia. Leswi swi endliwa hi mhaka ya leswaku vanhu va akile madoroba na magondzo laha tiyingwe a ti tshama kona. Tlhandla-kambirhi, makhwati ya endliwile masimu kasi ndhawu yin'wana i migodi hikwalaho ka swicelwa.

Tiyingwe ti lava ndhawu leyikulu yo hanya eka yona. Yingwe ya xinuna yi lava kwalomu ka 100 km ^{2} hikuva tiyingwe ta nhova ti rhandza ku va na ndhawu ya tona naswona i swiharhi leswi lavaka ku tshama swi ri swoxe. Leswi swi vula leswaku a ti lavi ku va na tiyingwe tin'wana. Hikwalaho ko lava ndhawu leyikulu, swa tika eka vahlayisi va swa ntumbuluko ku kuma ndhawu yo ringanela nhlayo leyikulu ya tiyingwe. Ku ringeta ku sirhelela tiyingwe, tin'wana tiyingwe leti tswariweke loko ti khomiwile, ti tisiwile eAfrika-Dzonga kutani ti tlhela ti tlherisiriwa ekhwatini. Swi tikomba onge leswi swi le ku tirheni.

A hi tsaleni

Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga ndzimana na mahungu lama lavisisiweke ku hlamula swivutiso leswi.

Xana tiyingwe ti kula ku fika kwihi? _____

Xana ti na ntiko muni? _____

Xana ti na rivilo ra njhani? _____

A hi hlayeni

FAYILI YA MAHUNGU LAMA LAVISISIWEKE

- Kwalomu ka hafu ya swiyingwana a swi hanyi ku tlula malembe mambirhi.
- Swiyingwana swi siya vamanana va swona loko swi ri na kwalomu ka malembe mambirhi.
- Tiyingwe ti hanya hi mintlawa.
- Tiyingwe i swihlamberi leswikulu naswona ti nga hlambela mpfhuka wo ringana 6 wa tikilomitara.
- Tiyingwe to basa a ti talangi. Jini leyi endlaka leswaku ti va to basa yi kumeka ntsena eka 1 eka 10 000 wa tiyingwe tin'wana na tin'wana.
- Tiyingwe ti tala ku hlota toxe nivusiku.
- Ehansi ka 10% ya vuhloti byi ni mbuyelo wa kahle eka tiyingwe.
- Tiyingwe ti nga tlula 9 wa timitara hi ku olova.
- Ku na tiyingwe to tala leti hlayisiwaka tanihi swifuwana ku tlula leti nga enhoveni.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 86 2019/10/23 14:12:04

Siku: _____

Xana yingwe ya xinuna yi lava ndhawu yo tanihi kwihi leswaku yi ta hanya kahle? _____

Swiyingwana swi siya vamana va swona loko swi ri na malembe mangani? _____

Sweswi hlaya ndzimana hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi.

Tsala swivangelo swimbirhi swa ku hlotiwa ka tiyingwe.

Xana xikongomelonkulu xa mutsari xo tsala atikili leyi hi xihi? Gwajula nhlamulo ya wena.

- ◯ Ku nyika vahlayi mahungu yo tsakisa hi tiyingwe.
- ◯ Ku kucetela vahlayi ku pfuna tiyingwe.
- ◯ Ku hlamusela muhlayi leswaku hikwalaho ka yini tiyingwe ti ri ekhombyeni ro nyamalarisiwa.

Hikwalaho ka yini tiyingwe ti lahlekeriwe hi vutshamo bya tona byo tala?

Xana u ehleketa leswaku tinyingwe ti hloteriwa yini?

Hikwalaho ka yini swi tika ku hlayisa tiyingwe ta nhova?

Hi swihi switatimende leswi nga mavonelo?

- ◯ Tiyingwe ti nga kula ku fika eka khumen'we wa tifiti hi ku leha.
- ◯ Ku hlayisa nhlayo ya tiyingwe ta nhova i mhaka ya nkoka.
- ◯ Vanhu va vange khombo ro nyamalarisa tiyingwe ta nhova.

Hi swihi swa leswi landzelaka swi hlamuselaka kahle leswi "ku tlhela u swi endla swa nhova" tanihi leswi swi tirhisiweke hakona endzimaneni yo hetelela ya atikili?

- ◯ Ku hlayisa swiharhi hi ku swi veka *etiZoo*.
- ◯ Ku yisa swiharhi leswi tswariweke *etiZoo* eka ntumbuluko.

Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi "ku vitana macheleni yo vonaka".

Hi swihi leswi humaka eka mahungu ya atikili?

- ◯ Matshalatshala yo ponisa tiyingwe ya vile na ku humelela kambe ku na swirhalanganya.
- ◯ Matshalatshala yo ponisa tiyingwe ya tsandzekile eka nkarhi lowu hundzeke, kambe ku na xivangelo xo ya emahlweni no ringeta.
- ◯ Matshalatshala yo ponisa tiyingwe ya vile na ku humelela swinene lero a ta ha ri na khombo ro nyamalarisiwa.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 87 2019/10/23 14:12:05

To tala hi xitshuriwa xa ntiyiso

Mahungu yo tala eka atikili leyi ya mayelana na tiyingwe i ya ntiyiso.

Loko u tsala xitshuriwa xa mahungu u fanele ku tiva loko leswi u swi tsalaka swi ri ntiyiso kumbe vonelo.

Languta nxaxameto wa leswi nga endzeni kutani u vula leswaku hi swihi swi nga ntiyiso na leswi nga mavonelo.

	Ntiyiso	Vonelo
Yingwe yi nga tlula timitara ta 2		
Tiyingwe ti dya byanyi		
Leswi ti dyaka swona		
I swiharhi leswi tshamaka swi ri swoxe		
Tiyingwe i swivumbiwa swo chavisa		
Tinxaka to hambana ta tiyingwe		
Switlangiso swa tiyingwe i switlangiso leswi ndzi swi rhandzaka		

Hlaya ndzimana leyi landzelaka.

Ku pfumala vutiolori no dya ngopfu a swi kahle eka hina. U fanele ku famba ku lava ku ringana hafu ya awara siku rin'wana na rin'wana. Ku pfumala vutiolori swi nga vanga swiphiqo swa mahahu, swa mbilu na ku nyuhela ngopfu. Loko u ri na madyelo yo biha naswona u nga tioloti u nga vabya swinene. Swi na nkoka ku dya tiphuroteni, tikhabohayidireti, mihandzu na matsavu masiku hinkwawo. Chokoleti a yi lulamelangi ku dyiwa, malekere na namuneti a swi kahle eka meno ya wena.

Khwatihata switatimende leswi nga ntiyiso eka ndzimana laha henhla.
Bana xirhendzevutana eka xitatimende lexi twalaka onge i ntiyiso kambe xi ri vonelo.
Xana hikwalaho ka yini mutsari a xi nghenisile?

Xana u ehleketa leswaku un'wana na un'wana a ta pfumelelana na mutsari? Tsala swivulwa swimbirhi leswi hlamuselaka miehleketo ya wena.

Hlawula xiharhi xa nhova lexi ku tsakisaka. Kuma to tala hi xona kutani u tsala u tirhisa tinhlokomhaka leti landzelaka:

Xitatimende xa ntolovelo (xik. "Tindlopfu ti kumeka ngopfu enhoveni.")

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 88 2019/10/23 14:12:06

Siku:

Swihlawulekisi (xik. “Ti na tinxakwa to leha.”)

Mintolovelo na mahanyelo (xik. “Tindlopfu ti tala ku hanya hi mintlhambi.”)

Leswi ti dyaka swona (xik. “Ti dya matluka.”)

Cinca marito lama nkhwatihatiweke u tirhisa rin’we ra vamavizweni lava, lama fanaka swinene no nyanyula kambe ya ri na nhlamuselo yo fana.

na matimba	matimba	sayizi	honisa	rixaka

Tinyingwe i swirho leswikulu swinene swa ndyangu wa swimanga naswona swi tiveka hi vukulu na ntamu wa swona. Tiyingwe ti hanya ti ri toxe. Ti tiyerile naswona ti hlota nivusiku. Ti famba mimpfhuka yo leha ku ya kuma nyarhi, mhala, tinguluve ta nhova na swian’wisi swin’wana leswikulu. Tiyingwe ti tala ku papalata vanhu kambe tin’wana ti pfa ti nga vi kahle kutani ti hlasela vanhu.

Eka marito lama nga laha hansi hlawula mavizweni wa rito rin’wana na rin’wana leri nga etafuleni. Ya tsale etafuleni ehansi ka “Mavizweni”. Kutani hlawula maritofularha ya wona (marito lama nga ni nhlamuselo ya hambana) kutani u ya tsala etafuleni ehansi ka “Ritofularha”.

ngopfu switsongo vufendze vukheta hatlisa hlwela thambha oma matimba vutoya tsongo kulu

Rito	Mavizweni	Ritofularha
nghwetlisa		
swinene		
tsakama		
tsanana		
futa		
ntamu		

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 89 2019/10/23 14:12:07

Xiviko xa mahungu

A hi tsaleni

Kuma atikili ya phephahungu kumbe magazini mayelana na swin'wana leswi ku tsakisaka kutani u ta na yona exikolweni. Byela tlilasi leswi atikili yi vulavulaka hi swona kutani u va hlayela yona. Kutani kombela ntlawa wa wena ku ku nyika nkutlunyo wa nkomiso na ku hlaya ka wena.

Tatisa khadi ra mikutlunyo ra vana lavan'wana va ntlawa wa wena.

NKOMISO		Swi saseke ngopfu	Swinene	U lava ku pfuniwa
Manghenelo	U vula leswi atikili yi vulavulaka hi swona.			
Vundzeni	Mahungu lama nga endzeni naswona ya vulavula hi atikili.			
	U tshama eka nhlokomhaka.			
Maandlalelo	U languta vayingiseri.			
	U vulavula kahle no titshemba.			
Ku hlaya	U hlaya kahle no twala.			
	U languta vanhu a ri karhi a hlaya.			

A hi hlayeni

Xifuwana xa mbyana xi yimela n'wini wa xona ku ya ekaya

Amir Plume

Musumbhunuku, 2 Mhawuri

India, Dhaka-Xifuwana xa mbyana xi hlambele milambu minharhu, xi fambe 13 wa tikilomitara kutani xi endla murindzelo wa vhiki ehandle ka jele laha n'wini wa xona a pfaleriwe kona, ku vula phephahungu ra namuntlha.

Loko Sohrab Ali a khomiwa, mbyana ya yena yi hlambele endzhaku ka byatso lebyi n'wi tleketleke a pela nambu wo sungula ku ya ekhotsweni, ku vula phephahungu ra *Independent Sungbad*

Mutluti wa byatso u ringetile ku chavisa mbyana hi ku huwelela, kambe yi ya emahlweni no hlambela. Ekhotsweni, mbyana yi rindzerile ku kala n'wini wa yona a huma endzhaku ka vhiki, hi 21 Mhawuri, ku vika phepha.

"Mbyana a yo pfa yi rila ehandle ka gede, kambe a yi ta puluta ncila wa yona hi ntsako loko yi tshuka yi vone Ali, n'wini wa yona, eka tlhelo lerin'wana ra gede ya khotso," ku vula phephahungu. Ali a nyika mbyana ya yena hafu ya swakudya swa yena swa le khotsweni loko a tshuka a swi kota.

Ali a khomiwe swi nga fanelangi emugangeni wa ka vona, Nakia, exifundzeni xa Sherpur, 130 km en'walungu-vupeladyambu bya Dhaka, ku hlamusela phepha. Loko a humesiwa ekhotsweni a ntshunxekile.

Mbyana leyi vito ra yona ri nga nyikiwangiki, yi vukurile hi ntsako no nantswela milenge ya Ali loko a humela ehandle, a ntshunxekile a ri wanuna wo tsaka.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 90 2019/10/23 14:12:16

Siku: _____

A hi tsaleni

Xana u ehleketa leswaku nhlokomhaka ya atikili yi kahle? Vula leswaku hikwalaho ka yini?

_____

_____

Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga atikili ku kuma mahungu lama landzelaka:

Xana mbyana yi hlambele emilambyeni mingani leswaku yi nga hambani na n'wini wa yona? _____

Xana mbyana yi fambile tikilomitara tingani? _____

Xana yi n'wi yimele nkarhi wo tanihi kwihi ehandle ka jele? _____

Xana atikili yi tsariwe hi siku rihi? _____

U ehleketa leswaku mbyana a yi ri eAfrika-Dzonga kumbe etikweni rin'wana? Seketela nhlamulo ya wena.

_____

Hi yihi ndzimana leyi komisaka ndzimana kahle-ndzimana yo sungula kumbe ndzimana yo hetelela? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____

Xana xifaniso xi seketerisa ku yini leswi atikili yi vulavulaka hi swona.

_____

Hi rihi rito eka lama nga laha hansi leri hlamuselaka kahle nhlokomhaka-nkulu ya atikili? Hikwalaho ka yini u vula tano?

ku tshembeka	vutshembeki	mpfuno	tintswalo

_____

A hi tsaleni

Yelanisa swivulwahava eximatsini na swivulwahava exineneni.

ku endla murindzelo	ku huma ejele
ku n'wi tleketla	yi fambise ncila wa yona wu ya hala ni hala
humesiwa ekhotsweni	teka hi byatso
yi pulute ncila wa yona	ekule ni dorobankulu
emugangeni	yi langutela no yimela n'wini wa yona

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 91 2019/10/23 14:12:17

Ku titoloveta ku tsala xiviko xa phephahungu

Nhloko ya mahungu

A hi tsaleni

Xifuwana xa mbyana xi yimele n'wini wa xona ku ya ekaya

Vito ra mutsari

Amir Plume

Musumbhunuku, 2 Mhawuri

Siku

India, Dhaka-Xifuwana xa mbyana xi hlambele milambu minharhu, xi fambe 13 wa tikilomitara kutani xi endla murindzelo wa vhiki ehandle ka jele laha n'wini wa xona a pfaleriwe kona, ku vula phephahungu ra namuntlha.

Loko Sohrab Ali a khomiwa, mbyana ya yena yi hlambele endzhaku ka byatso lebyi n'wi tleketleke a pela nambu wo sungula ku ya ekhotsweni, ku vula phephahungu ra Independent *Sungbad*.

Mutluti wa byatso u ringetile ku chavisa mbyana hi ku huwelela, kambe yi ya emahlweni no hlambela. Ekhotsweni, mbyana yi rindzerile ku kala n'wini wa yona a huma endzhaku ka vhiki, hi 21 Mhawuri, ku vika phepha.

Manghenelo
Ku koka ku tsakela ka muhlayi. Ku nyika mahungu ya nkoka.
Ku tivisa nhlokomhaka.
Tinhlamulo.
Swivutiso: kwihi, rini, yini, hikwalaho ka yini, mani.

Ntshaho
Engetela
Ntsakelo

"Mbyana a yo pfa yi rila ehandle ka gede, kambe a yi ta puluta ncila wa yona hi ntsako loko yi tshuka yi vone Ali, n'wini wa yona, eka tlhelo lerin'wana ra gede ya khotso," ku vula phephahungu. Ali a nyika mbyana ya yena hafu ya swakudya swa yena swa le khotsweni loko a tshuka a swi kota.

Vundzeni

Ali a khomiwe swi nga fanelangi emugangeni wa ka vona, Nakia, exifundzeni xa Sherpur, 130 km en'walungu-vupeladyambu bya Dhaka, ku vula phepha. Loko a humesiwa ekhotsweni a ntshunxekile.

Mbyana leyi vito ra yona ri nga nyikiwangiki, yi vukurile hi ntsako no nantswela milenge ya Ali loko a humela ehandle, a ntshunxekile a ri wanuna wo tsaka.

A hi tsaleni

U ta tsala xiviko xa phephahungu. Xiviko xi mayelana na swichudeni leswi hlengeletaka mali hi xikongomelo lexinene.

Languta tinotsi leti nyikiweke laha henhla exitorini xa mayelana na mbyana, kutani u tiyisisa leswaku xiviko xa wena xi katsa swirho swo fana. Hetisa nkomiso lowu.

Vito ra mutsari leyi kokaka rinoko ra muhlayi no komisa xitori.

Siku leri xitori xi sungulaka ku humelela hi rona.

Ntila wa mbangu lowu ku byelaka laha xitori xi sungulaka no humelela kona.

Manghenelo i ndzimana leyi kokaka rinoko. **Vundzeni** (kumbe miri) lebyi tsariwaka byi va eka munhu wa vunharhu, byi nyika vuxokoxoko (ku sunguriwa hi swa nkoka), naswona mahungu ya tsariwa hi swivulwa leswi twisisekaka hi ku olova (Tsala marito ya nkoka ya vundzeni bya wena laha.)

Ndzimana leyi nga na **ntshaho** lowu endlaka leswaku xitori xi va na vun'wini swinene.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 92 2019/10/23 14:12:18

Siku:

Tsala xiviko xa wena xa phephahungu laha. Sungula hi nhloko ya mahungu ya wena.

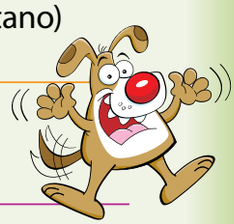
Hlanganisa swivulwa u vumba swivulwampfilungano. Tirhisa marito lama nga endzeni ka swiangi.

Xifuwana xa mbyana xi hlambele milambu minharhu. A xi lava ku landzelela n'wini wa xona. (tanihileswi)

Mutluti wa byatso u ringetile ku chavisela mbyana ekule. A nga lavi leswaku mbyana yi va landzelela. (hikuva)

Wanuna a ri ekhotsweni. U kote ku nyika mbyana ya yena swakudya. (hambiswiritano)

Mbyana yi vukule yi tsakile. Wanuna a huma ekhotsweni. (loko)

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 93 2019/10/23 14:12:19

Ku gonya Table Mountain

Xana u tshama u ya eTable Mountain kumbe u tshama u hlaya hi Table Mountain? Xana u tshama u khandziya movha wa khebulu? Loko swi ri tano, byela va ntlawa wa wena leswi a swi ri xiswona. Loko u nga si tshama u ya eTable Mountain, u ehleketa leswaku u nga kota ku vona yini loko u ri enhlohlorhini ya ntshava?

Hlaya burochara hi Table Mountain.

Movha wa khebulu wu ta ku yisa **enhlohlorhini** ya Table Mountain hi 5 wa timinete. Endleleni yo ya ehenhla u namba u nantswa leswi nga le mahlweni.

Tshaku leri **rhendzelekaka** ra movha ri ku pfumelela ku vona eka matlhelo hinkwawo ku sukela loko u suka ehansi ka ntshava. Loko u kala u fika ehenhla, u nga tiphina hi matlhelo lamo hlamarisa ya doroba le hansi.

Swimilana na swiharhi

Table Mountain yi na ku tlula 1460 ya tinxaka to hambana ta **swimilana** naswona i sayiti ra Ndzhaka ya Misava. Swin'wana swa swimila swa ndhawu leyi swi katsa Cape Fynbos, swimilana leswi kumekaka ntsena eKapa.

Vutomi i **matutu** eka swiharhi entshaveni. U nga vona mimpfundla ya le maribyeni, makondlo, tinyoka to hambana, tinungu na maphaphatana yo hambana. Vutomi bya swinyenyana byi katsa swinyenyana swa timpiko to tshwuka, magama na swin'wana swinyenyana.

Ku famba loku leteleriwaka

Ku na ku fambafamba loku leteriwaka kumbirhi loku endliwaka masiku hinkwawo. Ndhawu yo hlanganela eka yona hi le ka Upper Cable Station hi 10:00 na 12:00. Ku fambafamba loku ku ta ku teka ku ku fambisa eka 2 km ya le tlhelo ka le henhla ka ntshava. Ku na tindhawu to tala to tiphina hatona ku fana na tindhawu ta Cape Peninsula, Devil's Peak, Table Bay, Sea Point na Clifton. U kota no vona Lion's Head na Robben Island.

Vukorhokeri

Ehenhla ka Table Mountain ku na rhesiturente na **deli** laha u nga tipfunaka hi wexe hi ku xava swo nwa, u kuma swakudya swa kahle no vona tindhawu.

Mavhengele ya Cableway

Vhengele ehenhla ri tshame eka khoteji ya maribye leyi akiweke entshaveni. Ri na swo tala leswi u nga swi xavaka leswi nga na beji ya Table Mountain eka swona.

- Mahungu ya vaendzi ya kona.
- Swiambalo na tinyiko swa xiyimo xa le henhla.
- Tifilimi na switempe swi kona.

Tiawara ta ku pfuriwa ka ndlela ya khebulu.

Xixika

Movha wo sungula ku gonya – 08:30
Movha wo hetelela ku gonya – 17:00
Movha wo hetelela ku rhelela – 18:00

Ximumu

Movha wo sungula ku gonya – 08:00
Movha wo hetelela ku gonya – 20:30
Movha wo hetelela ku rhelela – 21:30

Movha wa khebulu a wu tirhisiwi eka masiku ya moya ku sivela tinghozi.

Tihakelelo

Rixaka	Ku tlhela	Ku gonya ntsena
Lavakulu	R205	R105
Vana (ehansi ka 18 wa malembe)	R100	R53
Vana (ehansi ka 4 wa malembe)	Mahala	Mahala
Vadyuhari va Afrika-Dzonga (60 wa malembe no tlula) – mi komberiwa ku humesa *ID* (Ravuntlhanu ntsena)	R95	R50
Swichudeni – mi komberiwa ku humesa khadi ra vuchudeni (Ravuntlhanu ntsena)	R130	R68

Ku kuma vuxokoxoko byin'wana languta webesayiti ya Table Mountain eka: www. tablemountain.net

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 94 2019/10/23 14:12:20

Siku:

A hi tsaleni

Dirowa tilayini ku pananisa marito kumbe swivulwahava leswi tikisiweke na tinhlamuselo ta swona. Tsala marito kumbe swivulwa-hava leswi tikisiweke eka dikixinari ya wena.

deli	ku famba hi xirhendzevutana
rhendzelekaka	vutomi bya swimilana
swimilana	ku tala swinene
matutu	xiyenge xa le henhla ka ntshava
nhlohlorhi	khefi

A hi tsaleni

Hlaya ndzimana nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi.

Xana u lemuka yini mayelana na mahungu lama nyikiweke eka phamfuleti?

Loko u kala u va endzeni ka movha wa khebulu, wa ha fanela ku fambafamba u rhendzeleka leswaku u ta vona eka matlhelo hinkwawo? Seketela nhlamulo ya wena.

Vula swilo swinharhu leswi nga tsakisaka muendzi loyi a vhakeleke Table Mountain.

Xana Table Mountain yi tshame yi ri yoxe? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Hikwalaho ka yini Table Mountain yi pfula nkarhi wo lehanyana hi ximumu ku tlula hi xixika?

Tiawara to pfula ti kombeta leswaku u nga gonya no rhelela hi ndlela ya khebulu kumbe u nga gonya u ya ehenhla. Loko u gonya u ya ehenhla, u ehleketa leswaku u nga rhelerisa ku yini ntshava?

Hi rini u nga pfumeleriwiki ku teka ndlela ya khebulu u gonya Table Mountain? Hlamusela leswaku hikwalaho ka yini.

U nga xava swiambalo evhengeleni ehenhla ka ntshava. Xana u ehleketa leswaku u nga xava swiambalo leswi kun'wana? Hlamusela nhlamulo ya wena.

Yin'we ya tindhawu to tsakisa leti u nga ti vonaka ku suka ehenhla ka ntshava i Robben Island. Tsala mintila mimbirhi u vula leswi u swi tivaka hi xihlala lexi.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 95 2019/10/23 14:12:22

Tin'wana hi ntshava

A hi tsaleni

U komberiwe ku tsala xiviko hi rendzo ra wena ro ya eTable Mountain. Tirhisa mahungu lama nga eka burochara ku tsala xiviko xa wena.

Katsa mahungu man'wana na man'wana lama u ehleketaka leswaku i ya nkoka. Rhanga u kunguhata xiviko kutani u xi tsala u tirhisa tinhlokomhaka leti nga laha hansi. Kombela munghana wa wena ku xi hlaya no xi hlela u nga si xi tsala kahle eka ndhawu leyi nga laha hansi.

Nyika xiviko xa wena nhlokomhaka. Hlawula yin'we ya leti landzelaka, kumbe u tiendlela nhlokomhaka ya wena.

Mayelana na Table Mountain

Swilo swo tsakisa

Tiawara to pfula na tihakelelo

Xo hetelela, eka bokisi leri nga riki na nchumu, dirowa mepe wa Afrika-Dzonga u kombisa laha Table Mountain yi nga kona.

A hi tsaleni

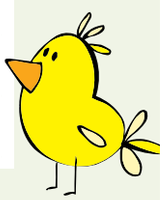
Avanyisa marito lama ku ya hi mapeletwana ya wona u tlhela u phokotelela rito rin'wana na rin'wana.

Xikombiso: ngho/he: mapeletwana mambirhi

rhendzeleka _____ kumeka _____

matutu _____ beji _____

ndzhaka _____ mahungu _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 96 2019/10/23 14:12:22

Siku:

Khwatihata riviti, swivulwahava swa ribumabumeri na riengeteri eswivulweni leswi. Tsala leswaku xivulwana xin'wana na xin'wana i xa muxaka muni (xivulwana xa riviti, xivulwana xa ribumabumeri kumbe xivulwana xa riengeteri).

Ndzisana ya mina u yile eTable Mountain.

Vanhu lava va karhalaka va timula torha.

Table Mountain yi kumeka eWestern Cape.

Western Cape i xifundzhankulu lexi nga na swo koka mahlo swo tala swinene.

Xana u vone mufana a suka entshaveni?

Xivulwana xa riviti i ntlawa wa marito exivulweni lama tirhaka tanihi **riviti**.

Xikombiso: **Joseph** u yile edorobeni. (**Joseph** i riviti.)

Buti wa mina lonkulu u yile edorobeni. **(Buti wa mina lonkulu i xivulwana xa riviti.)**

Xivulwana xa ribumabumeri i ntlawa wa marito exivulweni lama tirhaka tanihi ribumabumeri.

Xikombiso: Nina i thicara wa **ntokoto**. (Ntokoto i ribumabumeri.)

Nina i thicara **loyi a nga na ntokoto swinene**. (a nga na ntokoto swinene i xivulwana xa ribumabumeri.)

Xivulwana xa riengeteri i ntlawa wa marito exivulweni lama tirhaka tanihi riengeteri.

Xikombiso: Ndzi tshama **laha**. (laha i riengeteri.)

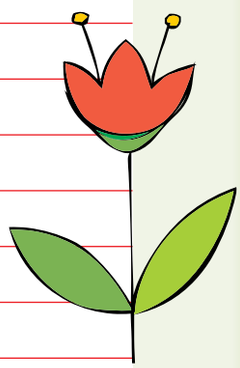
Ndzi tshama **eka xitarata lexi**. (**Eka xitarata lexi** i xivulwana xa riengeteri.)

Tlhela u tsala ndzimana leyi u ri karhi u nghenisa, maletere lamakulu laha swi faneleke.

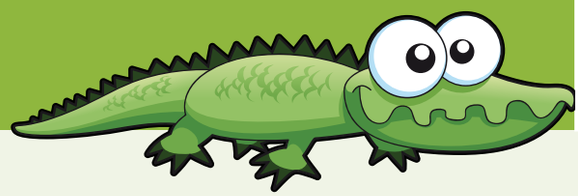
table mountain yi le western cape. U nga vona swinyenyana leswi landzelaka entshaveni: swinyenyana swo famba hi mintlawa swa timpiko to tshwuka, magama naswona munhu a nga vona tindhawu leti landzelaka: Cape peninsula, devil's peak, table bay, sea point na clifton.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 97 2019/10/23 14:12:23

Ku ya entangeni wa swiharhi

A hi vulavuleni

Xana u tiva laha Kruger National Park yi nga kona?

U tshama u ya eKruger National Park? Loko u tshame u ya, byela ntlawa wa wena hi riendzo ra wena: vula kampa leyi a wu tshama eka yona na swiharhi leswi u swi voneke. Loko u nga si tshama u ya eka Park leyi, vula leswaku hikwalaho ka yini u nga navela ku ya na leswaku i swiharhi swihi leswi u nga tsakelaka ku swi vona.

A hi hlayeni

Ku famba ephakeni

Ku valanga Kruger National Park hi milenge swi hambanile swinene na loko u famba u ri endzeni ka movha.

Narina Smith u humile riendzo ra masiku manharhu ro famba hi milenge eOlifants trail leswaku a ta vona timhelembe na swin'wana ekusuhi.

"I khwati ra wena. Loko ri cinca, ri sale endzhaku," ku hlevetela Nicol Coetzee. Nhungu wa tiphere ta mahlo ti honokile endzhaku ka yena. Mhelembe yo basa yi ri ku dyeni ka byanyi bya rihlaza. Un'wana na un'wana a yima a nga ninginiki.

I swin'wana ku va mhelembe yi hundza eka timitara tinharhu ku suka emovheni wa wena, kambe loko u yi hlalela yi dya kwalomu ka ku tlulanyana ntlhanu wa timitara ku suka eka wena, naswona u ri hava movha wa wena tanihi xisirhelelo, ku titwa ka kona ku hambanile swinene. Naswona miehleketo ya leswaku u nga hlongorisiwa hi mhelembe ya 2 500 wa tikilogiramu swi chuhisa ngopfu!

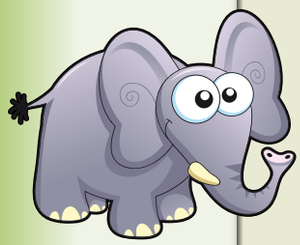
Misava yi tsekatsekile kutani ritshuri ri pfuka ri haha endzhaku ka mhelembe. Tanihi loko mpfhuka exikarhi ka hina na mhelembe wu ya wu va wutsongo, un'wana na un'wana a tikhoma ku hefemula a yima a ku whi!

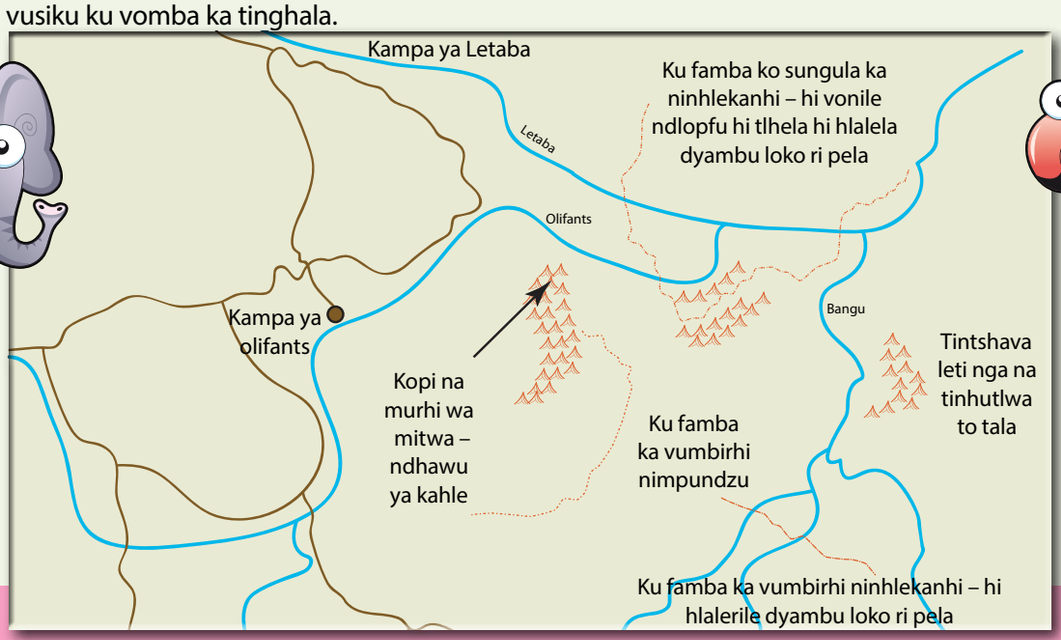
Loko Nicol na Tsambok-marhenja ha mambirhi va huwelerile va yimisa mavoko ya vona, timhelembe ti swi vona leswaku hi vanhu, ti chuha ti baleka.

I ku hlangana loku vanhu va ku lorhaka-naswona va ku chava - loko va famba hi milenge emananga.

Ku famba hi milenge emananga ya le Kruger National Park u nyikiwa masiku manharhu ekhwatini u ri wexe. Ku na tindhawu ta nkombo ta mananga, leti tirhiseriwaka ku famba hi milenge. Swiyenge leswi a swi khumbiwi hi vanhu. Yin'wana na yin'wana yi na kampa, leyi nga riki na swilo swo tala kambe yi tshamisekile, na mapatunyana lama tirhisiwaka ntsena hi ntlawanyana wa vatirhi va kampa.

Olifants Trail Camp yi le tibuweni ta Olifants River. Nimixo loko dyambu ri nga si huma, u pfuka u twa mpfumawulo wa timhelembe ti rila. Ninhlikanhi u twa mpfumawulo wa swinyeyana na switswiritswiri, kutani ni vusiku ku vomba ka tinghala.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 98 2019/10/23 14:12:23

Siku:

A hi tsaleni

Hlaya atikili ya magazini nakambe. Khwatihata xiphemu xa xitori hi muhlovo wo tshwuka. Kutani khwatihata timhaka hinkwato ta ntiyiso hi muhlovo wa wasi.

Xivulwahava xa “ku famba ephakeni” xi na tinhlamuselo timbirhi. Yo sungula nhlamuselo i “rendzo ro koma ephakeni hi milenge.” Ya vumbirhi nhlamuselo hileswaku “ku famba ephakeni” i xilo lexi olovaka ku xi endla. Xana u ehleketa leswaku masiku lama manharhu ya olova swinene? Seketela nhlamulo ya wena.

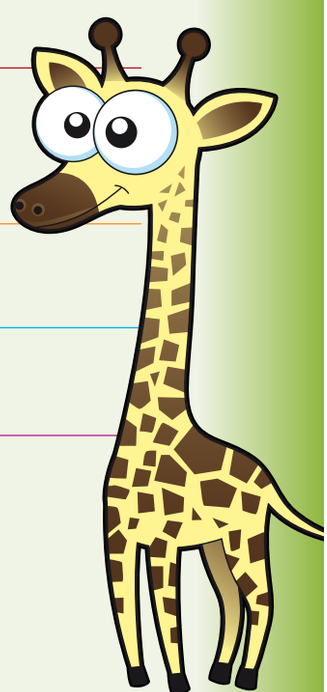
Languta mepe. Xana Narina u yi vone rini mhelembe?

Hi marito ya wena, vula leswi humeleleke loko va vona mhelembe.

Hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku vanhu va nga nyanyuka no chuha loko va vona mhelembe yi tshunela? A wu ta va u titwe njhani?

Varindzi va ntanga va endlile yini ku chavisa mhelembe?

U ehleketa leswaku a va ta va va endlile yini loko mhelembe a yi nga balekangi?

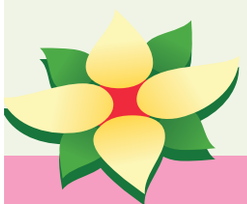

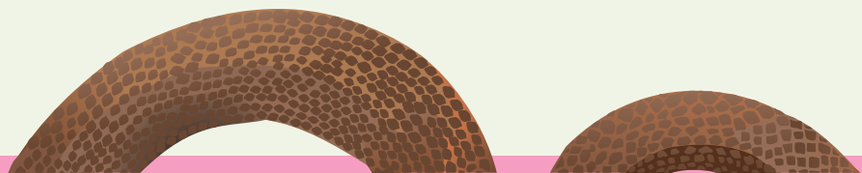
Languta emepeni.

Kampa ya vona a yi ri ekusuhi na milambu yihi minharhu?

Hi yihi ndhawu ya kahle yo vona swiharhi?

Xana kampa ya vona a va yi endle kwihi?

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 99 2019/10/23 14:12:25

Mayelano na nkoka

U komberiwe ku tsala xiviko hi riendzo ro famba hi milenge ekampeni leri u nga va na rona. Tsala xiviko xa wena ehansi ka tinhlokomhaka leti landzelaka:

XIVIKO

Nhlamuselo ya ndhawu ya kampa _____

_____

Xiendleko lexi humeleleke loko ku fambiwa hi milenge _____

_____

Nhlamuselo ya swiharhi leswi voniweke _____

_____

Ku languta ko hetelela _____

_____

Khwatihata swivulwahava swa maengeteri eswivulweni leswi.

Va tshamile ehansi ka murhi va hlalela mhunti.
Marhenjara va pimanyeta mafambelo eKruger National Park.
Mhelembe yi le kaya ekhwatini.
Kaya ra hina eka vusiku byinharhu a ku ri ehansi ka tinyeleti.
Va yile eku etleleni endlwini.

Xivulwana xa riengeteri ra ndhawu xi vumbiwa hi xirhangi xa vundhawu na xilandzi xa vundhawu minkarhi yin'wana eka riviti

Xikombiso: U ya ekaya ka yena.

"ekaya ka yena" i xivulwana xa riengeteri ra ndhawu.

Tsala swivulwa u kombisa ku hambana ka tinhlamuselo ta marito lama landzelaka.

Pholisemi hi vula rito rin'we kambe ri ri na tinhlamuselo to hambana.

nhloko _____

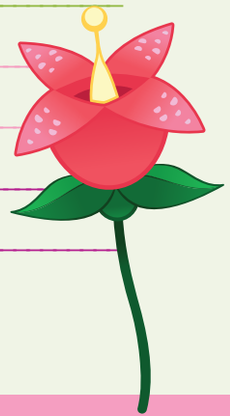
_____

nhloko _____

_____

nhloko _____

_____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 100 2019/10/23 14:12:26

Siku: _____

Vula leswaku swivulwa leswi i mahlayelo ya kombiso, ndzeriso kumbe ra fumiwo.

U nga famba ekusuhi ngopfu na mhisi. _____

Pfala fasitere tinkawu ti nga si khandziya ti nghena.

_____

Loko a ndzi ri na matimba a ndzi ta tshama endleleni nkarhi wo lehanyana.

_____

Hatlisa u baleka! _____

Xana u tsundzuka leswaku mafanapeletwa i yini? Tsala swivulwa u tirhisa marito lama.

nala _____

nala _____

vele _____

vele _____

chela _____

chela _____

Titeke onge u xirho xa tlilaba ya njhekanjhekisano exikolweni xa n'wina.U komberiwa ku seketela xitatimente lexi xa "I swa nkoka ku va enhoveni". U tiboha ku kongomisa ku vulavula ka wena eka atikili ku seketela mhaka ya wena. Andlala vonelo ra wena kambe rhanga u kunguhata mbulavulo. Tirhisa ndhawu leyi nga laha hansi.

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Xana hlayelo i yini?

I ndlela leyi hi kombetaka ku titwa ka hina mayelana na leswi hi swi vulaka. Hi ta languta mahlayelo manharhu.

Hi tirhisa hlayelo ra kombiso loko hi vula mhaka leswi yi nga xiswona.

Xikombiso: Hi hetile phurojeke hi nkarhi.

Hi tirhisa hlayelo ra ndzeriso loko hi lerisa kumbe hi nyika swiletelo.

Xikombiso: Famba u ya etlela sweswi.

Hi tirhisa hlayelo ra fumiwo loko hi kombeta leswaku mhaka yi ta humelela hikwalaho ko lawula hi swin'wana.

Swikombiso: Loko a mo yima hi ta famba swin'we.

Loko majaha yo fana na wena a yo tsakela ku hlambela.

MUDYONDZISI: Nsayino _____ Siku _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 101 2019/10/23 14:12:26

Nxaxameto wo kambisisa

NDZI KOTA KU		
vulavula na ntlawa wa mina		
hlaya xitori		
hlamula swivutiso swo huma eka xitori		
ku hlawula rixaka ra xitshuriwa xa xitori		
bvumba vuxokoxoko		
yelanisa vuxokoxoko na vutomi bya mina		
yelanisa marito na swivulavulelo na tinhlamuselo ta swona		
endla mepe wa miehleketo ku kunguhata no tsala eka dayari		
boxa maviti, mabumabumeri na maengeteri eswivulweni		
hlaya papila		
seketela tinhlamulo ta swivutiso		
boxa ku hambana exikarhi ka papila ra mafundza na papila ra nkamafundza		
yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona		
kunguhata no tsala papila		
siva maviti hi masivi		
encenyeta xitori		
hlamula swivutiso hi swimunhuhatwa, nkongomelo na kungu		
nyika mavonele		
nyika xitori nhlokomhaka		
tsala ndzi tlhela ndzi hlela papila		
tirhisa maengeteri eswivulweni		
tirhisa maletere lamakulu		
Avanyisa marito ku ya hi mapeletwana ya wona		
tsala nkomiso wa xitori		
bvumba mayelana na xitshuriwa		
tsala nhluto ndzi tirhisa fureme		
boxa		
tsala swivulwa ndzi tirhisa switwananisi leswi faneleke		
tsala swivulwa ndzi tirhisa swivulwa swa hlayelo ra fumiwo		
hlawula rito ro vumba xivulwahava		
xaxameta marito hi nongonoko wa maletere		

vulavula hi nhlokomhaka		
hlaya xitshuriwa na fayili ya mahungu		
hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa		
Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga xitshuriwa ku kuma vuxokoxoko		
nyika mavonele no seketela mavonele ya mina		
boxa nkongomelo na xikongomelo xa atikili		
boxa ntiyiso na mavonele		
hlamula swivutiso swa swilo swo karhi		
hlamusela nhlamuselo ya swivulavulelo		
tsala xiviko ndzi tirhisa fureme		
tirhisa ririmi leri faneleke		
hundzula maritofularha ya va vamavizweni		
katsakanya no hlaya atikili ya phephahungu		
hetisa khadi ra mikutlunyo		
bula hi nhlokomhaka ya atikili		
Hlaya hi ku hatlisa u ri karhi u valanga atikili ndzi lava vuxokoxoko bya ntiyiso		
hlawula ndzimana leyi komisaka atikili		
boxa ku hlangana exikarhi ka atikili na xifaniso		
yelanisa swivulwahava na tinhlamuselo ta swona		
hlanganisa swivulwan'we ku vumba swivulwampfilungano		
dirowa mepe		
boxa swivulwana swa riviti, ribumabumeri na riengeteri		
tsala ndzimana nakambe ndzi nghenisa maletere lamakulu		
avanyisa marito ku ya hi mapeletwana		

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH7.indd 102 2019/10/23 14:12:29

Lesingaendzeni

Nkongomelo wa 8: Switshuriwa swo hambana

Ku anakanya misava
Kotara ya 4: Mavhiki ya 5 -6

113 Swikanyakanya 104
Ku vulavula hi tinxaka to hambana ta vutleketli.
Lebula xifaniso xa xikanyakanya.
Ku boxa mahungu ya nkoka.
Ku hlaya atikili ya phephahungu.
Ku hlamula swivutiso hi atikili.
Ku nyika mavonelo no seketela.
Ku hetisa swivulwa a tirhisa marito ya yena n'wini.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.

114 Ku tsala hi ku khandziya xikanyakanya 106
Ku boxa no tirhisa ribumabumeri ra rihlawuri.
Ku tirhisa masivinene lama faneleke.
Ku tirhisa tlhelo ra nandzulo.

115 Ku hlaya mepe 108
Ku hlaya mepe wa Afrika-Dzonga no bula hi xifundzhankulu xa vona.
Ku hlaya mepe wa misava na phepha ra mahungu ya ntiyiso mayelana na matiko yo hambana.
Ku hlamula swivutiso mayelana na mepe.
Ku pananisa swivuriso na tinhlamuselo ta swona.

116 Tsalwa ro hlamusela 110
Ku kunguhata no tsala tindzimana to hlamusela hi ximumu na xixika.
Ku yelanisa swivulavulelo na tinhlamuselo ta swona.
Ku tsala swivulwa u tirhisa swivulavulelo.
Ku boxa swivulwana swa riviti.
Veketela marito hi ndzandzelelano wa maletere.
Ku tsala swivulwa.

117 Xikanyakanya xa muxaka wuŕwana 112
Ku vulavula hi swihungasi na leswi tsakeriwaka.
Ku yelanisa marito na tinhlamuselo ta wona.
Ku hlamula swivutiso mayelana na ndzimana.
Ku boxa vonelo.
Ku tsala ndzimana yo hetelela yo hetisa xitori.

118 Xikanyakanya xa mina 114
Ku dirowa xifaniso xa xikanyakanya.
Ku tsala tindzimana timbirhi ta nhlamuselo mayelana na xikanyakanya.
Ku tsala xitlhokovetselo ku tirhisiwa swifananisi na swigego.
Ku ava marito hi mapeletwana.

119 Mukhalabya wo thyaka 116
Ku bula hi xifaniso.
Ku hlaya xitori no hlamula swivutiso leswi landzelaka.
Ku nyika mavonelo.
Ku nyika nhlokomhaka leyi faneleke.
Tsala ndzimana ya mahetelelo.

120 Ximunhuhatwa xa mina 118
Ku bula hi xifaniso.
Ku hlaya xitori kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.
Ku nyika mavonelo.
Ku nyika nhlokomhaka leyi faneleke.
Ku tsala ndzimana ya mahetelelo.

Swiletelo
Kotara ya 4: Mavhiki ya 7 - 8

121 Ku endla mujeko wo amukela 120
Ku vulavula hi ku hlaya handle ko landzelela swiletelo.
Ku hlamula swivutiso mayelana na swileriso.
Ku nyika mavonelo.
Ku hetisa swivulwa.

122 Ku tsala swileriso 122
Ku boxa maritofularha.
Ku tsala swiletelo eka nxaxameto.
Ku tirhisa hlayelo ra ndzeriso.
Ku boxa swirhangi na swilandzi.
Ku vumba swivulwa.
Ku tsala swivulwa nakambe ku tirhisiwa maendli lama faneleke.

123 Ku landzelela swileriso 124
Ku landzelela swileriso swo endla vuhlalu bya Xiegipita.
Ku hlaya swileriso swo sweka mazambani lama tshakatiwaka.
Ku boxa ku hambana exikarhi ka switshuriwa.
Ku boxa xitshuriwa lexi twisisekaka no seketela mavonelo.
Ku nyika mavonelo.
Ku boxa xikongomelo xa xitshuriwa xa swileriso.

124 Ku tsala swileriso nakambe 126
Ku tsala swileriso nakambe ku tirhisiwa marito yo tanihi ku sungula, kutani, ku landzela.
Swileriso swa tinomboro no tirhisa ndzeriso.
Ku boxa swivulwanahosi na swivulwananandza
Ku boxa swivulwahava.
Ku boxa matsalele ya marito lama faneleke.
Ku vumba swivulwa.

125 Miri wa wena wa kahle 128
Ku nyika swiletelo leswi twalaka.
Ku tsala tinotsi ku kunguhata swiletelo.
Ku hlamula swivutiso swo huma eka xitshuriwa.
Ku tsala xihlambanyiso.
Ku tsala nakambe vuxokoxoko tanihi sete ya swiletelo leswi nambariweke.

126 na 127 Bekari ya mina ya switsokombela
Ku hlaya xitshuriwa.
Ku tsala rhesipi ku tirhisiwa fureme.
Ku dirowa xifaniso xo navetisa rhesipi.
Ku hlaya xiphemu xa xitori no tsala swiletelo swo khoma nseve wa ku vonakala ka n'weti.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 103 2019/10/23 14:19:37

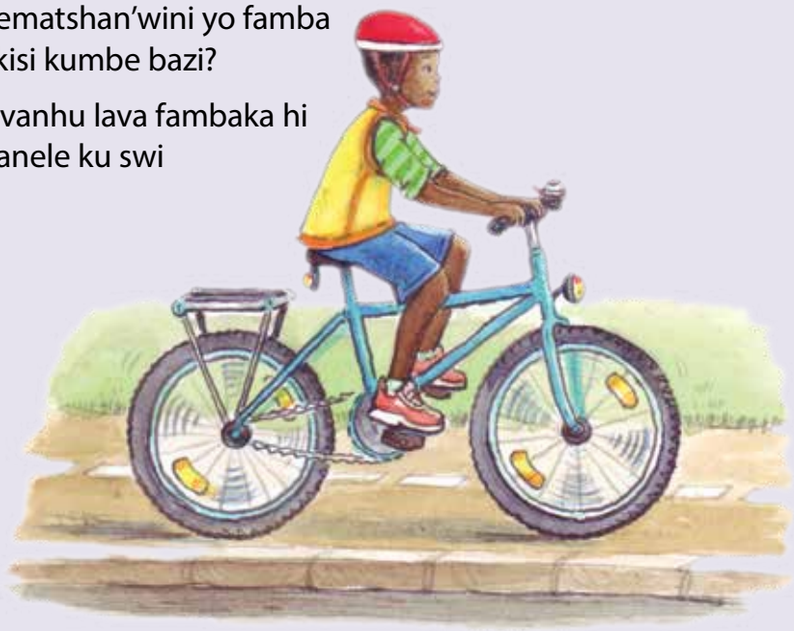
Swikanyakanya

A hi vulavuleni

Xana u na xikanyakanya?

Xana u vona swi ri na nkoka ku famba hi xikanyakanya ematshan'wini yo famba hi movha, thekisi kumbe bazi?

Xana vamasipala va fanerile ku olovisela vanhu lava fambaka hi swikanyakanya? Hi ku vona ka wena va fanele ku swi endlisa ku yini?

A hi hlayeni

Lebula xifaniso u tirhisa marito lama landzelaka.

bokisi	baji ra swivangamisi
gondolo	timboni
bele	phevhimente

Ku famba hi xikanyakanya ku nga endlisiwa ku yini leswaku ku nga vi na khombo? Gwajula xivulwa lexi u vonaka xi ri xa nkoka.

Mugadi un'wana na un'wana wa xikanyakanya u fanele ku va na bele _____ eka xikanyakanya xa yena _____ loko a famba eka phevhimente_____ a ambala gondolo _____ loko a famba etindleleni ta tibayisikiri _____ a honisa tirhoboto _____ ku va na timboni eka bayisikiri ya yena _____ a ambala swiambalo leswi vonakaka _____ a chela swilo eka swibokisana.

Sweswi hlaya atikili ya phephahungu.

Ambala gondolo epatwini

Hi Roy Mann

Ndzavisiso wu kombeta leswaku vachayeri va chayela ku tlula 6 cm ekusuhi na vagadi va swikanyakanya lava ambalaka magondolo ku tlula lava nga ambariki hikuva va va vona va ri na ntokoto swinene. Van'waswikanyakanya va xisati a va tshuneleriwi ngopfu tanihi va xinuna.

Ndzavisiso wu endliwile dokodela wa miehleketo wo huma eka MMR eKapa, loyi a vulaka leswaku u endlile ndzavisiso wa yena hi ku tirhisa sensara ya mpfhuka. U kume leswaku loko a ambale gondolo, vachayeri va chayela ekusuhinyana na xikanyakanya xa yena ku tlula loko a nga ambalangi gondolo.

Vachayeri va mimovha va ehleketa leswaku, "U tiva leswi a endlaka swona, a nga endli swo homboloka." Kambe sweswo swi na khombo tanihi leswi n'waxikanyakanya un'wana na un'wana a faneleke ku ambala gondolo.

Hambileswi vachayeri va mimovha va nga biha, vachayeri va mabazi na va tilori va nyanya. A va nga n'wi nyiki ndhawu yo famba eka yona. Loko dokodela wa miehleketo a ambale wigi, vachayeri a va ehleketa leswaku a ri wansati, a va n'wi nyika ndhawu ya kwalomu ka 12 cm leswaku a famba eka yona.

Dokodela wa miehleketo u lava leswaku ndzavisiso wa yena wu pfula mahlo ya vanhu mayelana na **makhombo** lama vagadi va swikanyakanya va langutaneke na wona. Vagadi va swikanyakanya vo tala va vaviseka emapatwini ya Afrika-Dzonga. Vativisisi va sola vagadi va swikanyakanya lava nga riki na **ntokoto**, lava fambisaka swikanyakanya yi ri ndlela yo endla vutiolori eka ku tlakuka ka nhlayo ya ku vaviseka ka vagadi emapatwini. Yi ri ndlela ya vutiolori.

Mimovha leyi ringetaka ku hundza yin'wana epatwini hi yona leyi nga na khombo swinene hikuva

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 104 2019/10/23 14:19:38

Siku: _____

vachayeri minkarhi yin'wana a va va voni vagadi va swikanyakanya.

Ntivamiehleketo u vule leswaku loko ndzavisiso wa yena wo endla leswaku vachayeri va mimovha va va ni vukheta swinene mayelana no tshinelela ngopfu van'waswikanyakanya epatwini, a swi ta va **kahle** ngopfu. Handle ka leswi a swi kumeke eka ndzavisiso wa yena, van'waswikanyakanya va tala ku pona loko va **chayisiwa** hi mimovha loko va ambale magondolo, naswona ku pona enghozini swi nga va swa nkoka swinene ku tlula ku wela hi nghozi!

Languta nhlokomhaka ya atikili. Xana ya ku hlamarisa? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____.

I mani a endleke ndzavisiso? _____.

Xana u wu endlile kwihi? _____.

Xana u wu endlise ku yini? _____

_____.

Hikwalaho ka yini a wu endlile? _____

_____.

Hetisa swivulwa leswi u tirhisa marito ya wena.

Vachayeri lava ringetaka ku hundza mimovha yin'wana epatwini va tshinelela van'waswikanyakanya lava _____.

Va endla leswi hikuva va ehleketa leswaku van'waswikanyakanya lava va _____.

Vachayeri va mimovha va nyika ndhawu leyikulu eka _____.

_____ swi tshinelela van'waswikanyakanya ku tlula mimovha.

Vanhu vo tala va sungurile ku famba hi swikanyakanya ku _____.

Van'waswikanyakanya lava ambalaka magondolo va le ka xiyimo xo antswanyana xo _____.

Xana u ehleketa leswaku van'waswikanyakanya va fanele ku tshika ku ambala magondolo? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

_____.

Yelanisa rito leri tikisiweke na rito leri yelanaka swinene na rona hi nhlamuselo tanihi leswi ri nga tirhisisiwa xiswona eka atikili. Khalara rito leri u ri hlawuleke hi muhlovo wo tshwuka.

ndzavisiso	xiperimente	xikambelwana	vulavisisi	hlamarisa
makhombo	minxungeto	minkhaviso	tinghozi	vutivi
kahle	xihlamariso	biha	mpfumawulo	xonga
chayisa	chayisana	nghozi	tlumba	susumeta
ntokoto	ntshwa	mhangu	vuswikoti	vutivi

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 105 2019/10/23 14:19:39

Ku tsala hi ku khandziya xikanyakanya

Tsala ndzimana u hlamusela xikanyakanya lexi u nga tsakelaka ku xi xava. Rhanga u kunguhata ndzimana ya wena.

U nga tirhisa swin'wana swa swivulwahava leswi loko u swi lava.

tshwuka na mikhwalalati ya pinki mavhilwa ya ntima wa xikontiri swipoko swo hatima xisilivhere bele ya wasi wo vangama timboni to tshwuka no vangama swikhomo swa xivunguvungu xo vangama

Hlaya ndzimana kutani u khwatihata mabumabumeri hinkwawo.

Nhwanyana lontsongo a rhelela exintshabyanini a khandziyile xikanyakanya xa yena xintshwa, xo vangama. A xi kumile hi siku ra yena ra ku velekiwa ra vukhumen'we. A ri na misisi yo leha, ya buraweni, yo songana leyi a yi haha emoyeni wo ba hi xihatla. Xo sungula u vonile ntswele ya xingoni, kutani u vonile nyimpfu yo basa ya voya byo leha. Nhova a yi tele hi swiluva swa xitshopana. Rendzo ro tsakisa ri fikile emakumu. A ri ri siku ro tala ntsako!

Kutani tirhisa ntlhanu wa mabumabumeri lama eswivulweni swa wena n'wini.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 106 2019/10/23 14:19:41

Siku:

Hetisa swivulwa hi marito lama landzelaka.

wu	ra	hi	xa	swa	ya

A ndzi lava xipopana _____xilamula hi siku ra mina ra ku velekiwa kambe ndzi nyikiwile bolo _____ntima. Xikanyakanya _____mina xona _____lexikulu. Xana u na swinyeletana _____ku namarheta eka xikanyakanya? Gondola _____mina ri wele ehansi. Movha _____hundza hi ku hatlisa. Mina na munghana wa mina _____rhandza ku ya exikolweni hi swikanyakanya swa hina.

Hundzula swivulwa swi va swivutiso u tirhisa marito lama nga endzeni ka swiangi.

Bolo leyi i ya Magezi. (mani)

U lava xinyeletana xo namarheta eka xikanyakanya xa yena. (kwihi)

Ndzi ta amukela xikanyakanya xa pinki hi siku ra mina ra ku velekiwa. (muni)

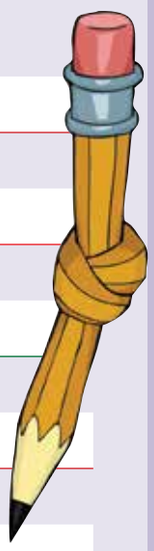
Vana va ya ezoo hi Mugqivela. (rini)

Mudyondzisi wa hina u famba hi movha ku ya exikolweni. (yini)

Tsala swivulwa leswi landzelaka eka tlhelo ra nandzulo.

Gezani u gada xikanyakanya ya yena masiku hinkwawo.

Nkateko u ta nyikiwa rhoko leyintshwa.

Xikanyakanya xa yena xi na bele yo lemukisa vanhu.

Vana va dya malekere.

Va tsala xinavetiso.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 107 2019/10/23 14:19:41

Ku hlaya mepe

A hi vulavuleni

Languta mepe wa Afrika-Dzonga. Bulani hi xifundzhankulu xa n'wina na ntlawa wa wena. Vulavulani hi mavito ya madoroba ya xifundzhankulu xa n'wina, tlilayimete ya xifundzankulu na swo koka mahlo swa nkoka.

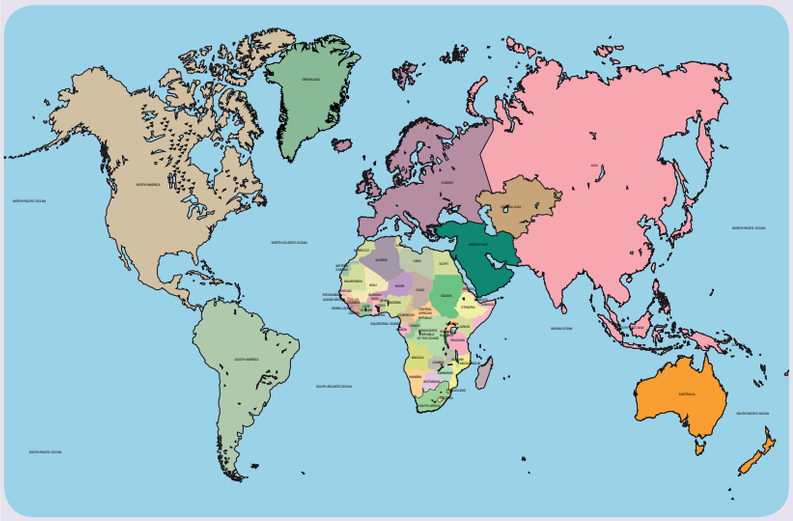

A hi hlayeni

Kutani languta mepe wa misava.

Vito ra tiko	Nhlayo ya vanhu hi mamiliyoni	Sayizi hi km
South Africa	50,59	1 221 037
Zimbabwe	12,97	390 757
Malawi	14,39	118 484
Mozambique	23,70	801 590
Algeria	37,90	2 381 741
Egypt	83,67	1 002 000
Nigeria	162,5	923768
Uganda	34,13	241550
Argentina	40,12	2 780 400
China	1,344 wa mabiliyoni	9 706 961
Hong Kong	7,18	1 104
Brazil	201,03	8 514 877
United States	313,9	9 629 091
Australia	22,32	7 692 024
New Zealand	4,48	270 467
United Kingdom	62,74	242 900

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 108 2019/10/23 14:19:44

Siku: _____

Languta mepe wa Afrika-Dzonga.

Ku na swifundzhankulu swingani eAfrika-Dzonga? _____

Xana i yini vito ra xifundzhankulu xa wena? _____

Xana i yini vito ra dorobankulu ra xifundzankulu xa n'wina? _____

Hi swihi swifundzhankulu leswi nga ekusuhi na lwandle? _____

Xana ku na milambu exifundzheninkulu xa n'wina?

Nyika mavito ya yona. _____

Xana hi tihi tindhawu ta nkoka to koka mahlo ya vaendzi exifundzheninkulu xa n'wina?

Kutani languta mepe na tinhlayo ta matiko man'wana ya misava.

Hi rihi tiko leri nga na nhlayo leyikulu swinene ya vanhu? _____

Xana Egipta ri na nhlayo ya vanhu leyikulu kumbe leyitsongo ku tlula Hong Kong?

_____

Xana nhlayo ya vanhu va United States yi tlula nhlayo ya Afrika-Dzonga hi nhlayo muni?

_____

Xana hi rihi tiko leritsongo swinene? _____

Xana Malawi i yikulu kumbe i yitsongo eka United Kingdom? _____

Xana hi rihi tiko leri nga ekusuhi swinene na Afrika-Dzonga? _____

Xana hi rihi tiko leri nga ekusuhi swinene na United States? _____

Xana hi wahi matiko lama u ehleketaka leswaku ya titimela swinene? _____

Xana hi wahi matiko lama u ehleketaka leswaku ya hisa swinene? _____

Yelanisa swivuriso leswi na tinhlamuselo ta swona.

Ndlopfu a yi fi hi rivambu rin'we.	Rifumu ra hela u nga ka u nga tshembeli eka rona.
Nghala yi etlele na meno ya yona.	Munhu a nga ka a nga hanyi a ri yexe, u lava van'wana vanhu.
Vukosi i mberha, bya dzudzeka.	Munhu a nga heli matimba khombo rin'we.
Mavala ya mangwa i mavala man'we.	Ku vuriwa munhu loyi a etleleke, va nga lavi ku n'wi pfuxa leswaku a ta dya na yena.
Munhu i munhu hi van'wana vanhu.	Vavasati va fana.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 109 2019/10/23 14:19:44

Tsalwa ro hlamusela

A hi tsaleni

U ta tsala tindzimana timbirhi ta nhlamuselo mayelana na tinguva timbirhi: ximumu na xixika. Loko u nga si tsala, u fanele ku kunguhata. Eka nguva yin'wana na yin'wana, tsala marito hinkwawo yo hlamusela lama u ya ehleketaka.

Ringeta no tsala xigego xin'we kumbe xifananisi xin'we eka tinhlamuselo ta wena.

A hi tsaleni

Nkunguhato

Ximumu

Xixika

A hi tsaleni

Yelanisa swivulavulelo leswi na tinhlamuselo ta swona.

Ku luma ndleve		Ku tsutsuma
Ku ba hansi		Ku tihumesa emhakeni
Ku hlamba mavoko		Ku famba
Ku khoma ndlela		Ku hlevela
Ku tsema u ri vona		Ku tsandzeka

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 110 2019/10/23 14:19:45

Siku:

Hlawula swivulavulelo swinharhu kutani u tsala swivulwa hi xin'wana na xin'wana xa swona ku kombeta tinhlamuselo ta swona.

A hi tsaleni

Khwatihata xivulwana xa riviti eka xivulwa xin'wana na xin'wana kutani u vula leswaku i nhlokomhaka kumbe xiendliwa xa xivulwa.

Xivulwana xa riviti i ntlawa wa marito lowu nga na nhlokomhaka na riendli. A xi swi koti ku tiyimela xi ri xoxe, kambe xi nga tirhisiwa taniñi nhlokomhaka kumbe xiendliwa xa xivulwa.

Ku tsandzeka ku hlaya swi vilerisa Solani.

Mary u tshembisile leswaku u ta ambala jesi.

Ndza swi tiva leswaku nhlamulo i yini.

Munhu loyi a vulavulaka hi China wa swi tiva leswaku u vulavula hi yini!

Mia u tshembisile Manana Maponya leswaku u twisisa xirhalanganyi.

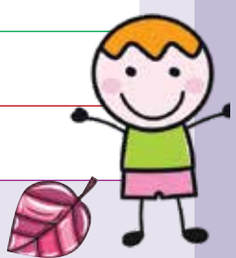

A hi tsaleni

Veka marito lama hi nongonoko wa tialifabete kutani u tirhisa mambirhi ku vumba swivulwa.

nyanyuka nyangwa nyenya nyungu nyika

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W113-116.indd 111 2019/10/23 14:19:46

Xikanyakanya xa muxaka wun'wana

A hi vulavuleni

Xana u pfa u borheka?

Xana u endla yini loko u borhekile?

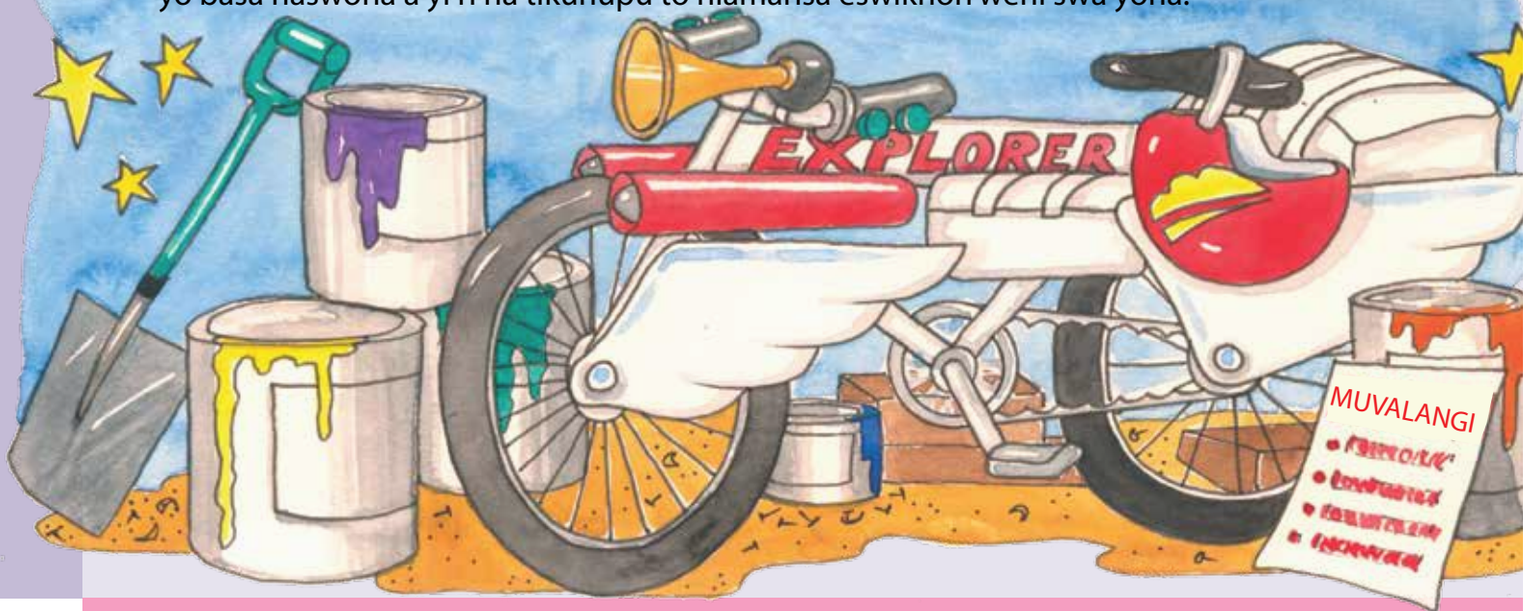
Xana u endla yini ku herisa ku borheka?
Byela ntlawa wa wena leswaku hi swihi swihungasi swa wena na leswaku hi swihi leswi u swi tsakelaka swinene.

A hi hlayeni

A ndzi ri na khumen'we wa malembe loko ndzi vona garaji ya khale, ya ritshuri, **leyi nga tirhisiwiki**. A wu ri nchumu lowu a wu ta hundzula vutomi bya mina byo borha. Manana a ndzi byela masiku hinkwawo leswaku a ndzi nge borheki loko ndzi ringeta hi matimba ku tsakela xanchumu. Nkarhi wun'wana loko ndzi **phendla** buku leyi mudyondzisi wa mina a ndzi nyikeke yona **hi ntshembo** wo **thumbha** lexi nga ndzi tsakisaka, a ndzi ehleketa leswaku ku borheka loku a ku nga vi ka nkarhi wo leha.
Mfungho lowu nga erivaleni ethinini ro **rhosa** ra pende wu koka mahlo ya mina: **Empfungwe** wa garaji a ku ri na bayisikiri. Marito yo tshwuka yo hatima ehansi ka xitshamo a ya hlayeka hi ndlela leyi: ***EXPLORER***, leswi vulaka **MUVALANGI**. Bayisikiri a yi ri yo basa naswona a yi ri na tikunupu to hlamarisa eswikhon'weni swa yona.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 112 2019/10/23 14:19:51

Siku:

MUVALANGI

Bayisikiri leyi i ya muhlovo wa yona yi ri yoxe na biriki endhawini yo sungula leyi u yi langutaka loko ko tshuka ku va na mhaka ya xihatla: Xikombiso, eswikhon'weni, ehansi ka xitshamo, ehenhla ka murhi…

Ku na swilo swo hlawuleka swo tala leswi katsaka:

- Timpapa leti tlharamulukaka (timbirhi endzhaku na timbirhi emahlweni)
- Timisayili (leti a ti dlayi, ti na tiphelete leti nuhaka ntsena)
- Xikhomo (xa ku gada eka tibampara kumbe ku dayivha)
- Bele ya movha na tifoni ta tindleve (ti nghenise etindleveni-huwa yi nga fika eka 300 wa tidesibele)
- Tibege ta moya na gondolo ro sivela nghozi
- Nkumba na swikhigelo (swa maendzo ya nivusiku)
- Tinamuneti na khokho yo hisa (swi cheriwe eswibyeni efuremeni)
- Xikhakhuleti lexitsongo, dayari, buku yo tsalela
- Pharachuti
- Burachi ya meno na xisibi xa meno.

LEMUKA: U nga tirhisi swilo leswi handle ka loko u tiva swikongomelo swa swona.

Emily Labran (wa 10 wa malembe)

A hi tsaleni

Dirowa tilayini to yelanisa marito lama tikisiweke na tinhlamuselo ta wona. Tsala marito lama tikisiweke eka dikixinari ya wena.

phendla		mpimo wa huwa
thumbha		xigqhoko xo sirhelela nghozi
rhosa		switlhavatlhavana leswi tirhiseriwaka ku hlasela ku hlasela
muvalangi		ku pfula pheji ra buku leri landzelaka
timisayili		ku rholela
desibele		munhu wo lavisisa xilo
gondolo		ku cinca muhlovo wa nsimbhi

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 113 2019/10/23 14:19:52

Xikanyakanya xa mina

Dirowa xifaniso xa xikanyakanya lexi u navelaka ku va na xona laha hansi.

Kutani tsala tindzimana timbirhi to hlamusela xikanyakanya xa wena.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 114 2019/10/23 14:19:53

Siku: _____

Xifananisi i ku fananisa swilo swimbirhi hi ndlela yo kongoma, ku tirhisiwa swiritwana swa onge, swange, taniHi, ku fana na, bya, swa, wonge, ingi.
Xikombiso: Afrika-Dzonga ri fana na nambu wo leha wa wasi.
Xigego i ku fananisa swilo swimbirhi handle ko tirhisa swiritwana swa onge, swange, taniHi, ku fana na, bya, swa, wonge, ingi, kambe ku vuriwa ntsena leswaku nchumu wun'we hi lowun'wana.
Xikombiso: Afrika-Dzonga i nambu.

Tsala xitlhokovetselo xa wena hi Afrika-Dzonga, u tirhisa swifananisi na swigego.

Rhanga u ehleketa hi swifananisi na swigego leswi u nga swi tirhisaka mayelana na Afrika-Dzonga. Tirhisa swo fana na "onge "tanihi" kumbe "i". Hlawula marito eka nxaxamelo lowu nga lah hansi, kutani u ya tsala eximatsini xa kholomu ya tafula.

titimela onge
ringa ku fana na
hisa wonge
mumu wonge
ku tlhava swange

Afrika-Dzonga ri		
hisa onge i l	bolo ya dyambu xidolofiya	esaveni ra savasi

Exikarhi ka kholomu engetela maviti. Hlawula ku suka eka nxaxamelo kumbe u tirhisa miehleketo ya wena.

rimoyana ra ximumu
norho
xiayisana
papa
hlolwa
xitulu xo mbuwetela
xikhigelo

Eka tlhelo ra xinene ra kholomu tsala ndhawu Hlawula ku suka eka nxaxamelo kumbe u tirhisa miehleketo ya wena.

exihlahleni xa mpfula
hi ximumu
emubedweni
mihlovo yo tshwuka
moya wa sava

Ava marito lama hi mapeletwana ya wona kutani u phokotelela rito rin'wana na rin'wana.

Xikombiso: ngho/he: mapeletwana mambirhi

Tikonkulu _____ kumeka _____

Mpumalanga _____ Soweto _____

Gauteng _____ Limpopo _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 115 2019/10/23 14:19:55

Mukhalabya wo thyaka

A hi vulavuleni

Languta xifaniso kutani mi vulavula hi xona entlaweni wa n'wina.

A hi hlayeni

Nkulukumba Donono a ri wanuna loyi a ri na rivoya exikandzeni xa yena. Xikandza xa yena hinkwaxo handle ka mombo, mahlo na nhompfu, a swi phutseriwe hi voya byo tsindziyela. Voya exikandzeni xa Nkulukumba Donono a byi nga mili byi rhetela no etlela kahle tanihileswi byi vaka xiswona eka van'wana vavanuna vo va ni voya exikandzeni. A byi mila onge i swo tlhava leswi humelelaka tanihi rivoya ra burachi ya minwala. Xana i kangani Nkulukumba Donono a hlamba xikandza lexi xa yena xa rivoya ra burachi ya minwala? Nhlamulo i NAKAN'WE, hambi hi Masonto.

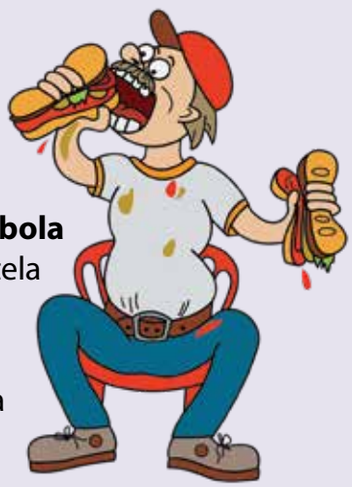
Malebvu yo thyaka

Tanihi laha u swi tivaka hakona, xikandza ntsenantsena, xo pfumala voya xo tanihi xa wena kumbe xa mina xi va na mavala ya thyaka loko xi nga hlambiwi ku ringanela minkarhi hinkwayo, naswona ku hava swo biha ku fana na sweswo.

Kambe xikandza xa voya i mhaka yin'wana. Swilo swa namarhela evoyeni, ngopfungopfu swakudya. Swilo swo fana na **muthotho** swi nghenelela emalebvini swi tshama kona.

Mina na wena, loko hi ri na vukheta, hi nga dya swakudya swa hina handle ko titotetela swakudya swikandza swa hina hinkwaswo. Kambe, languta kahle, nkarhi lowu taka loko u vona wanuna wa mavoya a dya lanci, u ta lemuka leswaku hambiloko o pfula nomo wa yena swinene, a swi koteki leswaku a hoxa lepula leri nga tala hi swakudya handle ko siya swin'wana swa swona emavoyeni ya yena.

Nkulukumba Donono a nga tikarhati hi ku pfula nomo wa yena swinene loko a dya. Hikwalaho (na leswaku a nga hlambi) a ku tshama ku ri na madzanadzana ya **mahlanhla** ya swakudya swa khale leswi namarheleke emavoyeni ya xikandza xa yena hinkwaxo. A swi nga ri swiphemu swikulu hikuva a tala ku swi sula hi le ndzhaku ka xandla xa yena kumbe hi voko ra hembe ya yena loko a ri karhi a dya. Kambe loko u languta swinene u ri ekusuhi, a wu ta vona mavala ya hinkwaswo swilo swo **nyangatsa** leswi Nkulukumba Donono a rhandza ku swi dya.

Nakambe loko u languta u ri ekusuhi, a wu ta tala ku vona swilo swi kulukumbanyana leswi a nga tsandzeka ku swi sula, swilo leswi nga va kwalaho tin'hweti na tin'hweti, swo fana na xiphemu xa chizi ya rihlaza yo **bola** kumbe tikhonifileki ta khale to vumbana kumbe hambi wu ri ncila wo rhetela wa nhlampfi ya le thinini ya saridini.

Leswi ndzi ringetaka ku ku byela swona hileswaku Nkul. Donono a ri mukhalabya wo thyaka na **risema**. Nakambe a a ri mukhalabya wo chavisa swinene tanihileswi u nga ta swi kumisa xiswona ku nga ri khale.
Hi Roald Dahl (tekeleriwile).

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 116 2019/10/23 14:19:56

Siku:

A hi tsaleni Hlaya xitori nakambe kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Mutsari wa xitori lexi u thyile ximunhuhatwa xa yena Nkulukumba Donono. Hi marito ya wena vula leswaku donono swi vula yini.

U ehleketa leswaku Nkulukumba Donono u basile no va a landzelela milawu ya nsivelamavabyi?

Ku humelela yini loko vanhu lava nga na malebvu va dya?

U ehleketa leswaku ku humelela yini eka mahlanhla lama namarheleke emalepfini ya Nkulukumba Donono?

Nkulukumba Donono a nga suli xikandza xa yena hi xilapana xa sevhiyete endzhaku ko heta ku dya swakudya swa yena. Xana a tirhisa yini ematshan'wini ya sevhiyete?

U ehleketa leswaku mutsari a tsakela Nkulukumba Donono? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

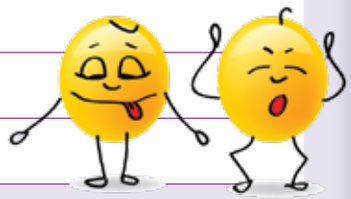

Xana u nga tsakela ku tshama na Nkulukumba Donono? Seketela nhlamulo ya wena.

Nyika ndzimana leyi nhlokomhaka.

Mutsari u hi byela leswaku Nkulukumba Donono u endle swin'wana swo kala swi nga ri kahle. Tsala ndzimana u hlamusela nchumu wo chavisa lowu Nkulukumba Donono a nga vaka a wu endlile.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 117 2019/10/23 14:19:57

Ximunhuhatwa xa mina

Yelanisa marito eximatsini na marito kumbe swivulwahava exineneni. Tsala marito lama dzwihatiweke eka dikixinari ya wena.

nyangatsa		siringa
bola		furha
nhlahla		leswi nga nuheriki kahle
muthotho		xiphemunyana xa swakudya Hlanhla
risema		murhu

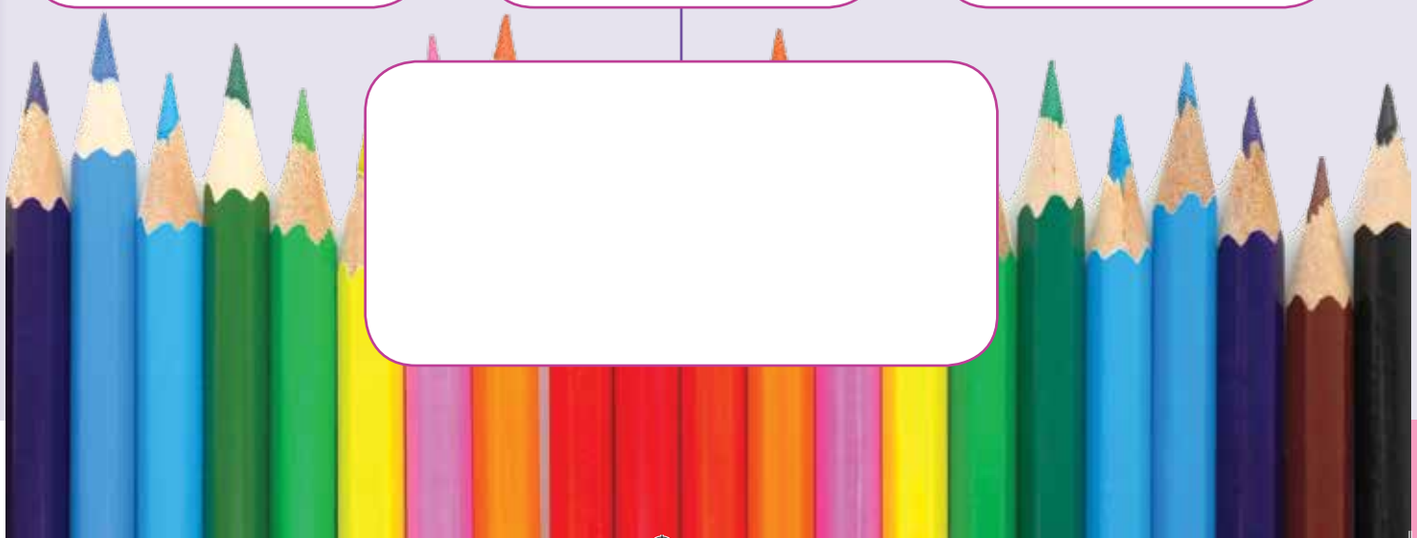
U ta tsala xitori xa wena hi un'wana loyi u n'wi tivaka kumbe un'wana loyi u nga lo tivumbela yena. Xitori xa wena xi fanele ku va na tindzimana ta mune.

Rhanga u kunguhata xitori xa wena u tirhisa mepe wa miehleketo.

Ximunhuhatwa xa mina

HL_Gr5_Xitsonga_Lang_BK2_1H8 W117-120.indd 118 2019/10/23 11:19:53

Siku:

A hi tsaleni

Kutani tsala xitori xa wena. Loko u xi tsarile, kombela munghana wa wena leswaku a xi hlaya a ku pfuna ku xi hlela.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W117-120.indd 119 2019/10/23 14:20:00

Ku endla mujeko wo amukela

A hi vulavuleni

Xana u tshama u xava xilo lexi a wu lava ku xi endla kutani u tiboha ku kala u nga landzeleli swileriso? Byela tlilasi leswi a ku ri swona na leswaku ku humelele yini. Xana eku heteleleni xilo xexo xi vile leswi a wu swi languterile?

Mi twa leswaku nhwanyana lontshwa u joyina tlilasi ya n'wina. Hinkwenu mi tiboha ku n'wi endlela mujeko wo n'wi amukela.

A hi hlayeni

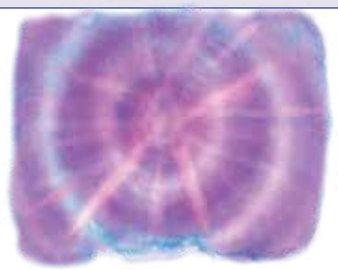
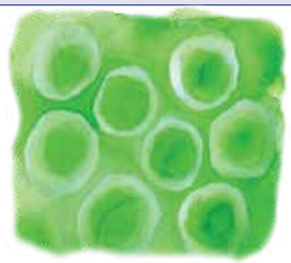
Rhangani mi endla batiki ya fundzu ra xikwere. Leswi lavekaka:

- mihlovo yo hambana ya dayi ya swambalo (dayi ya mati yo titimela)
- mabanti ya rhabara
- magilavhu ya rhabara
- timabulu
- mati ya pompi
- xiphemu xa lapi ro basa ra xikwere ra 1m
- ngoti
- swifungho swa mihlovo yo hambana yo ka yi nga thunyeki
- xitepulara

Leswi mi swi endlaka:

Bohani xiphemu xa lapi ra n'wina ku ya hi nkhaviso lowu mi wu lavaka. Langutani minkhaviso leyi nga eka nxaxamelo wo sungula wa swifaniso. Nxaxamelo wa vumbirhi wu mi kombeta leswi mi nga endlisaka xiswona minkhaviso leyi.

		
omisa hi dyambu	tilayini	swirhendzevutana
		
timabulu na tirhabara ti nga ri tingani	tirhabara ntsena	timabulu na rhabara eka yin'wana na yin'wana

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 120 2019/10/23 14:20:05

Siku:

Lulamisani dayi ku ya hi maendlelo. Ambalani magilavhu ya rhabara ku sirhelela mavoko ya n'wina tanihileswi dayi yi nga onhaka tinhlonge ta n'wina. Landzelelani switsundzuxo swa vuhlayiseki.

Nghenisani lapi endzeni ka dayi ku ringana 20 wa timinete. Loko mi ri tshika nkarhi wo lehanyana edayini, lapi ri ta dzowela ri kuma muhlovo wo dzwihalanyana. Humesani lapi edayini kutani mi ri basisa ematini yo titimela lama nga pfuleriwa ku kala mati ya tenga ya nga ha kombeti dayi.

Susani tirhabara na timabulu hi vukheta ku kota ku vona nkhaviso wa n'wina lowuntshwa! Ku hava minkhaviso mimbirhi leyi nga ta kumeka yi fana naswona mi nga kuma mimbuyelo yo hambana hi ku hlanganisa maendlelo yo hambana.

Kutani tsalani hungu

Mi lava ku tsala hungu leri "U amukelekile etlilasini ya hina". Tsalani letere rin'we ra hungu exikwereni xa n'wina. Tirhisani swifungho swa mihlovo yo hambana yo kala yi nga thunyeki ku tsala maletere.

Endlani mpetso wa 1 cm ehenhla ka xikwere xa n'wina. Wu tiyiseni hi switepulara. Veketelani swikwere hinkwaswo leswaku swi endla hungu ra "U amukelekile etlasini ya hina".

Languta swiletelo.

U lava ku endla swirhendzevutana. Xana u ta swi endla hi yini?

Ku humelela yini hi muhlovo loko u tshika lapi endzeni ka dayi nkarhi wo leha?

U nga wu kumisa ku yini muhlovo wo basulukanyana?

Loko un'wana lontshwa a fika etlilasini ya n'wina, mi endla yini leswaku munhu yoloye a titwa a amukelekile?

Hetisa swivulwa leswi u tirhisa marito ya wena.
Vadayi va batiki ya fundzu va daya lapi ku ringana 20 wa timinete.

Va endla leswi hikuva va lava _____

Loko a va lava muhlovo wo vonakanyana a va ta _____

Batiki ya fundzu i _____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 121 2019/10/23 14:20:06

Ku tsala swiletelo

Pananisa rin'wana na rin'wana ra marito lama nga eximatsini na ritofularha ra rona.

endzeni	ehenhla	ehansi	ehandle	etlhelo
tshika	khoma	heriki	tlakula	veka
n'we	ntsena	tala	nyingi	mbirhi
dzwihala	hatlisa	vangama	vonaka	mfanelo
katsa	xiboho	hlanganisa	hambanisa	hoxa

Tsala nxaxameto wa swileriso swo endla mujeko wo amukela. Tirhisa hlayelo ra ndzeriso. Tiyisisa leswaku swiletelo swa wena swi longoloxiwile kahle.

1. Boha xiphemu xa lapi hi tirhabara na timabulu.
2.

Bana xirhendzevutana eka swirhangi na swilandzi eka rito rin'wana na rin'wana kutani u vumba swivulwa u tirhisa marito ya kona.

nonokanyana hambanisa xiviko rhwaleka

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 122 2019/10/23 14:20:07

Siku:

Dirowa layini yo hlanganisa rito rin'wana na rin'wana eximatsini na leri yelanaka na rona swinene. Kutani tsala swivulwa hi marito manharhu ku suka eka kholomu ya voko ra ximatsi.

Xiyimelo i ku tirhisa vito ra nchumu eka wun'wana lowu yelanaka swinene na wona. Xikombiso: "Hofisi yi fikile" laha "hofisi" yi vulaka "nhloko ya xikolo".

Toyota		movha
tindzimi		ANC
mavoko		Xitsonga, Xinghezi
Rhaliweyi		vatirhi
Luthuli House		switimela

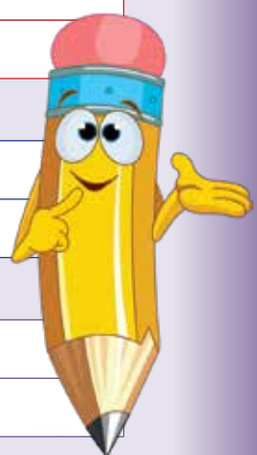
Tsala nakambe swivulwa leswi u tirhisa maendli lama faneleke.

Swilo swo tala swo (tlangisa/tlangeka) i swa muganga wa hina.

Maphephahungu ya (fika/fikisa) mixo wun'wana na wun'wana hi awara ya ntsevu.

Tisangweji (ya/ta) botere na jamu ta nandziha.

Swichudeni(va/swi) famba hi ku hatlisa ku ya etlilasini.

U (languta/languteka) a nga karhatiwi hi nchumu.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 123 2019/10/23 14:20:08

A hi vulavuleni

Xana u tshama u endla xanchumu? Byela tlilasi leswi u swi endleke na leswi u swi endliseke xiswona.

A hi hlayeni

VUHLALU BYA MINA BYA XIEGIPTA

Leswi lavekaka:

- mathumbu ya phasita
- ntambhu
- nereta yo va na mbhovo lowukulu
- tipende ta mihlovo yo hambana

Xo sungula, tsema xiphemu xa ngoti leyi nga ta hundza ehenhla ka nhloko ya wena naswona yi lehe ku ringanela leswaku u kota ku yi boha emakumu ka yona.

Kutani penda mathumbu ya phasita leswaku ya ta languteka tanihi vuhlalu. Vaegipta va khale a va rhandza muhlovo wa thekhoyisi. Kuma swifaniso swa vuhlalu bya khale bya Vaegipta na masindza ku vona mihlovo yin'wana leyi a va yi tirhisa.

Hulela ntambhu eka nereta yi va na mbhovo lowukulu.

Endzhaku ko va pende yi omile eka vuhlalu bya phasita, hulela ntambhu eka vuhlalu byo ringanela bya pasta ku tata vulehi bya yona. Tsundzuka ku siya ntambhu yo ringanela yi nga ri na vuhlalu ku yela emakumu eka matlhelo hinkwawo. Boha makumu ku hetisa vuhlalu.

Maendlelo ya matapula yo tshakatiwa

1. Vandla matapula mambirhi u ya tsemelela ya va swiphemu leswitsongo.
2. Chela mati ya pfala matapula kutani u ya virisa 15 wa timinete kumbe ya kala ya olova.
3. Chela matapula yo virisiwa exibyeni na boterenyana, kotara ya khapu ya masi na swimunywana.
4. Tshakata matapula ya kala ya olova no va ya rivomba.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 124 2019/10/23 14:20:09

Siku:

A hi tsaleni Xana hi swihi swilo swimbirhi leswi u nga ta swi endla?

Xana tisete letimbirhi ta swiletelo ti fana hi tindlela tihi?

Xana tisete letimbirhi ta swiletelo ti hambana hi tindlela tihi?

Hi yihi sete ya swiletelo leyi u vonaka onge ya twisiseka? Vula leswaku hikwalaho ka yini.

Xana u nga byi ambala vuhlalu byo endliwa hi mathumbu ya phasita? Vula leswaku hikwalaho ka yini u hlawula muvala wolowo.

Hikwalaho ka yini u fanele ku siya ntambu yo ringanela yi nga ri na vuhlalu emakumu ka ntambhu loko u endla vuhlalu?

Xana u ehleketa leswaku xikongomelo xa switshuriwa xa swileriso hi xihi?

Gwajula leswi u ehleketaka leswaku swa fambelana.

- ☐ Swileriso na maendlelo swi nyika ndzetelo wa goza hi goza ku ya eka xanchumu.
- ☐ Swi tsaleriwa ku hi pfuna ku vumba kumbe ku endla xanchumu hi ndlela leyi faneleke.
- ☐ Swileriso na milawu swi nga tsariwa hi tindlela to hambana.
- ☐ Tidayigiramu na swifaniso swi nga nghenisiwa.
- ☐ Swileriso swi hlamusela xitori.
- ☐ Swileriso swi ku byela hi munhu loyi a tsalaka swiletelo.

Kutani vula leswaku hikwalaho ka yini u ehleketa leswaku swivulwa leswi u nga swi gwajulangiki a swi fambelani na swona.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 125 2019/10/23 14:20:10

Ku tsala swileriso nakambe

A hi tsaleni

Languta swileriso swo endla vuhlalu bya Xiegipta. Tsala swiletelo nakambe u tirhisa marito lama:

Xosungula _____

_____

_____

Kutani _____

_____

_____

Ku landzela _____

_____

_____

Xo hetelela _____

_____

_____

Kutani tsala nakambe vuxokoxoko hi ndzandzelelano lowu faneleke tanihi swileriso leswi nomboriweke. Tirhisa ndzeriso.

1. Tsema _____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 126 2019/10/23 14:20:10

Siku:

Khwatihata xivulwanahosi kutani u ba xirhendzevutana eka xivulwananandza exivulweni xin'wana na xin'wana xa leswi landzelaka.

A ndzi lavi ku famba loko u nga fambi.

U tsutsumele etlilasini ya yena a ri karhi a kokakoka bege ya yena.

Loko a ndzi nga pfuniwangi hi munghana wa mina, a ndzi ta va ndzi nga endlangi vuhlalu bya mina bya Xiegipta.

Hi ku langutela ku pfuniwa ku tshakata matapula, u yimele mana wa yena.

Xin'wana na xin'wana xa swivulwa leswi xi na xivulwananandza lexi nyikaka mahungunyana yo engetela. Vekela hefemulo laha ku faneleke.

Nhwanyana u khomelele bege ya yena yi tiya swinene a tsutsuma hi phaseji.

Mamiliyoni ya vanhu ku katsa na ticece va dyondza matirhiselo ya selefoni.

Murhi lowu a wu pewuriwa hi moya wu wele ehansi.

Miehleketo ya mina loko ndzi nga si etlela a ku ri muhlovo lowu ndzi nga ta penda hi wona vuhlalu bya mina.

Tiholideyi ta xikolo hi tin'hweti ta ximumu ta tsakisa swinene.

Xivulwana i ntlawa wa marito lama nga na nhlokomhaka na xiendliwa.

Xivulwanahosi xi nga tiyimela xoxe tanihi xivulwa xo hetiseka hikuva xi vumba miehleketo leyi heleleke.

Xikombiso: Ndzi dya vuswa.

Xivulwananandza xi na nhlokomhaka na xiendliwa, kambe a xi vumbi miehleketo leyi heleleke.

Xikombiso: Muvhi **lowu ndzi nga wu vona hi mahela-vhiki lama nga hundza** a wu nga tshuneli eka mbvacha hi ku nandziha.

Xivulwahava i ntlawa wa marito lama tirhaka tanihi xihluvi xin'we xa mbulavulo. Xi na nhlokomhaka kumbe riendli, kambe swi nga ri ha swimbirhi.

Xikombiso: **Ku ya exikolweni xintshwa** swi nga tika.

Xiya marito lama landzelaka kutani u tsala swivulwa swa wena hi marito manharhu.

humelela/huwelela un'wana/wun'wana tshwuka/tshuka

vuyelela/vuyetela tlheletela/tlhelela nwana/n'wana

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W121-124.indd 127 2019/10/23 14:20:10

Miri wa wena wa kahle

A hi vulavuleni

Xana hi swihi swakudya leswi u tsakelaka ku swi dya?
Byela ntlawa wa wena maendlelo ya swakudya leswi u swi tsakelaka ngopfu. Nyika swileriso leswi twisisekaka.
Xana un'wana na un'wana entlaweni wa wena u twisisile swileriso swa wena?

A hi hlayeni

Khwiri ra wena ri hava nchumu, kutani ri rhumela hungu ebyongweni bya wena ri ku, "Ndzi hava nchumu, ndzi na ndlala!" Byongo bya wena byi hatla byi rhumela hungu emirini wa wena hinkwawo byi ku, "I nkarhi wa lanci. Famba u ya dya lanci ya wena leswaku khwiri ra wena ri ta ka ri nga ha vi na ndlala." Milenge ya wena yi ku yisa ebavhurumu ku ya hlamba mavoko kutani u ya ekhixini ku ya dya. Ya petseka matsolo leswaku u ta tshama ehansi etafuleni. Mahlo ya wena ya vona swakudya etafuleni, nhompfu ya wena yi nuheta swakudya kutani byongo bya wena byi ku eka khwiri, "Tiyisela, swakudya swa ta." Khwiri ri nyanyuka lero kala ri tikama hi ku langutela. U twa ku lumiwa kutani u swi tiva leswaku ndlala yi ku khome njhani.

Byongo byi vona swakudya epuletini ya wena kutani byi rhumela hungu ekhwirini ra wena. Nomo wa wena wu sungula ku endla marha kutani u mita kasi khwiri ra wena ri sungula ku nyanyuka swinene. Byongo bya wena byi byela swirho hinkwaswo swa miri wa wena leswi swi faneleke ku swi endla hi nkarhi wolowo. Swandla swa wena swa tshukatshuka leswaku swi ta teka mukwana na foroko. Swandla swa wena swa famba leswaku swi ta ya tsemelela swakudya swi va swiphemu. Mavoko ya wena ya yisa swakudya enon'weni. U cakunya swakudya hi meno ya wena loko ririmi ri ringa minantswo ya: ku tsokombela, ku dzunga, munyu na ku bava. Ririmi ra wena ri fambafambisa swakudya swi rhendzeleka enon'wini ku endlela leswaku swi olova ku ringanela no va switsongo ku ringanela u nga si mita. Nkolo wa wena wo mita wu rhwala swakudya, swi ya ekhwirini ra wena leri kamaka swakudya swi va switsongo ku ringanela ku nghena emarhumbyini ya wena kutani swi ya eka swirho hinkwaswo swa miri wa wena.

Nkarhi hinkwawo loko u endla leswi hinkwaswo, u nga vulavula, yingisela, languta no twa. Mahahu ya wena ya hefemulela endzeni na le handle, mbilu ya wena ya ba na ngati ya wena yi fambafamba miri hinkwawo. Byongo bya wena byi fana na muyimbelerisi wa okhesitara leyikulu, yo saseka ya swirho swo hambana swa miri wa wena, hinkwaswo swi ri karhi swi tiyisisa leswaku swa tirhisana.

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W125-128.indd 128 2019/10/23 14:20:18

Siku:

A hi tsaleni

Hlamula swivutiso leswi mayelana na ndzimana.

Hlamusela leswi humelelaka ekhwirini ra wena loko u twa ndlala.

Xana khwiri ra wena ri fana hi ndlela yihi na okhesitara loko u twa ndlala?

Tsala swilo swo hambana leswi u nga swi endlaka loko u ri karhi u dya.

"Miri wa wena i okhesitara" i xigego. Miri wu fananisiwa na okhesitara, ku nga tirhisiwi swiritwana swo fana na "onge" kumbe "tanihi". Hundzula xigego lexi xi va xifananisi kutani u xi tirhisa exivulweni xa wena.

Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini loko swirho swin'wana swa miri wa wena swi tsandzeka ku tirha hi mfanelo hikwalaho ko va u nga swi hlayisi?

Hlaya nakambe xitshuriwa kutani u tsala mahungu ku sukela loko u hlamba swandla, tanihi laha swi nga veketeriwa hakona eka swileriso. U nga rivali ku nombora swileriso swa wena no tirhisa hlayelo ra ndzeriso. Hi ku endlerile swileriso swimbirhi.

1.	Hlamba swandla swa wena.
2.	Tshama ehansi etafuleni.
3.	
4.	
5.	
6.	
7.	
8.	

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W125-128.indd 129 2019/10/23 14:20:19

Nxaxameto wo kambisisa

NDZI KOTA KU		
vulavula hi ku nga landzeleli swileriso		
hlaya swileriso		
hlamula swivutiso		
nyika mavonele		
hetisa swivulwa		
boxa maritofularha		
tsala swiletelo hi swivumbeko swo hambana		
tirhisa hlayelo ra ndzeriso		
boxa swirhangi na swilandzi		
vumba swivulwa		
tirhisa tinhlamuselonyingi		
tsala swivulwa nakambe ndzi tirhisa riendli leri faneleke		
boxa ku hambana exikarhi ka switshuriwa		
hlawula xitshuriwa lexi twisisekaka no hlamusela leswaku hikwalaho ka yini		
boxa xikongomelo xa xitshuriwa xa swileriso		
boxa xivulwanahosi na xivulwananandza		
boxa swivulwahava		
peleta marito hi ndlela leyi fanelaka		
nyika swileriso leswi twisisekaka		
tsala tinotsi ku kunguhata swiletelo		
bula hi switori swo hambana leswi ndzi tsakelaka ku swi hlaya		
endla mepe wa miehleketo, ndzi kunguhata no tsala xitori.		

U khawulekile.
Miri wa wena hinkwawo wu khawulekile.
Miri wa wena i wa wena!

KU HAVA MUNHU loyi a faneleke ku khoma swirho swa wena swa le xihundleni.

U fanele ku byela munhu un'wana loko ku ri na munhu loyi a khomaka swirho swa wena swa le xihundleni.

U fanele ku byela munhu un'wana loko ku ri na munhu loyi a ku endlisaka swilo leswi u nga tsakeriki ku swi endla.

Lava u nga va fonelaka loko u lava ku pfuniwa:

Riqingho ra swa vana: 0800 05 55 55
Nomboro ya xihatla ya SAPS: 10111
Riqingho ro ponisa vutomi: 0861 322 322
Riqingho ro sivela vugevenga ra SAPS: 086 00 10111
Yuniti yo sirhelela vana: 012 393 2359/2362/2363

HL_Gr5_Tshonga_Lang_BK2_TH8 W125-128.indd 130 2019/10/23 14:20:26